

ip
dar institut
psychoterapie
dětí a rodičů

APLIKOVANÁ DĚTSKÁ PSYCHOANALÝZA

VOL. 2
12/2022

APLIKOVANÁ DĚTSKÁ PSYCHOANALÝZA

Časopis *Institutu psychoterapie dětí a rodičů – IPDAR*

<i>Odpovědný redaktor</i>	Mgr. Bc. Martin Galbavý
<i>Redakční rada</i>	Mgr. Karel Flaška; Mgr. Bc. Martin Galbavý; Lenka Očková, MA, MProf Child Psych Psych; MUDr. Peter Pöthe
<i>Návrh obálky</i>	Tereza Pöthe
<i>Grafická úprava</i>	Tereza Pöthe
<i>Vydává</i>	Institut psychoterapie dětí a rodičů – IPDAR
<i>Adresa redakce</i>	Martin Galbavý, Krakovská 1695/21, 110 00 Praha 1
<i>Web</i>	www.adpsa.cz
<i>E-mail</i>	info@adpsa.cz

Časopis vychází dvakrát ročně.

Zaslané příspěvky se nevracejí. Redakce si vyhrazuje právo na krácení příspěvků a jejich stylistické a jazykové úpravy. Redakce nenes zodpovědnost za obsahovou správnost zveřejněných příspěvků. Copyright k jednotlivým příspěvkům je duševním vlastnictvím autorů.

OBSAH

4	<i>Editoriál</i>	<u>Čas adventní, čas pláče a zoufalství</u> Martin Galbavý
7	<i>Rozhovor</i>	<u>O autismu a posttraumatické stresové poruše s Sheilou Levi</u> Peter Pöthe, Lenka Očková
16	<i>Článek</i>	<u>Mezi Freudem a Matějčkem</u> Karel Flaška
26	<i>Článek</i>	<u>Psychoterapie s malými dětmi</u> Lenka Očková
39	<i>Přednáška</i>	<u>Táta není doma</u> Peter Pöthe
50	<i>Přednáška</i>	<u>Kéž bych měl otce...</u> Martin Galbavý
56	<i>Přednáška</i>	<u>Rozmanité podoby vývoje otcovských figur v dějinách dětství</u> Martin Cipro
70	<i>Kazuistika</i>	<u>Vydesenie z tikov</u> Ivana Gallová
83		<u>O autorech</u>
85		<u>Pozvánka na konferenci</u>
86		<u>Knižní doporučení redakce</u>

ČAS ADVENTNÍ, ČAS PLÁČE A ZOUFALSTVÍ

Editoriál *Martin Galbavý*

Milý čtenáři,

do rukou se vám dostává druhé číslo našeho časopisu „Aplikovaná dětská psychoanalýza“. Je to sice číslo vánoční, ale s rozbalováním dárků ještě počkáme. Zatím je druhá adventní neděle a zítra se večerními ulicemi začne procházet Mikuláš, čert a anděl. Chtělo by se mi napsat, že tato trojice má zodpovědnost za zmiňovaný pláč a zoufalství, ale není tomu tak. Jsme to mi rodiče, kteří mnohdy dost necitlivě pracujeme s jinak krásnou tradicí. Každoročně si ve své pracovně vyposlechnu řadu až neuvěřitelných příběhů, které mě dokážou mnohdy rozklepat víc než kdovíjaký horor. A tak rovnou s jedním začnu. Kdysi mi jeden malý kluk vyprávěl, jak za nimi do třetí třídy přišel Mikuláš, anděl a spousta čertů. Kluk už to nebyl malý a nejspíš tušil, že se jedná jen o převlečené spolužáky z deváté třídy, ale jeden nikdy neví. A dětská fantazie je opravdu mocná.

Čerti hned začali vyzvídat, kdo prý je ve třídě nejzlobivější. Nikdo se samozřejmě nechtěl přiznat, a tak se nakonec dohodli s třídní paní učitelkou, že celá třída bude hlasovat. A tak se určí žák, kterého ve třídě nemají rádi a toho čerti nacpou do pytle a odnesou. A tak se také stalo. Sociometrie v podání čertů s požehnáním třídní učitelky. Když mi to klučina vyprávěl, měl plné oči slz a klepal se.

Mikulášská tradice je pěkná. Rád na ni vzpomínám. Ale když se u těch vzpomínek zastavím, tak se začnou objevovat i ty, kdy se kamarád ze sousedství, s hysterickým pláčem, držel mámy za nohu a nebyl k utišení ještě dlouho po tom co Mikuláš s čerty odešli z jejich domu. Dětská mysl je křehká. Potřebuje zažívat především dobré objekty, které bude moci internalizovat a které se stanou základem pevné, stabilně fungující psychické struktury. Není ji potřeba vystavovat strachu

a zoufalství. Toho je v našem světě přespříliš. Až budete připravovat mikulášskou nadílku do ponožky, nebo kamkoliv jinam, zkuste popřemýšlet, jestli nakonec nebude lepší nechat všechny „čerty“ pobíhat jen za okny vašeho domu. Bezpečné místo (bezpečný vztah) je ten největší dar, který můžete svým dětem dát.

A teď opustíme čerty a Mikuláše a posuneme se dál v čase. Rovnou pod vánoční stromeček. I my tu pro vás máme několik dárků, samozřejmě v podobě zajímavých článků. Hned na začátku tohoto čísla vás čeká rozhovor s Sheilou Levi o autismu a posttraumatické stresové poruše. Děti mohou v obou případech vypadat podobně, ale schopnost rozlišovat to nebo připouštět uvedenou rozdílnost je pro práci s dětmi zásadní. V následujícím příspěvku od kolegy Karla Flašky se setkáme hned s dvěma velikány, s Freudem a Matějčkem. Přičemž ten druhý měl letos sté výročí od narození. V příspěvku se společně s autorem můžete zamyslet, zda by si tyto dvě osobnosti mohly při společném setkání porozumět a co má společného koncept citové deprivace s přenosem. I v dalším příspěvku zůstaneme u malých dětí. Tématem bude rozchod rodičů a terapeutická práce pomáhající zpracovat tuto zásadní ztrátu v životě dvou malých dětí. Pod pokličku své terapeutické práce nás nechá nahlédnout kolegyně Lenka Očková.

Následovat bude konferenční blok. Jako každý rok se letos v září konalo v Opočně psychoanalyticko-psychotherapeutické sympozium, tentokrát s tématem: Figura otce – falický původ agrese i lásky. Pro ty, co se sympozia nemohli zúčastnit přinášíme tři přednášky. V první se kolega Peter Pöthe zamýšlí nad rolí současných otců v rodině. Vytvářejí stále tolik potřebnou triangulaci, nebo se současnost dnešních rodin smrskla pouze do vztahů dyadických. A proč by to měl být problém. Přednáška je doplněna o několik kazuistických zlomků, které nám umožní lépe nahlédnout do problematiky triadických vztahů. V druhé přednášce od Martina Galbavého se na podobnou problematiku podíváme z jiného úhlu. A k tomu nám poslouží úžasný ruský film *Návrat*. Vypráví o setkání mužského a chlapeckého světa a roli otce. Do slov se bohužel nedá zachytit celá atmosféra filmu, a proto ho doporučuji všem zájemcům k shlédnutí: „*Návrat*“, rok 2003, režisér Andrej Zvjagincev. Posledním příspěvkem ze sympozia je článek kolegy Martina Cipra „Rozmanité podoby vývoje otcovských figur v dějinách dětství“. Jedná se o poměrně hutný přehled nahlížení na otcovskou figuru v průběhu naší historie.

Na závěr se můžete těšit na kazuistiku naší kolegyně ze Slovenska Ivany Gallové. Tématem kazuistiky jsou tiky, ale víc už nebudu prozrazovat,

abych nepředbíhal. A úplně na konec jsme si pro vás připravili ještě jeden speciální dárek, a to je pozvánka na jarní konferenci „Dětství a dospívání v přechodové době (nejistota a naděje)“. Pokud byste se s námi chtěli vidět naživo a poslechnout si zajímavé příspěvky od kolegů od nás i ze zahraničí запиšte si do diáře datum 31.3–1. 4. 2023. A opravdu se nejedná o apríl.

Ještě jednou vám přeji krásný vánoční čas a doufám, že budete mít z našich dárků stejně velkou radost jako my. Přejeme vám příjemné čtení.

S úctou

Martin Galbavý
šéfredaktor

O AUTISMU A POSTTRAUMATICKÉ STRESOVÉ PORUŠE S SHEILOU LEVI

Rozhovor *Peter Pöthe, Lenka Očková*

Peter Pöthe: Milá Sheilo, požádal jsem vás o rozhovor po vaší přednášce během konference Asociace britských psycho-terapeutů (ACP), která byla věnovaná autismu. A také jsem zjistil, že máme společnou známou paní Lydii Tischler, která založila můj výcvik a vám dělala supervizorku. Mohla byste se nejdřív krátce představit?

1 *medailonek*
str. 15

Sheila Levi¹: Jistě, děkuji. Já jsem vlastně migrant. Narodila jsem se v Istanbulu, kde jsem absolvovala magisterské studium v klinické psychologii na Univerzitě Bogazi-ci. V Turecku jsem žila do 30 let a v roce 2000 jsem se přestěhovala do Londýna. Tady žiji a pracuji už 22 let, ačkoli jsem 4 roky strávila v Izraeli a rok jsem pracovala v Trauma centru v Tel Avivu. V Londýně jsem začala dětský psychoanalytický výcvik v Anna Freud Centre, pak jsem byla na mateřské s druhou dcerou a výcvik jsem dokončila v BAP (The British Association of Psychotherapists, nyní IPCAPA – Independent

psychoanalytic child and adolescent psychotherapy association). V Británii jsem pracovala 15 let jako klinický psycholog v rámci zdravotnictví (NHS National Health Service), na klinice pro neurovývojové poruchy (zejména poruchy autistického spektra a ADHD) a dokončila jsem si doktorát. Následně jsem absolvovala trénink v psychoanalýze pro dospělé u BPA (British Psychoanalytic Association). Od roku 2017 pracuji v soukromé praxi. Také přednáším na Birkbeck University, kde vyučuji Infant observation a superviduji magisterské diplomové práce. Také vyučuji Freuda v prvním ročníku British Psychoanalytic Association a vedu klinické semináře.

PP: Děkuji. Na vaší přednášce mě velmi zaujal váš termín „traumatic shutdown“, což bychom mohli přeložit jako traumatické uzavření, který pozorujete a léčíte u dětí s diagnózou PAS (poruchy autistického spektra). Myslím si, že rozpoznání a léčení traumatu u tzv.

autistických dětí je obrovské a velmi důležité téma. Mohla byste nám o něm a vašich odborných článcích povědět více?

SL: Já jsem jednoznačně ovlivněná posledními pracemi o raném traumatu a autismu, o kterých píše Anne Alvarezová a Francis Tustinová, a také prací o „Ego-kůži“ (ve francouzském originále *Le Moi-peau*; angl. „The Skin-Ego“) Didier Anzieu. Také samozřejmě vycházím z ego psychoanalýzy, protože jsem v tomto směru byla trénovaná v Turecku, a snažím se tyto směry propojit. O traumatu uvažuji na dvou úrovních – jednak na tělesné úrovni a na úrovni vývoje osobnosti, čili z perspektivy vnitřního života dítěte, a současně z perspektivy objektivních vztahů. Tyto dva pohledy od sebe nejde oddělit, jsou totiž úzce propojené. Snažím se ukázat, jak psychoterapie může pomoci v těchto komplexních případech. Jelikož máme ve Spojeném království (UK) jasná pravidla a indikace pro poskytování psychoterapie (NICE Guidance), děti s autismem, ADHD nebo s jinými neurovývojovými poruchami nemají nárok na dlouhodobou psychoterapii a přitom právě sem mnohdy spadají děti s raným traumatem. Publikovala jsem tři odborné články, kde ukazuji, jak je u těchto dětí možné propojit psychodiagnostiku s dlouhodobou psychoanalytickou psychoterapií a že toto propojení může být prospěšné. Snažila jsem se ukázat, že tyto děti

dokážou psychoterapii dobře využít, a zdůraznit, že ji potřebují včasně. Doufám, že tyto případy by mohly časem přispět ke změně v NICE guidance a pomůžou, aby děti, které to nutně potřebují, mohly docházet na psychoterapii.

PP: Takže se vám podařilo pro ně poskytnout dlouhodobou psychoterapii v rámci státem hrazeného zdravotnického systému?

SL: Ano, někdy se nám daří kombinovat nízké cenové režimy v rámci charity a státní podpory. Můj první případ, o kterém jsem psala v roce 2017, byl hrazen v rámci zdravotnictví, ale můj dlouhodobý intenzivní případ, o kterém jsem psala v roce 2022, byl můj poslední výcvikový případ, se kterým jsem pracovala na klinice IPCAPA, kde jsem absolvovala výcvik. Je to charita, která nabízí finančně dostupnou psychoterapii, kterou rodiče hradili. Práce s rodiči probíhala na klinice v rámci NHS a byla tedy hrazená ze zdravotnictví.

PP: Děkuji, teď poprosím kolegyni Lenku Očkovou, zda se nechce přidat s nějakou otázkou...

Lenka Očková: Mě by zajímalo, jak se překrývá autismus a autistické obrany. Mám dojem, že děti popisované ve vašich článcích ve skutečnosti autické nebyly, přestože tuto diagnózu dostaly a chci se zeptat, zda máte i vy podobný dojem...

SL: Ano. Myslím si, že to je velmi zásadní otázka. Netvrdím, že můžeme léčit všechny autistické děti. Ale je důležité rozlišit mezi autistickými symptomy u dětí s diagnózou autismu, které zažily trauma, od dětí, kde trauma partneré není.

PP: Pardon, máte na mysli vývojová traumata?

SL: Myslím jakékoli trauma, které brání vývoji dítěte, čili hlavně preverbální trauma, které od počátku roztrhává strukturu osobnosti. Navenek se to může jevit jako autismus, ale když jdeme do historie, tak tam najdeme jasná traumata u dítěte nebo v rodině. Jsou to traumata, která vedou k zamrznutí vývoje, na který se však dá navázat a znovu ho nastartovat. Klinicky tyto děti trpí posttraumatickou stresovou poruchou, která někdy může mít podobné příznaky jako autismus a tyto příznaky samozřejmě nejsou rozlišitelné, takže tyto děti mají diagnózu PAS. Ale já i mnoho kolegů, kteří s nimi pracují, voláme po nutnosti odlišování těchto kategorií, protože traumatizované děti odpovídají dobře na terapii a pokud by ji nedostaly, znamenalo by to velké ztráty nejen pro ně, ale i pro společnost a zvýšené náklady a zátěž pro zdravotnický systém v jejich dospělosti.

LO: Takže jste toho názoru, že psychotherapie je nadějná pro děti s autistickým „shutdown“ a s raným traumatem, a proto byste u nich hledala přítomnost nějakých traumat.

SL: Ano, jednoznačně.

PP: A rovněž říkáte, že se o těchto traumatech dozvídáte z osobní historie těchto dětí.

SL: Ano, a také z rodinné historie, protože traumata, která se přenáší mezi generacemi mohou také sehrát významnou roli, a netýká se jen rodičů, ale i prarodičů. A trauma může také vycházet z tělesných prožitků dítěte. Jeden z mých případů se týká opakovaných lékařských zákroků od narození dítěte, které samy o sobě byly traumatické. V tomto případě ještě hrála roli deprese matky. S novými objevy a technikami v medicíně můžeme vidět čím dál více dětí a kojenců, kteří přežili vážné nemoci nebo genetické poruchy za cenu velké traumatizace, jelikož lékařský tým nemůže příliš přemýšlet o jejich prožitku, jejich prioritou je, aby dítě přežilo fyzicky. Úkolem nás terapeutů je porozumět jejich utrpení a dát smysl tomu co prožily a také zvýšit povědomí o tom, jak devastující to může být pro jejich vývoj. Tyto děti mohou zažívat dlouhodobé bolesti, invazivní vyšetření, dlouhodobé připoutání na přístroje nebo pobyt v inkubátoru. Je důležité reflektovat jak se tyto vlivy odrazily na vývoji osobnosti těchto dětí.

LO: Mně se zdá, že je to dvojitě trauma, trpí tím vztah mezi rodičem a dítětem a rodiče jsou často vyděšení a bojí se být v kontaktu dítětem, které možná nepřežije.

SL: Ano, souhlasím. Tato zkušenost může ovlivnit ranou vazbu, protože matka se může cítit zahlcená. Je to pro ni syrová zkušenost procházet něčím takovým v nemocnici, kdy se stává více zdravotní sestrou než matkou, a jak víme od Winnicotta, každá matka může cítit k dítěti nenávist dřív než si je dítě vědomé své vlastní nenávisti. Mateřství je celodenní služba ačkoli také obsahuje nejcennější momenty blízkosti. A tyto matky se často cítí provinile a nejisté. Je pro ně těžké odlišit nemoc dítěte od jejich smíšených pocitů k němu, a když se jedná o nechtěné těhotenství, je to o to těžší. Je to také těžké pro dítě, protože novorozenci samozřejmě nemohou odlišit bolest spojenou s nemocí od bolesti spojené s léčbou. Jejich utrpení a to že se musí podrobit bolestivým zákrokům samozřejmě zanechává stopy na jejich osobnosti, která se teprve tvoří a to také ovlivňuje jejich vztahy. Když je těžké rozlišit co se děje vně a co uvnitř, léčení od nemoci, můžou léčbu prožívat jako útok, kterému se musí podrobit, tedy něco sado-masochistického, což může do budoucna ovlivnit jejich vztahy. Tohle všechno jsou raná traumata, která mohou nemocné děti a matky zažívat.

PP: A možná to nemusí být ani nějaká nemoc, ale stačí depresivní matka, která sdílí s dítětem dezorganizovanou vazbu, a můžeme rovněž uvažovat o traumatu...

SL: Jistě, samotná deprese matky je pro dítě traumatizující. O tom není pochyb a je to dobře zdokumentováno. A jsou to i podmínky, které způsobují další komplikace u nemocného dítěte, které zažívá děs a útok zevnitř, ale i zvenku přes absenci matky nebo její děsivou přítomnost když je v depresi. Tato kombinace může být fatální, a tak vidíme, jak komplexní trauma může vést ke komplexním projevům u dítěte a vytvářet podmínky pro komplexní neurovývojové poruchy.

PP: Mám v péči podobné děti a někdy tuším, že jsou velmi traumatizované, protože s nimi zažívám disociaci a fungují v narcistické bublině, která v terapii praskne tehdy, když vezmou na vědomí vnější realitu. Pro mě je to důkaz, že nejsou jen autistické, ale i traumatizované. Máte vy sama podobnou zkušenost z terapie, že traumatizované děti reagují odlišně od čistě autistických? Protože na začátku to asi nelze poznat, že ano?

SL: Ano, je velmi těžké říct, zda může nějaké dítě nebýt objektivně vztahové. My totiž víme, že i nejvíc autistické děti mají část, která vztah hledá, i když je třeba jen velmi malá a křehká a je někdy velmi těžké ji zachytit.

PP: Ale stojí to za to, ne?

SL: Ano rozhodně to stojí za to, protože mluvíme o lidském životě. Ale jelikož máme omezené zdroje, bylo by rozumné mít srozumitelné

nástroje diagnostiky a prioritizovat ty děti, které zažily trauma, s nadějí, že psychoterapie jim pomůže. Jakákoli terapie traumatizovaných dětí začíná rodinnou terapií, protože je to dlouhodobá práce a traumatům je třeba porozumět v rámci rodiny, aby se vytvořil prostor pro přemýšlení a terapii dítěte. Vzniká tak základ pro dlouhodobou práci. Nejdříve musíme zjistit, zda je možné pro promýšlení zaujmout rodiče. Když rodiče nejsou takovému přemýšlení otevřeni, mohli by terapii dítěte ukončit předčasně, což by v důsledku mohlo být další trauma pro dítě.

PP: A co myslíte pod rodinnou terapií? Nemyslíte přímo systemickou terapii ale spíš práci s rodiči...

SL: Ano, setkávání se všemi členy rodiny a přemýšlení o tom, jak rodina pracuje, jak se podporují navzájem, je to systemická a také vývojová práce.

PP: Se všemi členy rodiny?

SL: Ano, někdy je velmi důležité vidět i sourozence a také lépe porozumět tomu jak rodina funguje. V rámci NHS se často pokáváme s tím, že sourozenci také dostanou doporučení k léčbě a každý jindy čemuž často předchází dřívější trauma, se kterým se rodina snaží vypořádat. Takže pokud s traumatem pracujeme v rámci rodiny, může to pomoci všem. Někdy během práce zjistíme, že další dítě v rodině také trpí. A tak namísto

abychom se řídili jen tím, koho rodina prezentuje jako nemocného, můžeme jim pomoci přemýšlet i o potřebách ostatních členů rodiny.

LO: Já jsem s tímto systémem trochu seznámena, takže se chci zeptat, zda máte na mysli běžnou práci s rodinami v rámci NHS, která probíhá CAMHS (Child and Adolescent Mental Health Services), kde s rodinami pracují odborníci s různým zaměřením, nemusí to nutně být systemičtí psychoterapeuti. Úvodní práce může zahrnovat kombinaci setkání s rodinou, rodiči i sourozenci a je to pokus problémům lépe porozumět a zjistit, co by mohlo pomoci. Může trvat třeba i rok, než se zvažuje psychoterapie dítěte.

SL: Ano. Takhle se udál i můj první kontakt s rodinou z článku „I caught you“ (Chytla jsem tě). V tomto případě byl chlapci diagnostikován autismus ve dvou letech a ve třech a půl letech začaly problémy s chováním a dostal doporučení na kliniku. S rodinou nejdříve téměř rok a půl pracoval dětský terapeut, který byl k dispozici. V jednom rodinném sezení dítě začalo projevovat zájem o druhé, například terapeutovi přineslo šálek čaje. To vedlo k úvahám, zda by neprofitoval z terapie, jelikož se začal víc vztahovat k lidem v místnosti. Tento proces rodinné práce kontejnoval intenzivní pocity v rodině a otevřel možnost o nich přemýšlet a pojmenovat je. Tak se otevřel prostor, aby začali přemýšlet o tom, co potřebuje dítě.

Může se to zdát zdlouhavé, ve skutečnosti tomu tak ale nebylo, když vezmeme v potaz obrovské změny, ke kterým to vedlo. Krátce řečeno, když je psychoanalytická práce vedena s rozmyslem, může potenciálně pomoci i v takto těžkých případech, kde jiné přístupy selhaly.

PP: Ano. Pro autistické děti se u nás nabízí převážně behaviorální terapie a je skoro nemožné poskytnout psychoterapii. Takže bych vás chtěl poprosit o radu, jak politicky prosadit tuto myšlenku.

SL: Já si myslím, že je možné kombinovat behaviorální přístupy se systematickou prací. Protože je celkově nedostatek terapeutů, kteří mají výcvik pro takovouhle individuální psychoterapii. Ale ve školách a školkách se dá udělat hodně práce i se systematickým přístupem. Například v Izraeli vybudovali systém školek pro autisty, kde jsou děti od dvou let i menší. Hned jak jsou diagnostikovány, začnou docházet do zvláštního zařízení, které je uspořádané tak, aby o nich dospělí přemýšleli a tak se často kompenzuje to, čemu se jim nedostává v doma. Neklade se tu důraz na individuální terapii, ale dětem se dostává něčeho, co je drží a uspořádává, totiž soustředěné přemýšlení dospělých, kteří s nimi pracují. Dostává se jim tak prostředí, které je drží (Winnicottovo podpůrné prostředí), což některým dětem umožní, aby se začlenily do běžných tříd a některé děti se časem dostanou i do individuální psychoterapie

se současnou podpůrnou prací s rodiči. Takže i když se dětem nedostává individuální terapie, mají dost podpory v zařízení, kde pracují dospělí, kteří jsou schopni přemýšlet o jejich potřebách a následně tyto děti i připravit na vstup do terapie. Tyto promyšlené a přemýšlející organizace, které vytvářejí podpůrné prostředí („holding environment“), je možné integrovat do celkového vzdělávacího systému. Psychiatřička, která zavedla tento systém „autistických školek“ se jmenuje Abigail Golomb. Bohužel, před pár lety zemřela. Ale byla k nám pozvaná a přednášela v IPCAPA. Její projekt pokračuje dál v mnoha částech Izraele. Je založený na vývojově orientované psychoanalytické práci s celou organizací a v některých případech se dá dobře propojit s terapií. Takže je to o shromažďování různých zdrojů a používání jednoduchého a srozumitelného jazyka pro ty, co nemají psychoanalytické vzdělání. Je třeba o psychoanalytickém přístupu přemýšlet jako o něčem co může přispět ke stávající práci, ne ji nahradit, a také k hlubšímu přemýšlení v rámci systému péče a vzdělávání. V Londýně, kde jsem pracovala v neurovývojově zaměřeném zařízení, byl můj tým zaměřen behaviorálně a bohužel mnoho let nechtěli do týmu dětského psychoterapeuta. Já jsem byla zaměstnaná jako klinický psycholog, ale taky jsem měla výcvik v dětské psychoterapii. Postupně došlo k posunu od téměř nenávistného pohledu k dobré

spolupráci. Mělo to svá úskalí a nebylo to jednoduché ale dokázali jsme překlenout některé předsudky. Taky jsme párkrát pozvali Abigail Golomb, aby prezentovala jejich práci, protože NHS si hodně potrpí na čísla a zaměřuje se na krátkou práci s rychlými výsledky pro co nejvíc dětí. Já věřím, že dlouhodobá psychoterapie může zachránit život i zdroje, když vezmeme v potaz celoživotní péči, která je potřeba v případech, kterým se pomoci nedostane. Doufám, že

případové studie, které jsem publikovala budou inspirativní i pro další kolegy. Věřím, že podobné případy, které kombinují psychoterapii s psychodiagnostickými metodami by mohly ukázat hodnotu naší práce tak, aby se vývojově zaměřená psychoanalytická psychoterapie stala běžnou součástí péče pro děti, které prošly raným traumatem.

PP: Milá Sheilo, děkujeme moc za rozhovor a dobrou noc!

Použité zdroje

Levi, S. (2017). "Measuring change in psychotherapeutic work with a traumatised child on the autistic spectrum", Journal of Child Psychotherapy, 43(3), 330–352.

Levi, S. (2022). "I caught you!" Part I: Maturing separateness within the area of mutuality", Journal of Child Psychotherapy, 48(1), 30–48.

Levi, S. (2022). "I caught you!" Part II: Enriching the external reality", Journal of Child Psychotherapy, 48(1), 48–69.

SHEILA LEVI

Londýn, Spojené království

Vedoucí dětská a adolescentní psychoterapeutka, psychoanalytička pro dospělé a registrovaná klinická psycholožka.

Pracuje na plný úvazek v soukromé praxi. Řadu let vede semináře Mother-infant observation (pozorování matek a jejich miminek) a superviduje magisterské práce studentů Birkbeck University. Učí Freudiánskou teorii a vede klinické semináře v British Psychoanalytic Society (Britské psychoanalytické společnosti). Patnáct let pracovala jako vysoce specializovaný klinický psycholog v Barnet, Enfield & Haringey Mental Health Trust jednak s dospělými klienty, žadateli o azyl a uprchlíky, a také v centru pro poruchy učení, stejně jako v Centru pro duševní zdraví dětí a adolescentů (CAMHS), kde pracovala s vysoce ohroženými adolescenty s komplexními potřebami (SAFE) a s dětmi, adolescenty a jejich rodinami se středně těžkými až těžkými poruchami učení a neurovývojovými poruchami (SCAN).

Vycházejíc z ego psychologie, přes výcvik v klinické psychologii na Univerzitě Bogazi v Istanbulu a Exeter University ve Velké Británii, se nakonec rozhodla pro psychoanalytický výcvik ve Spojeném království, a to kvůli svému zájmu o propojení teorie objektních vztahů a teorie myšlení. Účastnila se i vedla několik aplikovaných psychoanalytických komunitních projektů v Turecku a v Londýně. Ve své doktorské práci se věnovala studiu dopadu obřízky na turecké muslimské chlapce, a empiricky tak ověřovala Freudovu teorii kastrace. Přednášela na různých mezinárodních konferencích i vědeckých setkáních ve Spojeném království a publikovala články v odborných časopisech.

MEZI FREUDEM A MATĚJČKEM

Přenos jako výraz psychické deprivace

Článek **Karel Flaška**

Tento článek je skromným příspěvkem ke stému výročí narození prof. Zdeňka Matějčka, světově uznávaného dětského psychologa a průkopníka v oblasti výzkumu psychické deprivace, a nabízí srovnání jeho koncepce citové deprivace s Freudovou koncepcí přenosu (prostředku, ohniska i cíle psychoanalýzy a psychoanalytické terapie).

Samotnou psychickou deprivaci Matějček s Langmeierem (1963/2011, str. 26) definovali jako „psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu“ a zaměřovali se na její výzkum u dětí vyrůstajících v ústavních podmínkách.

Jejich průkopnické dílo „Psychická deprivace v dětství“ (1963/2011) už z podstaty tématu zahrnuje řadu citací psychoanalyticky orientovaných

autorů (Spitze, Bowlbyho, Winnicotta a dalších). Dočítáme se dokonce o vnitřních podmínkách deprivace, kde autoři mluví o vztahových modelech, které si dítě v deprivacích podmínkách aktivně vytváří, i o strukturálních charakteristikách zvyšujících riziko deprivace (např. děti s lehkou mozkovou dysfunkcí) nebo o intrapsychickém konfliktu jakožto dalším vnitřním činitelem deprivace. Avšak samotného Freuda (pro nás překvapivě) citují autoři pouze okrajově a vůbec ne v souvislosti s ústředním tématem, tzn. psychickou deprivací. I kdybychom Freuda a jeho psychoanalýzu chtěli redukovat na otázku oidipovského komplexu, pak sotva začneme, skončíme u deprivace, neboť Oidipus sám byl podle vnitřní logiky mýtu synem narcistického otce a perverz¹ matky. Byl dítětem nechtěným, málem zavražděným, stigmatizovaným a odloženým vlastními rodiči, až nakonec skončil u rodičů náhradních. Dramatu otcovraždy

1 *perverze*
glosář str. 24

† *V moderní psychoanalytické teorii objekt-ních vztahů se uvažuje dokonce o přenosech celých vztahových modelů (představa sebe a druhého sdružující se kolem afektivního jádra), což je představa, která rozhodně nebyla Matějčkovi s Langmeierem cizí, když uvažovali o „modelech interakcí“, které považovali za aktivní kreativní výtvar dítěte.*

a incestu tedy předchází drama traumatu a deprivace.

Na rozdíl od Matějčka a Langmeiera, kteří vyšli z deprivace (vývoj dětí v ústavních podmínkách) a sledovali, jak na ně tato situace působí a jak ji jednotlivé děti dále zpracovávají, Freud postupoval od konce, tzn. nechal pacienty volně povídat a z různých jejich projevů (volné nápady, sny, přeřeknutí aj.) a samotného způsobu, jakým se k němu pacienti vztahovali, se pokoušel zrekonstruovat události, vztahy a procesy, které vedly k jejich nemoci, až se dopracoval k ucelnější teorii o dynamice jejich obtíží.

„Snovým“ teoretickým předchůdcem pojmu „přenos“ byl pojem „přesunutí“ (Freud, 1998), jímž Freud označoval hypotetický mechanismus snové práce umožňující skryté vyjádření a splnění jinak nepřijatelného nebo trapného snového přání; obecněji pak přesunutí povyšoval na psychický zákon přenositelnosti afektu z představy původní na představou jinou. Konečně samotným „přenosem“ Freud (1996, 1997a, 1997b, 2000a, 2000b) označoval přenos citů, které původně patřily nějaké důležité postavě našeho dětství, na určitou současnou osobu a považoval ho za jev přímo související se samotnou podstatou neurózy (Freud, 1997a). Přenos podle Freuda (2000 b) udržuje v chodu bezděčný sklon k vytváření asociací, který spojí odštěpenou vzpomínku

nebo afektivní stav[†] s osobou lékaře, společně s neurotickou „tendencí k opakování – věčnému návratu téhož“, která přebíjí princip slasti (Freud, 1999), čímž se rozumí, že člověk jde neustále tak trochu hlavou proti zdi. Přenos tedy rozpoznáváme skrze jeho iracionalitu, s jakou se projevují vytěsněná nevědomá hnutí erotické nebo agresivní povahy, a skrze jeho intenzitu, která se vzhledem k reálnému vztahu k lékaři jeví nepřiměřená.

Etiologie přenosu

K původu přenosových hnutí nám Freud píše: „...vždycky prý věděly, že je může vyléčit jen láska, a už od počátku léčby prý očekávaly, že jim tímto stykem bude konečně darováno to, co jim život doposud upíral.“ Na jiném místě se k problému přenosu dočteme (Freud, 1997 b, str. 303): „Ten, jehož potřeba lásky není beze zbytku uspokojována realitou, se musí obracet s libidinózními představami očekávání na každou nově se objevující osobu... Je tedy zcela normální, když se obsazení libida částečně neuspokojeného člověka připravené ve stavu plném očekávání přikloní také k osobě lékaře.“ Vidíme tedy jasně, že Freud v jádru přenosu rozpoznal citovou deprivaci, avšak používal jiné pojmy. Pracoval spíše s termíny „uspokojení“ a „odepření“. Z krátkodobého hlediska bychom hovořili o frustraci, avšak vezmeme-li v potaz trvalost potřeby a stálost působení

2 dobrý vnitřní objekt
glosář str. 24

obranných mechanismů, můžeme s jistotou mluvit o deprivaci. Jsou lidé, a Matějček s Langmeierem to už v jejich Psychické deprivaci v dětství (1963/2011) přiznávají, kteří ačkoliv vyrůstali v úplné rodině a zdánlivě nic nechybělo, žijí jako „děti bez matky“, v „trvalém vnitřním exilu“, „vnitřní separaci“, jazykem moderní psychoanalýzy můžeme říct bez „dobrého vnitřního objektu“².

Introverze libida

Pokud člověk nenachází uspokojení v žádném vztahu, může u něho dojít k introverzi libida, jednoduše řečeno k obratu směrem k vnitřnímu, myšlenkovému, fantazijnímu, hrovému, nebo věcnému světu, anebo také k vlastnímu tělu (taktilní nebo autoerotická stimulace, příjem potravy). Tuto introverzi, která doprovází řadu psychických poruch, můžeme chápat také jako finální důsledek odepření uspokojení a v souladu s Freudem (1997 b, str. 305) jako zcela oprávněnou: „Kdyby totiž introverze nebo regrese libida nebyla oprávněná díky jistému vztahu k vnějšímu světu (nejobecněji: v důsledku odpirání uspokojení) a účelná dokonce i pro daný okamžik, nebylo by k ní vůbec mohlo dojít.“

Deprivace a syndrom ADHD

Langmeier & Matějček (2011, str. 26–27) nám nabízejí dobře známý obraz jakési archetypální, instinktivní reakce na frustraci, resp.

deprivaci: „Přítomnost nějaké potřeby se projeví nejprve jistou pohotovostí organismu, popřípadě při její „aktivaci“ celkovým neusměrnitelným neklidem nebo napětím, jež je jakousi pružinou k jednání, které má zajistit uspokojení. Najde-li se cíl, který slibuje uspokojení potřeby sám o sobě nebo jako prostředek k dosažení konečného cíle, zaměřuje se napětí k tomuto cíli, jednání organismu ztrácí svou rozptýlenost a usměrňuje se... Je-li však ukojení potřeb trvale nedostačující, dochází k „vyhladovění“ organismu a rovnováha se ustavuje na nižší hladině.“

Výše uvedený popis je zcela zásadní pro správnou diagnostiku a tedy i terapii dětí i dospělých, kteří přicházejí s diagnózou ADHD nebo si myslí, že ji mají. Pakliže nenacházíme v rané anamnéze typické neurovývojové odchylky v reaktivitě CNS, pakliže nenacházíme psychodiagnostické podklady pro konstituční hyperaktivitu, impulzivitu a poruchu pozornosti a pakliže tyto všechny skutečnosti nejsou pozorovatelné jakožto konstituční neurovývojová zvláštnost CNS napříč prostředními, neměli bychom dle mého názoru tyto klienty diagnostikovat jako ADHD. Už Matějček (2009) upozorňoval na to, že se diagnóza ADHD posunula natolik, že už nás nezajímá, z čeho to děti mají, ale jenom jak se projevují. Když jsem poprvé slyšel mého učitele a dnes již kolegu Dr. Pötheho (ústní sdělení) mluvit o tom, že děti s ADHD

trpí ve skutečnosti posttraumatickou stresovou poruchou, byl jsem vůči tomu popravdě skeptický. Ani dnes nejsem příznivce toho, abychom všechna ADHD vykládali jako trauma. Avšak je řada dětí, dospívajících i dospělých, kteří se jako ADHD projevují, ale ve skutečnosti u nich najdeme období zcela normálního vývoje od narození, bez příznaků ADHD. Tyto si pak dovoluji označit jako poruchy aktivity a pozornosti symptomatické k traumatickým neurózám (blízké pojetí Dr. Pötheho), ať už jde o trauma situačního, kumulativního (vztahového) nebo transgeneračního původu, nebo symptomatické právě vzhledem k citové deprivaci. Dle mých zkušeností se posledně jmenovaní klienti ve vztahové terapii velmi brzy zklidní, zkoncentrují a celkově se začnou projevovat organizovaněji. Dosahují poměrně rychle určité úrovně nadhledu a odstupu, takže jsou schopni reflektovat, co se s nimi a mezi námi děje, protože našli postrádaný citový vztah nebo alespoň vidí příslib takového vztahu. Také u nich zaznamenávám menší míru příklonu k fantazijnímu světu a naopak větší příklon k realitě. Těží tedy z terapie rychleji než klienti s konstitučním ADHD a zpravidla nepotřebují kombinovat terapii s psychofarmaky (pro zmírnění příznaků ADHD), nebo jim dokonce léky vůbec nedělají dobře. Naopak u konstitučního ADHD (ve smyslu pravé neurovývojové poruchy) bývají léky v terapii cenným a vítaným pomocníkem...

Pamatuji si např. jednu klientku, která rozhodně nebyla ADHD, ačkoliv jsem zpočátku čelil silným tlakům rodičů na to, abych o ní takto uvažoval. Její maminka mi v anamnestickém rozhovoru řekla, že "(klientka) byla klidným, snadno utěšitelným miminkem, dobře spala a začala být neklidná („máme to i na videu“), ale extrémně (!), až když jemu ve dvou letech..." Byl jsem zmatený a zeptal jsem se proto matky, o kom teď mluví? Maminka mi vysvětlila, že spojila traumatický příběh kdysi dvouletého otce klientky s vyprávěním o své dceři, která ve dvou letech začala být „najednou a extrémně“ hyperaktivní, a že to podle ní spolu souvisí. Dostali jsme se tak k přenosu transgeneračního traumatu otce klientky na klientku a zřejmě i na její matku, která evidentně byla tímto příběhem tak zasažena, že ho volně smísila s osobní historií své dcery, ba dokonce tuto její historii příběhem otce nahradila. Zde nešlo o deprivaci v důsledku toho, že by rodiče dceru neměli rádi, nechtěli se jí věnovat, ale jednoduše její příběh a její potřeby nemohli od jejích 2 let spolehlivě číst, protože v jejich mysli byly přehlušeny traumatickým příběhem otce. Do poznámek jsem si pro sebe poznamenal: „emoční hluchota“.

Deprivace v důsledku vnitřního (intrapsychieho) konfliktu

Jak vzniká deprivace na podkladě nevyřešeného vnitřního konfliktu

ukazuje například Tramer (in Langmeier a Matějček, 2011, str. 29): „Hladoví-li dítě po lásce a marně se jí snaží získat, vyvine se u něho nejprve pocit jisté prázdnoty, neuspokojení, nedostatku něčeho potřebného – potom snad i pocit hněvu a zášti vůči matce či otci, kteří mu toto uspokojení odpírají. Tak vzniká konflikt mezi pohnutkou rodičům uškodit, potrestat je nebo i odstranit a mezi původní pohnutkou milovat je, najít u nich bezpečí a prokázat jim dobro, jak to vyplývá z primární neoslabené potřeby lásky.“

Vzpomínám na chlapce, který vyrůstal ve stínu poněkud despotickeho dědečka, který rád blízké kontroloval a když nebylo po jeho, tak vybuchoval a vyčítal. Zatímco doma měl chlapec těžko zvladatelné záchvaty vzteku, většinou namířené proti sobě, na hodiny naproti tomu chodíval velmi unavený, mluvil pomalu a na svůj věk složitě a přemoudře. Kromě toho na mě působil velmi zmateně, jako kdyby byl dezorientovaný, třeba po otřesu mozku. Napadlo mě, že ke mně chodí takový malý děda. Chlapec to navíc podtrhával tím, že mi vyprávěl o tom, jak se těší, že bude po dědovi dědit, a žasl nad vším, co mu u mě připomínalo dědu. „Asi se těší, až děda umře, ale nemůže si dovolit takhle přemýšlet, a to, jak na mě působí, jsou (odehrávané) následky očekávané kastrace“ napadla mě první hypotéza o dynamice jeho obtíží (otcovražděné

téma přesunuté na postavu dědečka – podle Fromma bývá objektem agrese v rámci takového oidipovského konfliktu postava, kterou dotyčný vnímá v rodině jako autoritu – může to tedy být i matka nebo jiný příbuzný). Jeho neklidné tělo naproti tomu působilo dojmem zvířete, které se nemůže dočkat, až ho vypustí. To mě utvrzovalo v úvahách, že jeho „dědkovitost“ je výrazem jak vnitřní inhibice jeho psychické energie, tak nevědomého přání dědu zabít a nahradit (neurotický kompromisní útvar). V průběhu spolupráce s rodiči se podařilo vliv dědečka na primární rodinu chlapce oslabit a více angažovat tatínka, který měl chlapce velmi rád, ale byl také velmi pracovně vytížený a trávil z titulu své profese hodně času na cestách. Při jednom ze sezení, kdy měl chlapec reflektovat změny dosažené v průběhu terapie, mi ukázal, jak mu narostla křídla, když si jako nynější identifikační figurku vybral orla (na místo dřívějšího červa). V rámci zakončujících sezení se dokonce zdálo, že možná zdárně přesunul svá citová přání na laskavého otce a začal mu také zdravě závidět, že si s těmi křídly dovolí také létat:

T: *„Podívej se na svou pravou ruku – dělá nějaký významný pohyb.“*

K: *„No jo!“*

T: *„Co tě napadá, když se na ni díváš. Připomíná ti něco?“*

K: „*Napadá mě, že bych chtěl zkusit jaký to je plachtit s větroněm. Ale máma mi řekla, že by to nešlo, že by se o mě bála.*“

T: „*Znáš film Jak dostat tatínka do polepšovny?*“

K: „*Ne. O čem to je?*“

T: *Nabízím klientovi příběh otce, který bere syna s sebou na skálu, na kterou by ho máma nikdy nepustila... Pak si povídáme o tom, co očekává, že mu dovolí táta a co máma a jak si představuje, že by tatínek reagoval, kdyby přišel se svým přáním za ním.*

Přenosy rodičů na děti

Samostatnou kapitolu si zasluhuje otázka přenosů dospělých rodičů na vlastní děti. Ty se aktivují nejprve v podobě implicitních „rodičovských postojů“ Matějček (2007, str. 15) namířených k ještě nenarozenému dítěti (tzn. obrazu dítěte v mysli rodiče). Tyto postoje různou měrou odráží jejich vlastní dětství a vztah k němu. Můžeme v nich zachytit na jedné straně stopy zraněného narcismu, které mohou vést k přenosům v jednom extrému rozmazlujícím – vzpomínám na úsměvné prohlášení poměrně velkého chlapce, který prožl potě, co dlouhá léta spal se svou matkou: „No mami, možná že babička měla pravdu, když už tě ne nechala spát u ní v posteli.“. Na druhé straně v nich můžeme zachytit přichuť identifikací s frustrující nebo

dokonce traumatizující autoritou např. podle hesla „vydržel jsem to já, tak ty to musíš vydržet taky“, ale o tom v další kapitole. Existují také rodičovské přenosy vázané na pohlaví dítěte. Například už Langmeier a Matějček (1963/2011) pozorovali, že sestry v kojeneckých ústavech měly tendenci věnovat více péče a pozornosti dívkám oproti chlapcům. Běžné jsou také přenosy vázané na určitou sourozeneckou konstelaci a dynamiku.

Speciální, všudypřítomnou a všeobecně známou kategorií jsou pak nenaplněné ambice, přání a touhy rodičů. Ty mohou vést k mnohovrstevnaté dlouholeté deprivaci i v úplné a na první pohled dobře fungující rodině, pokud ve vztahovém poli dítěte chybí osoba, která by ho přijímala bezpodmínečně (např. prarodič, teta, strýc, učitel aj.). Další kapitolou jsou přenosy, které nemají svůj původ v dětství, ale v psychodynamice dospělého – dítě může pro rodiče představovat náhradu (za otce, matku, prarodiče, za potracené dítě, nebo dokonce za ještě vůbec nepočaté dítě). Setkal jsem se například s agresivními výpady otčíma proti jeho nevlastnímu synovi, kterého měl jinak velmi rád a snažil se na něj všemožně působit. Zahrnoval ho přiměřenými podněty, hrál si s ním, dělal s ním úkoly a snažil se ho i výchovně vést. Zde se k objasnění problému dobře hodil Freudův opis „neadekvátní intenzity citového hnutí“ (viz výše),

kteřá podle něj charakterizuje přenos. Právě ona zvláštní intenzita, s jakou se otčím na výchově angažoval, a energie, kterou do vztahu vkládal, prozrazovala deprivovanou touhu otce po vlastním synovi, kterou pochopitelně nevlastní syn nemohl opětovat a jejímuž uspokojování se zcela přirozeně a zdravě vzpíral. Když jsem toto téma oslovil, zdálo se, že se v místnosti původně plné frustrace a hněvu rozhostily překvapení, zájem a zvědavost, „co že a jak že“ mě něco takového napadlo. Domnívám se, že je to velmi názorná ukázka toho, jak deprivace, která se rozvinula až v dospělosti, spouštěla přenos, který tím, že nebyl dítětem opětován, vyvolával narcistickou frustraci a těžko zvladatelný hněv.

Specifická přenosů rodičů vystavených týrání nebo zanedbávání

Podle Freuda (1997 b, 1999) může k přenosům docházet nezávisle na kvalitě objektu, tudíž např. může na mužského analytika promítat touhy patřící původně matce, sestře, partnerce apod. Při své terapeutické práci s dětskými oběťmi týrání jsem se však setkal s rodičovskými přenosy aktivovanými výlučně směrem k dítěti a všemu, co se dítěte týkalo (včetně terapie a osoby terapeuta), zatímco v ostatních oblastech života, daný rodič fungoval poměrně uspokojivě. Soudním znalčům však tato skutečnost zpravidla utíká, nebo

ji prostě neberou v potaz, výsledkem čehož odejde rodič posouzený jako „normální“. V jeho nitru přitom dřímá jemu samotnému, jeho okolí i institucím obtížně uchopitelný, nepojmenovaný a přitom závažný problém. Alespoň částečné vysvětlení mých pozorování poskytují Langmeier & Krejčířová (in Langmeier, Balcar, Špitz, 2010, str. 312), kteří uvádí, že osobnostní porucha některých rodičů se projeví jen ve vztahu k jejich dítěti a vyplývá z jejich vlastního traumatického dětství a jejich pozdější identifikace s agresivním rodičem. Jejich poznatek mi připomněl, že když jsem se v začátcích své kariéry ucházel o zaměstnání, odpověděl jsem při pohovoru, že bych se budoucích náhradních rodičů a pěstounů ptal především na zkušenosti z jejich vlastního dětství s jejich vlastními rodiči. Potěšilo by mě, kdybych na konci své kariéry viděl, že se taková otázka stala pevnou součástí nejen soudně-znaleckých, ale i dalších interview, které mají vliv na otázku rozhodování o úpravě péče o dítě. Pokud jde o psychoanalytické terapeutické možnosti jak pracovat s výše popsanými traumatickými přenosy, mohu doporučit např. klasický článek Selmy Freibergové et al. (1975) *Ghosts in the Nursery*, kde jsou velmi živě zachyceny cílené psychoanalytické intervence ošetřující traumatickou zkušenost matky, u níž hrozilo, že své vlastní trauma z dětství zopakuje ve vztahu ke svému nově narozenému dítěti.

Souhrn

K výročí 100 let od narození prof. Zdeňka Matějčka jsem připomněl jeho definici psychické deprivace, na které spolupracoval s prof. Josefem Langmeierem. Zároveň jsem ukázal, jak se tato definice překrývá s definicí fenoménu přenosu pozorovaného a popsaného dříve Sigmundem Freudem. Jelikož psychoanalýza a psychoanalytická terapie nebyla nikdy, pokud vím, Matějčkem ani Langmeierem zmíněna jako metoda první volby v terapii (sub)deprivace, článek můžeme považovat za pokus o vybudování mostu, který zde dosud chyběl, ačkoliv pevné základy pro něj existují na obou stranách. Naznačil jsem přínos obou pojmů v diferenciální diagnostice i psychoanalyticky orientované psychoterapii dětí a rodičů. Zaměřil jsem se na

vnitřní zdroje deprivace – oslabení osobnostní struktury v důsledku organicity (např. ADHD), intrapsychického konfliktu i (transgeneračního) traumatu. Zmínil jsem rodičovské přenosy vázané na určitou sourozeneckou konstelaci, věk a pohlaví dítěte, stejně jako ty přenosy související se zvýrazněnou nebo naopak oslabenou, až traumaticky zasaženou sebeláskou (narcismem). Ukázal jsem také, jak zcela normální, avšak neuvědomované a nepřiznané rodičovské touhy mohou ožít ve vypjatých, konfliktních, až vysloveně agresivních podobách. Konečně jsem také zmínil některé odchylky mezi psychologickou a psychoanalytickou teorií a praxí, ze kterých, doufám, budou jednou vyvozeny odpovídající důsledky pro zkvalitnění posudkové činnosti v oblasti náhradní rodinné péče, i soudního znaleství.

Glosář

- Perverze** *Iokastu (Oidipovu matku) chápeme jako perverzní proto, že vůči Oidipovi vědomě překročila incestní tabu. Věděla, že Oidipus je její vlastní syn a přesto se za něj provdala a porodila mu děti. Čtenáři si mohou při četbě Oidipa všimnout, jak na místech, kde Oidipus postupně svou neústupnou zvědavostí přiměje Iokasté k doznání, Sofoklés speciálně a záměrně vykresluje právě její nevědomé tělesné pochody, které dokládají existenci její popřené a odštěpené úzkosti, čímž dodává textu na dramatickosti i přesvědčivosti.*
- Dobry vnitřní objekt** *Dobrym vnitřním objektem rozumíme internalizovaný a zhuštěný obraz převážně pozitivních vztahových zkušeností s druhými lidmi. Předpokládáme, že zahrnuje i negativní kvality, které ale v případě psychického zdraví nepřevažují a neohrožují tak jeho stabilitu a psychickou dostupnost. Na počátku života tento obraz výrazně ovlivňují rodiče a další rodinní příslušníci. Je však přístupný dalšímu vývoji v průběhu celého života a nutno dodat, že je také našim vlastním kreativním duševním výtvozem, tzn. že není pouhým odrazem reality druhých osob.*

Použité zdroje

Freiberg, S., Adelson, E. & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the Nursery: A Psychoanalytic Approach to the Problems of Impaired Infant–Mother Relationships. Journal of American Academy of Child Psychiatry, 14(3): 387–421.

Freud, S. (1996). Spisy z pozůstalosti 1892–1938. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Freud, S. (1997a). Přednášky k úvodu do psychoanalýzy. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Freud, S. (1997b). Spisy z let 1909–1913. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Freud, S. (1998). Výklad snů. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Freud, S. (1999). Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920–1924. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Freud, S. (2000a). Spisy z let 1892–1899. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Freud, S. (2000b). Spisy z let 1904–1905. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Langmeier, J. & Krejčířová, D. (2010). Děti týrané a zneužívané in Dětská psychoterapie. J. Langmeier, K. Balcar, J. Špitz (Eds.). Praha: Portál.

Langmeier, J. & Matějček, Z. (2011). Psychická deprivace v dětství. Praha: Karolinum.

Matějček, Z. (2007). Prvních 6 let ve vývoji dítěte. Praha: Grada Publishing.

Matějček, Z. (2009). Výbor z díla. Praha: Karolinum.

PSYCHOTERAPIE S MALÝMI DĚTMI

Článek *Lenka Očková*

Malé děti prožívají a cítí, ale i trpí naplno, do hloubky. Rané dětství je také časem, kdy se rozvíjí hluboké struktury našeho vnitřního světa včetně toho, jak vnímáme, rozumíme a také zvládáme své pocity a jak navazujeme blízké vztahy. A přitom když o ně mají rodiče starost, často neví, kam se obrátit, a ptají se, zda je vůbec možné s nimi pracovat.

Ráda bych napsala něco o tom, jak může psychoterapie pomoci malým dětem s celkem běžnými úskalími, se kterými se mohou potkat a musí se s nimi nějak vyrovnat. Když s nimi pracuji, vycházím z klinického výcviku v dětské psychoterapii, který jsem absolvovala na Tavistocké klinice v Londýně, a také čerpám z modelu práce s malými dětmi, který tam vznikl (Under five model of brief work – Bradley & Emanuel, 2008; Emanuel, 2011, 2012; Pozzi Monzo 2006).

Základem výcviku v dětské psychoanalytické psychoterapii je v Anglii

psychoanalytické pozorování miminek, které do výcviku zahrnuje Esther Bick (1964), a bylo rozšířeno, takže teď výcvik zahrnuje i pozorování malých dětí (Adamo & Rustin, 2014). To je pak základem psychotherapeutické práce a u malých dětí to platí dvojnásob (Miller, 2008). Ve své práci si všímám jak si děti hrají, jak se vztahují ke mně a mým myšlenkám, co se odehrává v nich, mezi nimi a jejich rodiči, jejich myšlenek, jak navazují vztahy, jejich pocitů a sdělení (včetně těch nevědomých) a taky, co to dělá se mnou, mého protipřenosu. Teoreticky vycházím hlavně z postkleiniánských teorií včetně Biona, Meltzera, Brittona a dalších. Containment, tedy Bionův model, se pro práci s malými dětmi vyloženě nabízí vzhledem k tomu, že často prožívají a komunikují pocity tak, že jsou jich plny, tedy nejen slovy. Psychoterapie pak může pomoci uchopit a pochopit to, co prožívají. Bionova alfa funkce popisuje tento proces „psychického trávení“, kdy namísto evakuace

primitivní tělesných prožitků (Beta prvků) dochází k jejich symbolizaci (Bion, 1962, 1967). Zjednodušeně řečeno, proměny v psychoterapii často souvisí s momenty, kdy je možné něco plně prožít, včetně terapeutova protipřenosu a ustát to. Pak se to můžeme pokusit nějak pochopit a pojmenovat, dát tomu tvar, ať už ve slovech nebo třeba ve hře.

Další důležitý rozměr je práce s rodinou, kde mimo jiné stavím na teoriích triangulace Rona Brittona. V předešlém vydání (Očková 2022) jsem v glosáři psala něco o tom, jak přemýšlení vlastně souvisí se spojením mezi lidmi, a protože mám dojem, že to je zásadní, s dovolením to tady zopakují.

V Bionově práci je přemýšlení snaha pochopit a uchopit skutečnost, porozumět sobě a druhým. Staví přemýšlení do roviny emotivního zážitku. Jedná se o snahu poznat sebe nebo druhé. Bion označuje tento zásadní způsob myšlení symbolem K – Knowledge (O'Shaughnessy, 1981, p. 181) Schopnost přemýšlet, mít myšlenky vychází z citového zážitku, kdy někdo přemýšlí o nás a poznává nás. (Bion, 1962, 1967) Bion pro tento vzájemný proces mezi matkou a malým dítětem navrhl termín container – contained. Děti sdělují své primitivní citové a tělesné zážitky matce, aby je přijala a poznala. Matka staví na své představivosti (reverie), aby sdělení uchopila, pochopila, co dítě komunikuje,

a odpověděla. Její myšlení proměny citové stavy miminka, které jsou úzce spjaty se stavy tělesnými, v zážitek, který je možné poznat, snést a pochopit. Když mu matka opakovaně takto porozumí, umožňuje mu schopnost takto přemýšlet zvnitřnit, vybudovat si vlastní schopnost věcem porozumět a vytvořit si prostor pro přemýšlení ve své mysli. Tento proces je pro vývoj mysli stejně nepostradatelný, jako jsou jídlo a péče nezbytné pro přežití.

Ronald Britton tento koncept rozvíjí a zdůrazňuje zásadní roli otce (jakožto třetího) v procesu myšlení i samotného containmentu. Britton klade důraz na oidipovský komplex jako základnu psychické reality. Originálnost jeho myšlení se ukazuje především v jeho porozumění vnitřnímu trojúhelníku, který reprezentuje spojení mezi dítětem a rodiči a je zásadní pro růst poznání a pro mentální život. Tyto myšlenky publikoval v práci 'The Missing Link' (Britton, 1989), česky by se asi řeklo „Chybějící spojení“. Do tohoto vnitřního trojúhelníku Britton umisťuje také imaginaci. V jeho pohledu je imaginace mentální prostor, který vzniká v představivosti. Buď se pacient v zásadě pravdě vyhýbá nebo ji hledá, podle toho, zda je ukotven ve fantazii, která se řídí principem naplňování fantazií, nebo hledání reality. Tento poetický prostor obsahuje primární (rodičovský) pár, který nelze pozorovat a může tak být vytvořen jen v představách (Simpson, 2012).

Jak vidíte, pohybujeme se na poli vnitřní reality a postkleiniáni jsou často dle mého názoru mylně kritizováni, že nevěnují dostatek pozornosti vnější realitě. Řekla bych, že opak je pravdou. Vnější realita je důležitá, právě protože má zásadní vliv na utváření vnitřní reality, kterou ale také obohacují a vybarvují nevědomé fantazie (phantasy).

Můj klinický případ se týká práce s rodinou, kde se rodiče rozcházel. Přestože jsem se s otcem setkala, nebyl sám nakloněn psychoterapeutické práci, ale podpořil matčino úsilí, a částečně se na psychoterapii finančně podílel. Dál jsem tedy pracovala pouze s dětmi a s matkou, nicméně otec tam hrál velmi významnou roli. Jednak v myšlenkách dětí a jednak v myšlenkách matky, která vlastně měla dvojnásobnou práci držet pro děti spojení otcovské a mateřské role v momentu, kdy sama prožívala ztrátu partnerství. Trochu předjímám, co teď přijde, ale doufám, že pak bude patrnější, co mám na mysli, když mluvím o vnitřním rodičovském páru, nebo mámě s tátou v hlavě, a jak se snažím pracovat na tomto vnitřním spojeném objektu, tedy mámě s tátou, kteří zastřešují vnitřní psychický prostor dítěte.

Práce s rodinou

Zavolala mi matka, která měla velkou starost o své děti, kterým bylo dva a pět let, jak zvládnou rozpad

rodiny. Dala mi najevo, jak moc jí to trápí a že má o ně velkou starost. Po našem telefonátu jsem si připadala hodně nejistá, nevěděla jsem, jestli to zvládnou, jestli dětem budu moct pomoci, což se ukázalo být důležité.

Nejdřív jsem na setkání pozvala oba rodiče. Dozvěděla jsem se, že matka nedávno zjistila, že si manžel našel jinou ženu. Rodiče z popudu matky začali chodit na párovou terapii, a dohodli se, že se rozejdou, přání, které podle všeho nejprve vyjádřil otec. Děti zatím nic nevěděly, ale něco tušily, protože se otec odstěhoval, a matka měla dojem, že je načase jim to říct. Řekla mi, že si s tím neví rady, neví, jak jim to vysvětlit, a oslovila to, co mě tak zasáhlo, když jsme spolu telefonovaly. Často se stává, že terapeutická práce začíná už od prvního kontaktu. Když rodiče žádají o radu, zpravidla už o věcech sami dost přemýšlí. Když matka pojmenovala své obavy, mohli jsme o nich začít přemýšlet. Otec mluvil mnohem méně a já jsem se ho zeptala, co má na srdci on, co by pomohlo? Překvapilo mě, když řekl, že by chtěl vědět, jak jim to říct; měl by se usmívat nebo se tvářit vážně, měl by říct pravdu?

Jeho dotaz byl hodně konkrétní a mě napadlo, že možná sám neví, co vlastně cítí, co se v něm děje. Domnívala jsem se, že nemá smysl dělat z toho katastrofu. Děti potřebovaly jasné a pravdivé vysvětlení, ale nemělo smysl je zbytečně

zatěžovat. Navrhla jsem, že by mohli začít s otázkami, které děti mají a ubezpečit je, že přestože spolu už nebudou, vždycky je budou mít rádi a budou jejich rodiči. Jak vidíte, neměla jsem žádné zázračné rady nebo moudra, ale důležité myslím bylo, že jsem byla schopná zachytit pocity bezradnosti a dál o tom s nimi přemýšlet.

Matka přemýšlela, na co se děti ptají. Pětiletý Alex chtěl vědět, kdy táta zase bude spát doma. Matka se domnívala, že Martin, kterému byly dva, tomu zas tak moc nerozumí, ještě ani moc nemluví. Představovala jsem si, že rozumí tomu, co říkají, a že rozumí pocitům mezi nimi a patrně je umí vyjádřit, i když třeba jinak než slovy. Matka si uvědomila, že chodí k posteli a ukazuje jí prázdný polštář. Navrhla jsem, že by mohlo pomoci, když mu pomůže jeho otázky a pocity pojmenovat, že možná přemýšlí, kde je táta a třeba mu chybí. Matka měla dojem, že to by šlo, že to zkusí.

Měla jsem dojem, že v rozchodu mohou všichni přijít o hodně a že by mohli dětem pomoci s tím, co se nezmění: že budou s mámou a uvidí se s tátou a že je oba mají moc rádi... Matka mi řekla, že musí prodat byt, ve kterém bydlí, jinak si to nemohou dovolit. Po rozvodu chtěla vzít děti do Kanady. Narodila se tam a má tam rodinné zázemí. Přemýšlela jsem o tom, jaký budou mít kontakt s otcem, jak se s nimi

uvidí, a cítila jsem jakousi šokovou vlnu toho, že se jejich životy změní k nepoznání.

Nakonec to dopadlo trochu jinak. Rodičům se podařilo věci uspořádat tak, že matka s dětmi zůstala až do odjezdu do Kanady v jejich bytě. Myslím, že je z toho patrné, jak cenná může být možnost o věcech přemýšlet a že to mohli dobře využít. Dohodli se, že dětem řeknou o rozchodu společně. Měla jsem dojem, že spolupracují a jsou schopni společně přemýšlet o tom, co je v dané situaci pro děti nejlepší, přestože to bylo očividně bolestivé. Matka mě požádala o pomoc. Měla starost o děti a o to, jak jim pomoci s jejich rozchodem. Domluvili jsme se, že se příští týden sejdu s ní a dětmi. Přestože to znamenalo, že otec nepřijde, měla jsem dojem, že by to mohlo být pro děti matoucí, kdybychom se scházeli všichni společně a doufala jsem, že párová terapie rodiče dostatečně podrží.

Setkání s dětmi

Naše první setkání proběhlo online, protože matka s dětmi byla v karanténě. Spatřila jsem dva živé kluky, kteří oba chtěli být v obraze. Zdálo se mi, že chtějí, abych je viděla co možná nejvíc z blízka a poznala je. Z počátku byli hodně neposední, nedokázali zůstat na jednom místě a já jsem si připadala pomalu jako na horské dráze. Brzy vyšlo najevo něco, co souviselo s ranami

a bolestí; srazili se, když skákali na gauči v momentě, když z nich máma spustila oči. Měla jsem dojem, že tak vyjadřují něco o všemožných ránách a bolístkách na těle, ale i na duši, a že teď potřebují máminy oči a její klín, aby je měla pevně v hlavě.

Snad je patrné, jak jsem se snažila spojit střípky toho, co mi kluci ukazovali. Nakonec se sešli u stolu, kde se Martin snažil složit skládačku. Měla jsem dojem, že dokázali využít toho, že se o nich přemýšlí, že na to byli připraveni. Máma se Alexe zeptala, jestli nechce bráchovi pomoci. Alexovi se do toho nejdřív asi moc nechtělo. Bral dílky do pusy a možná teď mohl být chvíli malý zase on. Pak se ale také pustil do stavění a společně skládačku dokončili. Martin byl pyšný, že dokázal složit několik dílků a možná i na svou schopnost dát je všechny (rodinu) dohromady. Zdálo se mi to důležité, snažili se to složit společně, dát to všechno dohromady. Anglicky se skládačce říká puzzle, ale puzzle taky znamená hloubání, přemýšlení, a já měla dojem, že o to právě jde. V okamžiku, kdy skládačku dokončili, jí kluci překlopili. Dílky chvíli držely pohromadě a pak se to zase celé rozsypalo a kluci se zase rozutekli.

Možná pro teď bylo přemýšlení o rozpadu příliš bolestivé, nicméně jsem měla dojem, že to společné skládání a přemýšlení, bylo důležité a vzpomněla jsem si, jak se matka

bála, že se všechno sesype. Teď se snažili to společně poskládat. Matka měla dojem, že to zvládli docela dobře (tedy když jim rodiče řekli, že se rozvádějí). Domnívala jsem se, že se dětem ulevilo, že mají vysvětlení a můžou tomu nějak rozumět. Nejspíš už něco tušili a matka se mnou souhlasila.

Ke konci setkání nastal ještě jeden důležitý moment, kdy si kluci začali kreslit. Alex nakreslil obrázek růžovou a tmavou barvou. Řekl, že jsou to kravičky. Byly v kruhu a dole byla tráva. Mně se ta růžová a tmavá barva spojily s mámou a tátou. Alexovi se ten nápad líbil a řekl mi, že mezi nimi je pěšina. Měla jsem dojem, že ty kruhy možná znázorňují ohrádky, které kravičky chrání. Zdálo se mi, že nakreslil opravdu chytrý obrázek – připadal mi jako mapa cestičky od mámy k tátovi. Neztratí se, mají mapu. Martin teď chtěl být taky v obraze a strčil svůj obličej těsně před kameru. Myslím, že když jsem mluvila s Alexem, připadal si odstrčený, neviděný. Teď chtěl, aby mu Alex nakreslil něco na jeho obrázek, ale taky chtěl pokreslit ten jeho. No, asi si to dovedete představit...

Já bych se ale chtěla vrátit k obrázku, který Alex nakreslil. Zdálo se mi, že vypovídal o tom, na čem jsme spolu potřebovali pracovat. Pro kluky bylo důležité, aby mohli začít stavět bezpečnou vnitřní geografii, nějak ohraničit místa, která měli s každým rodičem, s pěšinou mezi nimi.

Tenhle obrázek bohužel nemám, ale Alex později nakreslil něco podobného u mě na sklo. V tomhle obrázku už je pevněji vyhraničený vnitřní prostor, o kterém jsem mluvila, a myslím, že odráží vnitřní geografii, ve které už je pro Alexe pevnější místo.

Skládačka, kterou skládali předtím, se nejspíš také vztahovala k naší práci: začínali pomalu skládat střípky dohromady, nějak situaci rozumět, ale pocit, že to jde nějak poskládat tak, aby to dávalo smysl, neměl dlouhé trvání, všechno se velmi snadno zase rozsypano.

Domov a co máme na srdci

Naše další setkání už proběhlo u mě. Vždy se zajímám o to, jak rodiče dětem vysvětlí, proč za mnou vlastně jdou. Dozvěděla jsem se, že matka dětem řekla, že ke mně chodí mluvit o tom, co mají na srdci (nebo přesněji řečeno v srdcích: *What is in their hearts*). Přišlo mi to moc hezké vysvětlení a myslím, že to dalo důležitý rámeček naší práci.

Kluci si začali hrát s domečkem, který mám v pracovně a který má tu zvláštnost, že se dá různě poskládat. Vytvořili z něj dva domy. Jeden z nich byl u řeky, ve které žil krokodýl. S tím si hrál Alex. „Kdopak to vstupuje na mojí půdu?“, říkal hlubokým hlasem, zatímco krokodýl útočil na dům. Rodina z domečku se uchýlila do bezpečí ve stodole, kterou chránila matka. Ona a její tělo vytvářely bezpečný prostor, který rodina potřebovala. Martin si vzal druhé největší zvíře z mojí sbírky: hrocha a přidal se k Alexovi. Hroch chodil okolo a dupal.

Ve hře mohli začít přemýšlet o domech na různých místech, o minulosti a budoucnosti. A také znázornit a vyjádřit své pocity včetně zloby, ohrožení a ztráty bezpečného domova, ale i křehkost a potřebu blízkosti a ochrany. Poznamenala jsem, že máma rodinu opravdu dobře chrání, nebojí se krokodýlů, ani hrochů. Hra pokračovala a krokodýl našel dobrý domov v řece a rodina se mohla

vrátit domů. Alex pak začal mluvit o svých obavách, že s nimi není táta, aby je chránil. Matka na vysvětlenou dodala, že otec večer venčil psa a chodil „na obhlídku“.

Útěk/ztráta

Pak byla mezi našimi setkáními trochu delší pauza. Blížily se Velikonoce, tak jsem jim psala, abych se zeptala, jak se mají. Matka mi hned odepsala, že má starost o Alexe. Podařilo se mu utéct z parku, když byl s chůvou. Říkal, že nechce být a chce, aby jeho bratr nebyl. Matka o něj pochopitelně měla strach. Mohla jsem se s nimi setkat až za dva týdny a tak jsem jí odepsala, že mě napadá, že možná vyjadřují víc, jak se cítí a svoje obavy. Alex jí může dávat najevo, jaké to je mít strach, že o někoho přijdete, že ho ztratíte. Připadalo mi, že by mu mohlo pomoci, kdyby s ním o tom zkusila mluvit.

Na další schůzku matka přišla jen s Alexem, protože měla dojem, že ho to víc zasáhlo. Alex mi řekl, že máme oba pruh, a opravdu to tak bylo, on měl černobílé pruhované tričko a já zas šaty. Potom, co se se mnou takto prozdravil, si šel zase hrát s domečkem a chtěl, aby si máma hrála taky. Poznamenala jsem, že tu s námi není Martin a matka vysvětlila, že je doma. Požádala o hlídání jeho učitelku za školky, kterou dobře znal. Matka řekla, že od té doby, co jsme si psaly, je to lepší.

Alex zase postavil dům a kolem něj řeku, ve které bydlel krokodýl. Když si hrál s krokodýlem, ukázal mi, jak ho kouše do prstu, jakoby mi chtěl ukázat, že to teď žere jeho. Chtěl, aby matka byla zase stodola a chránila kravičky.

Alex řekl, že voda stoupá. Přijde krokodýl a máma má před ním chránit děti a krávy. Přišlo mi, že ta stoupající voda znázorňuje hloubku toho, co Alex cítí, že je asi zaplavený, a myslím, že pro něj bylo důležité vědět, že to zvládneme – containment. Ve hře se objevil i hroch, který se tentokrát ohrazoval: „Kdo ten dům postavil na mé půdě?“. Zdálo se, že Alex měl v hlavě bráchu a možná i tátu, když navázal na hru, kterou začali minule společně. Matka mi vysvětlila, že Alex se hodně zajímá o zvířata a dozvěděl se, že hroši si chrání svoje území. Pak řekla zvířatům: „Tohle je náš dům, vy můžete být v řece.“ „Ale vy jste na mém území!“, odpověděl Alex. Krokodýl a hroch se spolčili a hroch se snažil ukrást dítě. Bylo pro krokodýla, který měl hrozný hlad, ale matka dítě ubránila.

Matka začala mluvit o tom, co se stalo, když se Alex „ztratil“ v parku. Našel někoho, kdo mluvil anglicky a zavolał do jeho školky, která pak volala matce. Alex říkal, že si nepamatuje, co se stalo, a matka si to spojila s tím, že když je rozzlobený, tak chce utéct. Mluvili o tom doma, že takhle se věci neřeší, že je

důležité si o tom promluvit, ale Alex si myslel, že přesně tohle udělal táta. Od té doby, co si o tom promluvili, se to zlepšilo.

Ptala jsem se, jaké to je, když s nimi táta nebydlí. Matka řekla, že Alex říká, že je smutný, ale ne zas tak moc. Alex dodal, že u táty je nuda. Ale od té doby, co s nimi táta nebydlí, má větší strach a bojí se, že by máma mohla umřít. Matka vysvětlila, že mají ještě spoustu času, ona ještě není stará a bude se o ně starat a chránit je.

Napadlo mě, že se tyhle nové obavy možná objevily, protože má dojem, že doma chybí táta, který by s tím mámě mohl pomoci. Přikývl a dodal, že se někdy v noci bojí, že by se k nim mohl někdo dostat. Když je tam jen máma, bojí se víc. Matka vysvětlila, že otec večer venčival psa a říkával, že dá pozor, aby byli v bezpečí, když se Alex bál. Já jsem řekla, že máma se zdá být v chránění velmi dobrá, bezpečný úkryt, a taky že umí přivolat pomoc, když ji potřebuje.

Alex nakreslil obrázek koně a začal nadšeně mluvit o všech zvířatech, která budou mít, až se přestěhují do Kanady. Bude mít koně a ten kůň by mohl mít hříbě a taky by chtěl hada a spoustu dalších zvířat. Matka byla opatrná a říkala mu, že by si nejdřív mohl vyzkoušet nějakou jezdeckou hodinu a že se musí domluvit s babičkou a dědou. Babička

možná nebude chtít hada jako domácího mazlíčka. Matka mi řekla, že se chystá soud, kde se bude rozhodovat o svěřeni dětí do péče. Její právník jí řekl, že ji může zastupovat v rozvodovém řízení, takže může s dětmi odjet v červenci, aby měly čas si tam zvyknout. Matce se ulevilo, že nemusí mít plán B pro případ, že by byl soud odložen. Alex se těšil do nové školy v Kanadě.

Říkala jsem, že vidím, že se těší, ale možná je také důležité mít možnost se rozloučit se školkou a kamarády než odjedou. Matce se zalily oči slzami a začala mluvit o tom, jak těžko se jí bude loučit. Alex ji objmul a pak začal hýbat jejími pažemi nahoru dolů, jako by ji chtěl oživit. Řekla jsem, že i mámě se bude stýskat, a že se mi zdá, že má Alex o ní strach, když je smutná, a rád by ji rozveselil.

Blížil se konec našeho setkání a Alex vylezl na vysoké lehátko, které jsem měla, a přišel na to, že jedna strana jde zvednout, a hned to chtěl blíž prozkoumat. Zalezl pod lavici a našel nějaké šroubky, které nebyly dotažené, a rozhodl se to spravit.

Matka se trochu obávala, že to celé rozšroubuje a připomínala mu, že je tam má zase vrátit. Zdálo se mi, že to chce Alex spravit (trochu jako předtím maminku) a matka ho chválila, že je opravdu šikovný a snaží se jí pomoci s opravami.

Zdálo se, že Alex si nevěděl rady se svými protichůdnými pocity, jakoby ztratil kontakt s bezpečným vnitřním domovem, a nejradši by býval přeskočil všechna úskalí s loučením k nadšeným očekáváním toho, že pojedou do Kanady. Myslím, že je patrné, že spousta práce se odehrávala ve hře, když matka pomáhala nějak vytvořit pocit bezpečí a ochrany a nastolit vnitřní řád, který by držel: krokodýli do domu nesmí, ale mají bezpečné útočiště v řece, a také dokázala uchránit dítě, které myslím představovalo jejich dětskou část, i když se proti ní spolčil hroch i krokodýl. Ve hře tak společně budovali bezpečný vnitřní domov, který ustojí všechny možné pocity, zlobu i křehkost, kde je pro ně pro všechny místo.

Alexova nadějná očekávání, že by jim v Kanadě mohlo být dobře, že by se koníkovi dokonce mohlo narodit mládě (i když v té představě chybí rodičovský pár), mohla být spojena s nadějí, kterou do stěhování vkládala matka. Naděje je důležitá. Nebyla to všechno jen katastrofa, dovedli si představit, že by z toho mohlo vzejít i něco dobrého, nadějného.

Pak mohl Alex začít přemýšlet o svých obavách. Kdo je bude chránit, kdo věci spraví, když už s nimi není táta, a hlavně asi kdo spraví mámu. Možná měl dojem, že je to teď všechno na něm a bylo důležité, aby poznal, že když se rodiče rozejdou, nemusí všichni ztratit svoje místo. Matka si byla vědoma toho, že je ještě malý a bojuje se svými vlastními pocity, a myslím, že se jí ho podařilo ujistit, že teď nemusí doma hrát tatínka, že může zůstat sám sebou a zároveň ocenila jeho rostoucí schopnost věci spravit a pomoci.

Přípravy na loučení a význam truchlení

Na další setkání přišla matka sama. Myslím, že si uvědomila, že také potřebuje prostor bez dětí, aby mohla mluvit o svých pocitech, obavách, o smutku, a o tom, co jí ranilo. Blížilo se rozvodové řízení a ona se to snažila co nejlépe promyslet kvůli dětem. Měla dojem, že otec není v dané situaci schopen přemýšlet o tom, co se v něm děje, a doufala, že když se přestěhují do Kanady, dá jim to všem trochu prostor dát se dohromady. Bála se, že jejich rozchod dětmi strašně otřese. Také mluvila o tom, o co přichází ona, co ji rmoutí, a to bylo důležité. Protože se chystali stěhovat v létě, navrhla jsem, abychom naplánovaly zbývající setkání, aby se na loučení mohli co nejlépe připravit. Nebudu

popisovat všechna setkání, ale soustředím se na poslední z nich.

Tentokrát přišli oba kluci a mě dojalo, jak Martin vyrostl. Teď možná budu znít jako nějaká rodinná teta, ale já mám na mysli vnitřní růst. Zvládl mnohem lépe vyjádřit, jak se cítí a co si myslí a také nakreslil obrázek, který mi pak nechal. Myslím, že během naší společné práce si matka víc uvědomila, co vyjadřuje, i když třeba ne slovně, a to mu nejspíš pomohlo vyrůst a najít v rodině svůj vlastní hlas a svébytné místo. Mluvili jsme o různých loučeních, která je čekala, i o tom, co mají v plánu a na co se těší, až se přestěhují. Přinesli s sebou dětskou knížku o stěhování, kterou objevila matka, a společně jsme si ji prohlíželi.

Já jsem s nimi mluvila o tom, co bude s naší společnou prací a obrázky, které nakreslili. Chtěla jsem jim věnovat pastelky, kterými kreslili u mě, aby mohli nakreslit ještě spoustu dalších obrázků, až budou v Kanadě. Běžně dětem dárky na rozloučenou nedávám a dost o tom

přemýšlím. Nicméně mám dojem, že malým dětem to může pomoci, když přemýšlíme o tom, že něco z naší společné práce si berou s sebou, že bude pokračovat uvnitř, i když už se nevidíme. Alex a Martin se rozhodli, že by si raději vzali zvířata, se kterými si u mě hráli, Alex krokodýla a Martin hrocha. Už měli doma sbírku a mě se zdálo, že si je vybrali dobře. Byla jsem ráda, že mají pocit, že si je mohou vzít s sebou, že je pocíty, které zvířata symbolizovala, neohrožují, naopak, mohou je bezpečně ubytovat sami v sobě. Kluci mi oba nechali nějaké obrázky a ostatní si vzali s sebou a já jsem měla dojem, že jsme hodně přemýšleli o tom, že na sebe můžeme myslet. Já si je budu pamatovat a oni mě také. Neztratí se to, ale časem na to zapomenou.

V tuto chvíli nebylo jasné, jestli budou potřebovat víc času a dohodli jsme se, že se se mnou mohou spojit, až se přestěhují, pokud budou chtít. Taky jsem si říkala, že se můžou obrátit na někoho v Kanadě, když to bude potřeba. Otce jsem pozvala zda by se se mnou chtěl sejít a popovídat si o dětech. Doufala jsem, že by mu to mohlo pomoci zůstat s kluky v kontaktu. Nechtěl se mnou sejít, ale souhlasil, že si zatelefonujeme, a podle toho co vím, zůstal s dětmi v pravidelném kontaktu a trávili spolu delší čas o vánočních a letních prázdninách.

Pár slov na závěr

Matka se mi už neozvala a já jsem doufala, že je to dobré znamení, že se jim daří dobře. Když jsem se na ni obrátila s prosbou, zda bych mohla o naší práci napsat, dala mi své laskavé svolení a něco mi napsala:

Vím, že naše setkání především pro Alexe hodně znamenala. Poznal, že to jak se cítí, je důležité a že je důležité to vyjádřit. Mít na to vyhrazený určitý čas a místo s tím pomohlo. Pro mě to také hodně znamenalo, že jsem našla podporu, abych klukům pomohla tím projít.

Domnívám se, že to vyjádřila líp, než já. Mít vyhrazený čas a místo, kdy je možné mluvit a přemýšlet o tom, co cítíme, co se v nás děje a co to všechno znamená, je cenné. Doufám, že se mi podařilo ukázat, že to děti a rodiče dokáží dobře využít.

Celkem jsme měli devět setkání během necelých pěti měsíců. Vždy jsme se domlouvali, kdy se zase sejdeme, a já věřím, že to pomohlo najít správný rytmus pro naši práci. Tohle bylo možné, protože jsem v naší práci podporovala jejich vztah a porozumění mezi nimi, jinak bych s takhle malými dětmi volila častější setkání. Jen ke konci jsem navrhla, abychom zbývající setkání naplánovaly dopředu. Měla jsem dojem, že pro ně pro všechny bylo těžké přemýšlet o loučení a doufala jsem,

že nám to pomůže se soustředit na naše loučení, které bylo první z mnoha, která rodinu čekala.

Doufám, že z mého nutně zkráceného vyprávění je patrné, jak si v práci všímám toho, co si povídáme, co se odehrává ve hře a jiné komunikace, včetně mého protipřenosu, a snažím se pochopit, co se v dětech a dospělých děje, čím se zabývají. Pokouším se jim pomoci najít spojitosti a přemýšlet o tom. Myslím, že setkání soustřeďují, containují a podporují vnitřní práci, která probíhá v rodině neustále. Takže když je pro to dobrá půda, spojení, která nalezneme, a naše společné přemýšlení větší rozkvetou. Věřím, že je to jeden s důvodů, proč s malými dětmi často stačí relativně málo. Jsou připraveny růst a jejich rodiče také. Zdá se mi, že práce s celou rodinou oslovuje naději a emocionální zdroje, ke kterým všichni v rodině přispívají, včetně těch nejmenších. Samozřejmě jsou i děti a rodiče, kteří potřebují systematickou, dlouhodobou práci a je důležité to rozpoznat, nicméně z prvního telefonátu ani rozhovoru to většinou není patrné. Krátkodobá práce také má jiné cíle a může připravit dobrou půdu pro další terapii, když je to potřeba.

Další samostatná oblast se týká období novorozeneckého a psychoterapie s rodiči a miminky. V tomto článku není prostor se tomu věnovat, zaslouží si samostatné pojednání.

Poděkování

Velmi si vážím a cením toho, že mi matka dovolila o naší práci napsat. Změnila jsem jména a to, co by je mohlo identifikovat, abych chránila jejich soukromí.

Reference

Adamo, S.M.G. & Rustin, M. (2014). Young Child Observation: A Development in the Theory and Method of Infant Observation. Tavistock Clinic Series. London: Routledge.

Bick, E. (1964). Notes on Infant observation in Psychoanalytic Training. International Journal of Psychoanalysis. Vol. 45, pp. 558–566.

Bion, W. R. (1962). Learning from Experience. London: Karnac Books.

Bion, W. R. (1967). Second Thoughts. William Heinemann Medical Books.

Britton, R. (1989). The Missing Link: Parental Sexuality in the Oedipus Complex. In J. Steiner (ed.) The Oedipus Complex Today: Clinical Implications. London: Karnac Books.

Bradley, E. & Emanuel, L. (2008) What can the matter be? Therapeutic interventions with parents, infants, and young children: The Work of the Tavistock Clinic Under Fives Service, Tavistock Clinic Series. London: Karnac Books.

Emanuel, L. (2011). Brief interventions with parents, infants, and young children: A framework for thinking. Infant Mental Health Journal, 32(6), pp. 673–686. <https://doi.org/10.1002/imhj.20327>

Emanuel, L. (2012). Holding on; being held; letting go: the relevance of Bion's thinking for psychoanalytic work with parents, infants and children under five. Journal of Child Psychotherapy, 38:3, pp. 268–283. DOI:

Miller, L. (2008). *The relation of infant observation to clinical practice in an under-fives counselling service*. In: „What Can the Matter Be?“ *Therapeutic Interventions with Parents, Infants and Young Children. The Tavistock Clinic Series* (pp. 38–53). London: Karnac Books.

Očková, L. (2022) ‘Šedík a Bubi, recenze dětské knihy’. *Aplikovaná dětská psychoanalýza*, 1 (1). <https://www.adpsa.cz/>

O‘Shaughnessy, E. (1981). ‚A commemorative essay on W.R. Bion’s theory of thinking‘. *Journal of Child Psychotherapy*, 7(2), pp. 181–192.

Pozzi Monzo, M. (2003). *Psychic Hooks and Bolts. Psychoanalytic Work with Children Under Five and their Families*. London: Routledge.

Simpson, D. (2012). Ron Britton. *Melanie Klein Trust*. <https://melanie-klein-trust.org.uk/writers/ron-britton/>

Další zdroje

Meltzer, D. (1992). *The Claustrium: An Investigation of Claustrophobic Phenomena*. The Clunie Press.

Meltzer, D. & Harris, M. (2013). *Educational role of the family. A psychoanalytical model*. London: Karnac Books. (Originally published 1976)

Miller, L., Rustin, Ma., Rustin, Mi. & Shuttleworth, J. (Eds.) (1989). *Closely observed infants*. London: Duckworth.

Reid, S. (2013). *Developments in Infant Observation: The Tavistock Model*. London: Routledge.

Understanding Your Child Series. Tavistock Clinic.

<https://childpsychotherapy.org.uk/news-media-0/books-acp-members/understanding-your-child-series>

TÁTA NENÍ DOMA

Objevování otce ve vnější a vnitřní realitě dětského klienta

Přednáška *Peter Pöthe*

Název letošní přednášky jsem si zvolil podle pornografických videí, které jsou dostupné na webových kanálech v kategorii „MILF“ (mothers I'd like to fuck), nebo třeba „pervmom“. Jak možná víte, pornografický průmysl se hemží produkcemi zaměřenými na incestní aktivity mezi matkami, nevlastními matkami a jejich vlastními nebo nevlastními syny. Freud by se tomu určitě nedivil a možná by to využil k potvrzení svých teorií o klíčové roli incestního zákazu ve vývoji lidstva a jednotlivce. Scéna, kdy se matka myje ve vaně, syn jakoby náhodou vtrhne do koupelny a uslyší větu „táta není doma“, dramaturgicky vyvolává napětí mezi brzy naplněnou zakázanou touhou a možným trestem, kastrací ze strany otce. Ten sice v daném okamžiku (možná) není doma, jeho přítomnost, stejně jako kastrací, je však jasně implikován a očekáván. Při sledování jednoho z podobných videí (kdo říká, že nekouká na porno, tak lže (parafráze Sigmunda Freuda)

jsem pocítil jakousi satisfakci z toho, že syn vnímá otce (partnera matky) jako reálnou hrozbu, jelikož si je vědom toho, že porušuje zákaz někoho, kdo je nejen přítomný, ale i funkční. Současně mě napadlo, jak by reagovali příslušníci dorůstajících generací chlapců, s kterými se setkávám ve své terapeutické praxi nebo v rodinném životě. Přemýšlel jsem, zda by některý z nich vnímal svého otce, nebo otčíma, jako překážku své instantní gratifikace sexuálních potřeb a fantazií a zda by tyto fantazie obsahovaly aspoň trojúhelník, nějakou třetí, potenciálně kastrující, nebo aspoň soupeřící „autoritu“. Obávám se, že u většiny případů by tomu tak nebylo. Mám dojem, že dnešní mladí lidé, pubertáci a pubertáčky, si mohou své fantazie, nejen ty sexuální, uspokojit opravdu instantně a bez jakýchkoli reálných nebo implikovaných překážek a hrozeb. Možná někdo z vás nyní namítne, že pokud by byl můj odhad správný, většina dospívajících kluků a holek

by mohla trpět klinickými neurotickými poruchami, například ve smyslu mnoha fobií, panických úzkostí nebo sociálních inhibicí, obsedantními symptomy nebo sebevražednými fantaziemi. Já bych s vámi souhlasil a smutně dodal, že nikdy dříve jsem neléčil tolik „neurotických“ adolescentů a dětí jako v poslední době. Ty by samozřejmě nemusely být pouze výsledkem nevyřešeného oidipského konfliktu a nedosažení triangulace ve vztazích. U velké části chlapců i některých dívek, je však absence „třetího“ zjevná nejen ve vnější, rodinné realitě, ale i v psychické realitě, čili v jejich vnitřních objektových vztazích. Jak říká kolega Karel Flaška, „děti hackli své rodiče“.

Než uvedu konkrétní příklady z praxe, dovoluji si spekulovat o některých možných příčinách tohoto možného symptomatického stavu jednotlivce a společnosti. Protože otázky jsou často důležitější, než odpovědi, dovolím si několik z nich nyní položit. Jsou dnešní dospělí, matky a otcové pro děti a dospívající ještě autentickou autoritou? V čem dnes rodiče své děti přesahují, doplňují nebo inspirují? Co může svému synovi nebo dceři nabídnout dnešní otec? Kde je jeho místo v rodině? Kde je jeho místo ve vztahu s dítětem, dětmi, s matkou nebo prarodiči? Kde ho můžeme nalézt? Najdeme? Doma, v práci, hospodě, ve fitku, v ložnici, kuchyni nebo dětském pokoji? Provokativně se můžu rovněž zeptat, zda

dnes otec nebo otcové vůbec někomu chybí. Občas mám dojem, že téměř nikoli. Se svými klienty skoro denně zažívám situaci, kdy existenci „třetího“ musím ve fantazii dítěte, či jednoho rodiče, nejen obhájit, ale i vytvořit. Za jednu z příčin tohoto rozšířeného stavu považuji změnu v uvažování a fungování jednotlivce a společnosti, která podle jednoho z nejdůležitějších myslitelů posledních let, izraelského historika Yuvala Harariho souvisí s nástupem internetu, počítačových algoritmů a umělé inteligence. Snad ještě nikdy nebyl rozdíl v myšlení a vědomostech mezi rodiči a dětmi tak velký jako v posledních dvaceti letech. Děti a dospívající, na rozdíl od svých počítačově téměř negramotných rodičů, počítače a internet nejen nepřetržitě a bez překážek používají a vlastní, ale začlenily je do své mysli a prožívání tak, že se z nich staly jakési paralelní mysli, nebo přímo mozky. Hlavním „výrobním prostředkem“ se poprvé v dějinách stalo ne něco, co vlastní nebo umí otcové, ale něco, co vlastní a umí jejich děti. To, co je v současné a budoucí globální a lokální společnosti nejcennější, už nejsou nerostné suroviny, nástroje, stroje, půda, řemeslo, ale „data“. Data o tom, jak, kde, kdy žijeme, po čem toužíme, čím trpíme, čemu věříme, čeho se bojíme nebo co prožíváme. Ten, kdo má data, má oproti těm, co je nemá, velkou výhodu zejména v oblastech, které se v nejbližších desetiletích stanou důležité nejen pro přežití,

ale i rozvoj. Je dost nepravděpodobné, že by nějaký současný studijní předmět nebo obor na střední nebo vysoké škole mohl být využitelný třeba v roce 2050.

Ten, kdo v rodinách a ve společnosti dnes „umí“ využívat data pro téměř nepřetržité uspokojování svých potřeb a přání, většinou nejsou dospělí, ale děti, často i ty „malé“. Představa, že by tyto děti a dospívající už žádné rodiče anebo otce nepotřebovali nebo že po otci a rodičích v milostném páru netoužili, je však samozřejmě zcestná. Na druhou stranu je důležité si uvědomit, že současná počítačová a internetová doba je faktorem, který hierarchickým a triadickým vztahům nepřeje a osobnost dítěte ovlivňuje směrem k pocitům manického opojení, omnipotence a narcistické „nevztažnosti“. Představa otce, který klukovi brání v instantní gratifikaci jeho tělesných a emočních potřeb, je pro dospívajícího kluka subjektivně i objektivně mnohem méně reálná, než tomu bylo možná kdykoli v naší minulosti. Dostupnost nekonečného internetového připojení na všechny datové zdroje světa a napojení na počítačové algoritmy, které dle Harariho působí jako nová „neorganická“ forma života, se zdá být asi největší výzvou v historii organického života na zemi.

Každopádně jako psychoanalytický, empatický a vztahově orientovaný terapeut a otec si zdravý vývoj

a osobnost dítěte na této planetě bez existence v třírozměrném prostoru tvořeného subjektivitou dítěte (klienta) a subjektivitou rodičovského páru představit nedokážu. „Oidipický trojúhelník nemá být tvořený dvěma paralelními dyadickými vztahy, ale jedním triadickým vztahem, ve kterém dítě miluje svoji matku, která je ve vztahu s otcem, a miluje otce, který je ve vztahu s matkou. K podobnému objektovému uspořádání dochází i v rámci terapeutického vztahu, jehož cílem není jenom bezpečí a regulace traumatických vzpomínek, ale i růst směrem k autonomii a uspokojivým triadickým vztahům. V takové terapii jde na jednu stranu o to, abych klienta v terapii podporoval v růstu a chválil za pokroky například při překonávání překážek, které mu dříve bránily v růstu a v pozitivním sebevědomí. V jeho (a mojí) nevědomé fantazii se to však neděje pouze „dyadicky“, čili nejde o dyadický, ale o triadický přenos nebo zkušenost. V rámci ní klient svoji rostoucí hodnotu vnímá ve vztahu ke mě, jako k někomu, kdo vlastní „falus“, což je podle Lacana metafora toho, po čem žena (matka) touží. Přes identifikaci se mnou si může přivlastnit i můj falus (hodnotu), který se stal „falem“ (hodnotou) díky ženě (ženám), s kterými jsem v jeho (a mé) fantazii ve vztahu. Chlapec se tudíž stává mužem nejen přes vztah s mojí přející a empatickou komplexní osobností (otcem) ale i přes všechny moje bývalé a současné partnerky (matku).

Podobně jako u kluků probíhá tento proces i u dívčích klientek. Ty se v mých očích stávají ženami, nejen tím, že se mi líbí, ale že se se mi líbí i ve vztahu k jiným ženám, s kterými je nevědomě srovnávám a s kterými jsem ve fantazii klientek (nebo v reálu) ve vztahu.

Mimo přímou přenosovou práci s dětskými klienty se v zájmu jejich růstu systematicky věnuji i práci s jejich matkami a otci, kteří jsou nebo nejsou spolu ve vztahu. Jako příklad mé praxe v podobné oblasti zde uvádím kazuistiky. Všechny tři jsou součástí mé nové knihy, která vyjde na podzim v nakladatelství Portál pod názvem „Vztahová a vývojová terapie dětí“.

Eliška, 4 roky

Pětadvacetiletá paní se na mě obrátila se žádostí o pomoc kvůli potížím dcery s vyprazdňováním. Eliška se nedokázala nebo nechtěla vykadit do záchodu ani do pleny. Stolici zadržovala několik dní, někdy dokonce i týden, což jí způsobovalo zácpy, bolesti břicha a nechutenství. Holčička byla velmi živá, veselá, ráda si hrála a komunikovala. Bohužel to dělala pouze v přítomnosti maminky, které se držela „jako klišé“. Bylo téměř nemožné ji nechat v přítomnosti kohokoli jiného než matky. Odmítala být s učitelkami ve školce, s blízkou sousedkou a dokonce občas i s babičkou, ačkoli se vídali skoro denně. Eliška přišla na svět poněkud překvapivě. Mladí rodiče její početí nezamýšleli, ale

po počátečním „šoku“ se na ní oba těšili. Rychle se k sobě nastěhovali a pokračovali v hektickém životě. Matka dál dělala na pokladně v supermarketu, nastávající otec cestoval se svojí kapelou po republice. Asi v šestém měsíci gravidity se matka dozvěděla o paralelním vztahu partnera. Po konfrontaci došlo na velkou hádku, po které se Eliščin otec odstěhoval. Vrátil se pár dní před porodem, matka jej však odmítla, protože byla rozhodnuta vychovávat „její“ dítě sama s pomocí své matky. Otec se následně na půl roku úplně odmlčel a svoji narozenou dceru viděl pouze na fotkách. Porod Elišky proběhl bez komplikací, ale první dny a týdny po něm zažívala matka velký stres. Cítila se být opuštěná, smutná. Ani dcerka nevypadala tak, jak si jí představovala. Zdála se jí pořád nespokojená, byla ubrečená a nešla utišit. Kvůli zánětu prsníku jí mohla kojit jenom do dvou měsíců, což bylo opakem toho, jak si to vysnívala. Namísto pocitů štěstí zažívala „depresi“, která trvala asi první půl rok Eliščina života. Celkově si matka „na moc věcí“ z té doby nevzpomínala. Otec se asi po půl roce přišel na dceru podívat osobně. Dcerku si však nezal ani na ruce ani se neprošel s kočárkem. Navštívil ji znovu asi po třech měsících a pak se znovu na dlouho odmlčel. Eliška byla v prvním a druhém roce neklidná, neustále vyžadovala pozornost, nebyla schopna usínat nikdy sama, což matku čím dál více frustrovalo. Vedle již tak velkého stresu se přidal i další. Babička děvčátka vážně onemocněla a matka zůstala na péči úplně sama. V půlce druhého

roku se jí však podařilo vrátit do práce aspoň na částečný úvazek a na lehčí práci. O Elišku pečovala cizí paní, která si ji a jedno další dítě brala k sobě na dopoledne domů. Eliška si v té době už byla schopna asi tři měsíce říkat o nočník. Po odchodu matky do práce však začala opět „čůrat“ a kakat do plenky. Ve třech a půl letech nastoupila do mateřské školy. Při odchodech plakala a zoufale se držela mámy. Asi měsíc po nástupu do školky se začala pokakávat doma a pak i ve školce. Matka se z těchto důvodů rozhodla, že nástup do školky o jeden rok odloží a zůstala s holčičkou doma. Otec se mezitím přestál ozývat úplně. Matka jej nehledala a byla celkem ráda, že se ho zbavila. Byla přesvědčena, že ona i dcera „musí“ všechno zvládnout samy a že žádného tátu ani nepotřebují. Eliška se na svého otce poprvé zeptala po prvním nástupu do školky. Matka jí řekla, že o něm neví, ale že to nevádí, protože ho nepotřebují. Bližší informace o otci jí nesdělovala, protože jí chtěla uchránit před zklamáním. Po několika pokusech získat odpověď na otázku, proč nemá tatínka, se přestala ptát. Matce přišlo, že se ptala „jenom ze zvědavosti“, nikoli proto, že by jí „fakt chyběl“. Ona sama neměla na svého otce žádné vzpomínky. Odešel od rodiny dříve, než si ho mohla zapamatovat.

Eliška začala chodit znovu do školky ve čtyřech a půl letech. Pořád sice plakala, ale dala se poměrně rychle uklidnit. Matka si jí brávala domů po „O“ a občas ji vyzvedla i uzdravená babička. Eliška byla navenek spokojená, i když

„trochu uplakaná“ holčička. Ve školce měla oblíbenou paní učitelku, ale s dětmi si příliš nehrála. Z klidu však dokázala „vypadnout“ během vteřiny, když se jí něco nepodařilo nebo se učitelka začala věnovat jiným dětem. Během roku zůstávala kvůli různým virózám několik týdnů s mámou doma. Plenku už sice nepoužívala, ale toaletě se často vyhýbala. Stolicí dokázala zadržovat i několik dní. Občas se ve školce „pokakala“, kvůli čemuž se jí děti smály a učitelky ji posílaly domů. Nepomáhaly odměny, ani tresty. Kvůli zácpám musela absolvovat řadu lékařských procedur, které však měly pouze krátkodobý efekt. Matka se tedy rozhodla, že vyhledá dětského terapeuta. Při první návštěvě u mě se Eliška nebyla schopna oddělit od mámy ani na pár minut. Sveřepě se držela za knoflík na jejím kabátě a důsledně mlčela. Na nabídku hraní, hraček, ani na empatické komentáře neodpovídala nebo něco málo šeptem prohodila. Působila, jakoby jí bylo o dva, tři roky méně než v skutečnosti. V mé přítomnosti se dívala na svou mámu úzkostně, jakoby čekala vysvobození.

Terapeutické konzultace s matkou měly za cíl odhalit zdroje jejího odporu k partnerskému a triadickému vztahu v současné rodině. Matka pomocí terapeutických konzultací nahlédla na potřebu věnovat se svým traumatům z dětství, ale také traumatům, která kdysi postihla její matku. V souvislosti s vážnou nemocí babičky, která začala krátce po narození vnučky, se nabízel hypotéza o možných separačních

traumatech v předešlé generaci. Během několika konzultací se mi s matkou podařilo probrat potíže Elišky z pohledu jejich vývojových potřeb. Matka připustila, že jejich závislý vztah může být v jejím růstu překážkou, kterou je potřeba odstranit. Připustila, že dotazy ohledně „neexistujícího“ otce mohly vycházet nejen ze zvědavosti, ale i ze subjektivní touhy a objektivní potřeby rozvíjet svoji osobnost i mimo rámec jedinečného a jediného vztahu s mámou. Představa, že by holčička mohla být subjektivně spokojenější a sociálně zralejší, kdyby měla matka partnerský vztah, se však matce jevila jako nereálná. Vedle terapeutických konzultací kvůli Elišce se nakonec rozhodla absolvovat psychoterapii sama u doporučeného terapeuta. Určité pokroky ve vztahu k dceři však bylo možné pozorovat už během našich konzultací. Elišku se jí podařilo „definitivně“ vrátit do školky, ona si doplnila vzdělání a zvýšila svoji pracovní kvalifikaci a hledala vhodné zaměstnání na plný úvazek. „Problémy s kakáním“ začaly řešit méně úzkostně a úporně. Matka se rozhodla najít kontakt i na biologického otce své dcery. Ten však bohužel na žádosti o setkání ani na informace o ní neodpověděl. Tato zkušenost byla sice smutná, ale o to více reálná, což oproti fantaziím Elišky představovalo jednoznačný posun. I z těchto důvodů jsem doporučil, aby se matka s dcerou o tuto novou, reálnou zkušenost podělila. Pro holčičku mohla tato smutná zpráva znamenat ztrátu idealizující fantazie a příležitost pro vytvoření místa pro „nového tatínka“ v její mysli.

Terapeutické konzultace matky končily setkáním s holčičkou, která mi připadala subjektivně emočně zralejší, což potvrdily změny v její objektivní realitě.

Po druhé se na mě matka Elišky obrátila o dva roky později. Bylo to poté, co si našla přítele, jehož příchod znamenal pro Elišku novou životní a vývojovou etapu. Nové potíže dívenky, o kterých referovala, se týkaly „záchvatů vzteku“. Eliška, která právě absolvovala nástup do školy, nad sebou ztrácela kontrolu, házela s sebou o podlahu, bouchala se do hlavy, křičela, a vyhrožovala skokem z okna. Tomuto chování obvykle předcházela situace, kdy jí nový přítel matky poslal spát do jejího pokojíčku nebo jí něco zakázal. Jinak si s partnerem matky prý velmi rozuměla, ráda se s ním hrála a nechávala si číst pohádku na dobrou noc. Největší radost z „Pavla“ prý měla, když matka nebyla doma. Ta byla ráda, že si dcera s partnerem rozumí, a těšila se z toho, že si konečně od dcery vydechne. Vydechnout si však nemohla v situacích, kdy chtěla být se svým přítelem sama. „Krizy“ se konaly téměř vždy, kdy „rodiče“ dali najevo, že chtějí trávit večer bez holčičky. Eliška odmítala zůstat ve své posteli, pod různými záminkami narušovala večerní i noční „program“ zamilovaného páru. Ta samá holčička, která svou matku agresivně odmítala a preferovala jejího partnera, se byla schopna během vteřiny rozplakat a vrhnout se mamince kolem krku, aby s ní přes noc zůstala. Poslední týdny zašla situace tak daleko, že Eliška se po mnoha letech začala pomočovat v posteli. Matka byla

z nastalé situace zoufalá. Bála se, aby dcery neublížila, a začala se ptát, zda byl dobrý nápad najít si konečně pro sebe partnera a pro ni tatínka. Uvažovala dokonce, že se s přítelem kvůli zjevnému utrpení dcera rozejde.

Nové setkání Elišky se mnou bylo plné překvapení hlavně v souvislosti s jejím fyzickým vzrůstem. Působila jednoznačně sociálně i intelektově více zralá, jakoby opravdu patřila více do školy, než do školky. Její emoční projevy a prožívání však v mnohém připomínaly tu malou, křehkou holčičku, kterou se zdála být před dvěma a půl lety. Napadlo mě, že rozpor mezi jejími dvěma polohami možná odráží rozpor v jejím vnitřním světě, kde je na jednu stranu přitahovaná znovuobjeveným tatínkem, na druhou stranu vyděšená z možné ztráty a hněvu maminky. Jednalo se o konflikt mezi „starou“ bezpečnou dyádou a rizikovým triadickým vztahem, ve kterém si svého nalezeného tátu chtěla přivlastnit jen pro sebe, což ohrožovalo její vztah s mámou. Základní otázkou v této situaci bylo, nakolik se v důsledku poněkud zpožděného „oidipského stadia vývoje“ dívka a její matka ocitly na hranici „pádu“ do starých kolejí závislého bezpečného vztahu. Než jsem si dokázal na tuto důležitou otázku sám sobě odpovědět, potřeboval jsem se o ní podělit s matkou. Empaticky jsem ji upozornil, že rozchod s přítelem by možná přinesl okamžitou úlevu v aktuální neúnosné situaci, ale hrozil by rizikem regrese holčičky (i matky) a zastavení jejího růstu. Matka chápala a s moji interpretací souhlasila.

Objektivní psychický stav Elišky tentokrát indikoval přímou terapii s ní. Dívka začala chodit na terapeutická sezení, jejichž cílem bylo získání náhledu na intrapsychické konflikty, kontejnování s nimi spojených emocí a budování autonomie a nové identity v rámci párového vztahu rodičů. V terapii docházelo k implicitní vztahové podpoře jejího sebevědomí, sebedůvěry a zralých obranných mechanismů. Paralelně s její terapií jsem se jednou měsíčně setkával i s matkou a jejím novým partnerem. Ten, jak se později ukázalo, se cítil vnitřně rozpolcený mezi touhou bránit svůj partnerský vztah a vyhovět přáním nešťastné holčičky po výlučné symbioze s matkou. Po pojmenování těchto emocí a fantazií a poukázáním na jejich vzájemnou dynamiku se partnerům zjevně ulevilo. Na doporučení terapeuta se rodiče rozhodli, že budou hranice mezi jejich vztahem a vztahem s holčičkou více tvořit a hlídat. Chápali, že holčička potřebuje dlouhodobě zažívat, že se dva dospělí lidé mají nejen rádi, ale také se navzájem milují a tvoří skutečný pár. K dodržování nových hranic v rodině nepochybně přispěl fakt, že eskalovaná úzkost děvčátka mohla být průběžně regulovaná v její terapii.

Tomáš, 10 let

Matka Tomáše se na mě obrátila o pomoc s dotazem, zda je „normální“, že její desetiletý syn „si nechá všechno líbit“. Paní středního věku vnímala svého syna jako „otloukánka“ již od první třídy základní školy. Tehdy si na něm prý „vybíjeli

ambice“ silnější a údajně nevychovaní spolužáci. Situace, která ke mě matku přivedla, by se dala nazvat „případem ztracené třídní knihy“. Tomášek se jednoho odpoledne zastavil u spolužáka, aby si s ním zahrál hru Minecraft. Tuto, stejně jako další počítačové hry, měl doma zapovězené, jelikož je maminka považovala za nebezpečné. Během návštěvy se mu spolužák, jehož Tomáš považoval za nejlepšího kamaráda, pochválil tím, že spolu s dalšími chlapci „čórlí“ třídní knihu. Tomášovi byla tato tajná informace sdělena s varováním, že to nesmí nikomu říct. Na druhý den třídní kniha skutečně chyběla. Nebyla však schovaná v garáži, jak Tomášovi tvrdil spolužák, ale našla se v aktovce nešťastného Tomáše. Chlapec se stal terčem rozhněvané reakce učitele i posměchu celé třídy. Zjevně zděšený a zahanbený kluk nedokázal udělat nic jiného, než s pláčem vyběhnout ze třídy a strávit zbytek hodiny na WC. Namísto toho, aby se bránil a učiteli vysvětlil, o co doopravdy šlo, nebyl schopen žádného slova a dokonce si bez protestu nechal napsat poznámku do žákovské knížky. Matku tato událost velmi rozčílila. Rozhodla se situaci vzít do vlastních rukou a zašla za třídním učitelem, aby celou věc objasnila, svého syna rehabilitovala a ubránila jej před „zjevnou šikanou“. Záležitost nakonec skončila v ředitelně, kde byli dotčení chlapci navzájem konfrontováni. Tomáš řekl, že třídní knihu nevezal, ale namísto prozrazení

jména spolužáka se opět rozplakal. Domů přišel rozzlobený nikoli na spolužáka, ale na mámu. Nadal jí, že z něj návštěvou ředitele udělal pitomce. Otec mu jeho vztek na matku oplatil tím, že mu dal na zadek a nazval ho neschopným a nevděčným parchantem. Od matky jsem se rovněž dozvěděl, že otec o incidentu ve škole „moc neví“. O Tomáše se údajně moc nezajímá a většinu času věnuje své firmě. Na další návštěvu chlapce jsem cíleně pozval i otce. Pán přišel v montérkách, jakoby si právě odskočil ze staveniště. O svém synovi mluvil zpočátku opatrně a dělal dojem, že nerozumí důvodům, proč mě matka vyhledala. Matka mu v mé přítomnosti do datečně vysvětlovala, proč za mnou přišla a jaké má Tomáš podle ní problémy. Z reakcí otce jsem vycítil zájem o chlapce a uslyšel i frustrovaný komentář o tom, že jej „žena“ odmítá k chlapci „pouštět“. Matka se jeho „obvinění“ potřebovala bránit tvrzením, že otec je na kluka moc přísný, že s ním nemá trpělivost a že se ho kluk bojí. V její zjevné fantazii, kterou automaticky přisuzovala i synovi, byl otec zdrojem napětí namísto uklidnění, které v životě „Tomáška“ chybělo nejvíce. Na moji otázku, co by Tomáš nyní podle svého otce potřeboval, otec odpověděl: „Měl by být méně líný a méně závislý na mamince.“ Na potřebě menší závislosti na matce se nakonec shodli oba rodiče. Otec viděl příčinu závislosti v matce a matka jí viděla v otci.

Po dvou osobních setkáních s Tomášem jsem se s nimi mohl podělit o předběžný pohled na jeho problémy. Rodičům jsem sdělil, že si chlapec pravděpodobně málo věří, pochybuje o sobě a o svých schopnostech, stydí se a patrně i bojí, zda uspěje v konkurenci jiných dětí a možná v budoucnu v reálném životě. Za hypotetickou příčinu jeho stavu jsem považoval negativní zkušenosti v kolektivu, „emoční nepřipravenost“ na reálné vrstevnické vztahy, která souvisí se vztahy v rodině. Dal jsem najevo své zaujetí teorií, že za nesmělostí a neprůbojností lze vidět i „přílišnou fixaci“ na matku. Sám pro sebe jsem přemýšlel o možné úzkosti matky ze separace jediného syna a přemýšlel jsem i o kvalitě jejich partnerského vztahu. Zajímalo mě, nakolik může rezignace otce na syna odrážet i jeho nebo vzájemnou rezignaci na partnerský vztah. Rovněž mě napadlo, zda svého syna oba nevnímají jako více neschopného, než ve skutečnosti je. Společně jsme se domluvili na další návštěvě a postupně jsem indikoval i terapii Tomáše, která však v důsledku velké vzdálenosti bydliště mohla probíhat jenom dvakrát za měsíc.

Během sezení s chlapcem jsem naslouchal vítěznému povídání o úspěších v PC hrách, kterými oba rodiče pohrdali nebo je zakazovali. O problémech se spolužáky se vůbec nezmiňoval, na konkrétní

dotazy odpovídal vyhýbavě, jakoby se obával souvisejících emocí, ke kterým dle mé fantazie patřily hlavně pocity studu a úzkosti. Oceňoval jsem fakt, že se kluk rozhodl dál chodit do školy, ačkoli zažíval strach. Během konzultací s rodiči jsem naslouchal otci, který byl najednou plný nápadů, jak chlapci pomáhat k růstu. Vnímá jsem jeho odhodlání s nadějí, ale i skepticky vzhledem k tomu, jak byl schopen svého syna občas častovat ponižujícími nadávkami. Přemýšlel jsem, zda nedostatečný zájem o výchovu syna mohl být výsledkem podřízení se dominantní matce, která věřila, že na výchovu syna má monopol. Tomáše, až na jedno setkání, vždy přivedla matka a někdy dorazil i otec. Jednou se otec dostavil bez manželky. Napadlo mě, zda je důvodem absence matky převzetí jeho iniciativy ve vztahu k synovi, anebo se matka po našich rozhovorech rozhodla dát „klukům“ vlastní prostor. Tomáš působil vesele, těšil se na prázdniny, na to, že si konečně „odpočine“ od školy. Přiznával, že by raději školu nadále absolvoval on-line, jako tomu bylo během pandemie. Podrobně referoval o svých výsledcích v „gétáčku“ a v Minecraftu. Vedle uznání jeho vysoké IT kompetence jsem se zajímal o vztahy ve třídě, o to, zda není něco, čeho se obává nebo na co se naopak těší. Dával jsem najevo uznání a povzbuzoval jej pokaždé, když jsem měl dojem, že o konkrétních situacích přemýšlí

a „nehází“ všechny chlapce ve třídě na jednu hromadu „debilů“. Během setkání s otcem jsem pátral po psychické reprezentaci syna v jeho mysli, po jeho vědomých a nevědomých fantaziích o něm, po tom jaký má pro něj a „ideál“, jak by si ho přál vidět za pět, deset let. Ocenil jsem jeho větší zájem a povzbudil ve společných aktivitách a „projektech“, které zjevně bavili nejen chlapce, ale i otce.

Na další setkání přijeli s Tomášem opět oba rodiče. Matka řešila možnou změnu školy a diagnostiku v Pedagogicko-psychologické poradně, kam ji poslala třídní učitelka. Otec se poměrně jasně vyjádřil proti dalším vyšetřením a návštěvám doktorů. Byl toho názoru, že chlapec by si svoje místo v kolektivu měl vybojovat a nikoli „utéct“ a schovat se za nějakou „nemoc“. To, že nechtěl svého syna vidět jako nemocného jsem nahlas ocenil. Rodiče se nakonec domluvili, že s vyšetřením a případnou změnou školy ještě počkají a budou se více snažit do rozhodování zahrnout i syna. Během naslouchání matce jsem se snažil kontejnovat její separační úzkost a obavu ze ztráty kontroly nad „ohroženým“ dítětem. Připomněl jsem jí, že chlapce vnímám při setkáních jinak než jako bezmocnou oběť svých zlomyslných spolužáků nebo údajně neempatického otce. Věřil jsem, že navzdory své emoční nezralosti má dostatečný intelekt na překonávání překážek a dosahování

svých cílů. V podobném duchu pokračovala i naše další setkání.

Tereza 14 let

Dospívající dívka se ocitla v mé péči po té, co si matka všimla jizev po řezání na rukou. Tereza vyrůstala s matkou a mladším bratrem. Otec od rodiny odešel v jejich 9 letech a začal žít se svojí současnou partnerkou. Od té doby matka žila sama s dětmi bez partnera. Otec se s dcerou stýkal nepravidelně, podle jejího přání. Pro kontakty s ním si dívka kladla podmínku, že s ním bude pouze bez přítomnosti jeho partnerky. Setkávali se asi jednou týdně v luxusní restauraci, kam jí otec zval na oběd. Tereza odmítala navštívit otce doma a jezdit s ním na společnou dovolenou. Otec o dceři tvrdil, že si zbytečně vymýšlí a že nehodlá přistoupit na „vydírání“. Tereza i její matka celý život vinila otce z toho, že je opustil a zničil jim životy kvůli „milence“. V terapeutických sezeních se dívka vyjadřovala o svém otci s hněvem a pohrdavě „perseverovala“ na jeho partnerce. Tu popisovala jako „hloupou ženskou“, kritizovala její oblékání i fyzický vzhled. Nechápala, jak se do ní táta mohl zamilovat, a dál trvala na tom, že jí nikdy nechce osobně potkat. Neviděla žádný rozpor v tom, že otce na jednu stranu odmítá, na druhou stranu se nechává zvát na obědy a večere, požaduje po něm luxusní dárky, zejména oblečení. Dívka vypadala na svůj věk výstředně, nosila dlouhé kabáty, vzorované červené sukně, měla nalakované nehty a nápadný makeup. Na první pohled dělala

dojem dvacetileté ženy, která se snaží být sexuálně atraktivní. Její image kontrastovala s imagí matky, která vypadala nenápadně, působila spíše submisivně. V průběhu terapie se ukázalo, že vývoj a osobnost klientky byly ovlivněné prožitkem opuštění a znehodnocení otcem. Ten si v její nevědomé fantazii vybral jinou partnerku než ji, čímž ji nenávratně zradil. Vedle nefunkčního partnerského vztahu rodičů se kdysi cítila být „vyvolenou princeznou“ svého obdivovaného krále. Zjev a projev Terezy odpovídal touze porazit jeho skutečnou partnerku, kterou si v její nevědomé fantazii vybral místo ní. Ve své snaze překonat svoje narcistické zranění z odmítnutí otcem a z prohry s dospělou soupeřkou se identifikovala s rolí sexuálně zralé ženy, která svou falešnou hodnotu dokazovala odmítáním partnerky otce a jeho frustrováním.

Uvedené příklady (z knihy Petra Pötheho *Vztahová a vývojová psychoterapie dětí*, Portál, 2022) ilustrují psychoanalyticky informovanou terapeutickou práci s dětmi, jejichž vnitřní otcovské objekty jsou odmítající a nedostupné jak v rámci dyadického objektového uspořádání, tak i ve vztahu k jejich matkám, čili v rámci triadického vztahu. Klinická a terapeutická zkušenost dokazuje, že navzdory objektivnímu „náskoku v technice“ a vlastnictví „výrobních prostředků“ jsou děti ve svém vývoji nadále odkázané nejen na jednoho jakkoli ideálního rodiče, ale také a především na funkční rodičovský pár.

Děkuji za pozornost.

Opočno, 10. 9. 2022

KÉŽ BYCH MĚL OTCE...

Přednáška *Martin Galbavý*

*Poznámka: Text je volným přepisem přednášky přednesené 9. 12. 2022 na 28. Psychoanalyticko-psychoterapeutickém sympoziu. Čtenáři jsou bohužel ochuzeni o videoukázky, které přednášku doprovázely, a proto vřele doporučuji zhlédnout uvedený film: *Návrat* (Andrej Zvjagincev, 2003).*

Hezké ráno vážené kolegyně a vážení kolegové.

Mám tu čest začít dnešní den prvním příspěvkem na téma otcovské figury. Nazval jsem ho „Kéž bych měl otce...“ Jedná se o citát, vlastně povzdech devatenáctiletého Anthonyho Simse, který napsal na Facebook v předvečer přestřelky, ve které zabil třicetiletou matku dvou dětí. Tento povzdech symbolizuje diskurz posledních let, jehož tématem jsou synové bez otců. Už i v české literatuře se můžete setkat s řadou knih na toto téma. Například s knihou *Chybějící otec, chybující syn*, nebo knihou *Zrazený otcem – výchova chlapců*, (nejen) když chybí otec. Tyto knihy většinou popisují „tragický“, slovo tragický bych dal do uvozovek, život chlapců, kteří byli vychováni bez otců. A mnohdy nastiňují i možný transgenerační přenos této zkušenosti. Jako dětský terapeut se samozřejmě s takovými chlapci, a nejen chlapci, i děvčaty (ale pro

dnešek si dovolím zůstat genderově vyhraněný), setkávám. A tak jsem se rozhodl zde toto téma zdvihnout. A protože jsem líný řečník a milovník filmů, vzal jsem si k ruce jeden film, který mě před lety velice oslovil a který se věnuje právě vztahu otce a dětí. Jedná se o ruský film *Vazvraščejje*, česky *Návrat*.

Na uvedený film se můžeme dívat jako na výpravu do vnitřního světa dospívajícího chlapce, který prožívá dobrodružství psychického vývoje od symbiotického splynutí s pečující osobou, přes dyadický vztah s matkou až po, snad „zdařilý“, přechod do triadického světa. V pozadí příběhu je, dle mého, také nastíněná otázka, kterou jsem uchopil v začátku této přednášky. Jak je to s přítomností či nepřítomností otců při našem psychologickém růstu. Chybí nám nebo je to jen alibistická nálepka, za kterou se schováváme. A pokud by nám otcové chyběli, chybí nám ti reální, nebo spíš symboličtí? Pojdme se tedy ponořit do příběhu, uvidíme, kam nás zavede.

Vyprávění začíná skupinou teenagerů, kteří se navzájem hecují, kdo se odváží skočit z opuštěné věže do studené vody pod ní. Ti, kteří tento skok nedokážou, budou svými vrstevníky označeni za zbabělce. Jeden po druhém skáče, někteří nechotněji než jiní. Andrej skáče, ale jeho mladší bratr Ivan není schopen sebrat odvalu a skočit. Selhává tak ve zkoušce „mužství“. Za to je vyloučen

ze skupiny. Po chvíli se chlapci unaví škádlením Ivana a nechají ho samotného a třesoucího se na vrcholu věže. Uplynou hodiny, než ho přijde zachránit jeho matka (autor ji celý film nechává bez jména). Ivan ji pláčíc říká: „Nemůžu jít domů. Musím skočit.“ Jeho matka nerozumí přísným pravidlům dospívajícího chlapceckého světa, ve kterém její syn žije. „Nikdo to nebude vědět“, slibuje mu, než ho odvede domů.

S určitou nadsázkou můžeme v této scéně v jedné rovině vidět Ivana v symbiotickém vztahu se svou mámou. Pláče na věži a sděluje jí, že kdyby nepřišla, tak by umřel. Nedokáže ještě sám snášet útrapy a nároky vnějšího světa. Potřebuje podporu „dobrého objektu“, mámy, která ale ještě není zvnitřněná a nemůže tak vytvářet bezpečné psychické prostředí, o které by se Ivan mohl opřít. Vnější, reálná matka je tu tak stále zapotřebí a bez její existence by neexistoval ani Ivan. Jsme ještě daleko od „depresivní pozice“ Melanie Kleinové. Ta by nám umožnila vidět svět jako ambivalentní místo, kde neexistují skutečnosti v čistém opozitním stavu, tudíž buď jen jako dobré, nebo špatné. Nemožnost skočit by tak nebyla vnímána jen jako čisté selhání, navozující pocit naprosté negace, která může vést až k neexistenci. Tento stav není Ivanovi k dispozici. K přesunu do depresivní pozice bude Ivan potřebovat projít separačním procesem. Opustit

symbiotický a následně dyadický vztah a vypořádat se s triádou. Aby k tomu mohlo dojít, potřebujeme tu toho třetího – symbolického otce.

Druhý den se Ivan rozpačitě vrací ke svým kamarádům a doufá, že je vše zapomenuto, ale brzy je opět předmětem jejich výsměchu. Dojde k roztržce mezi bratry a oba běží za matkou, aby si mohli postěžovat jeden na druhého. Ta je zaskočí zprávou, že se vrátil jejich otec. Otec, kterého dvanáct let neviděli. Pouze starší Andrej si trochu vzpomíná na muže, který se kdysi v domácnosti vyskytoval. Ivan si na otce nepamatuje. Chlapci tiše vejdou do domu a nahlédnou do místnosti, kde cizinec spí. Kamera zachycuje otce, který také zůstane bezejmenný po celý film, ležícího na posteli. Spící otec může reprezentovat neprobuzené mužství obou chlapců. Zároveň můžeme na bratry pohlížet jako na dvě pozice chlapecké mysli. Jedna (Ivan) se nachází ještě v symbiotickém sevření své matky a druhá (Andrej) už o existenci třetího (otce) něco tuší. Je třeba si říci, že třetí (symbolický otec) je vždy psychicky přítomný, neboť vždy existuje v matčině mysli. Dodnes si vzpomínám na jednu scénu z úvodního terapeutického sezení, kdy se na mou otázku směrem k dítěti, že „určitě ještě existuje otec“, ozvalo nekompromisní „NE“. Ale ač se matka snažila sebevíc, už svým popřením realitu otce vytvářela.

Andrea Mantegna: *Pláč nad mrtvým Kristem*, c. 1480 (Wikipedia)

Andrej Zvjagincev: *Návrat*, 2003

Chlapci si v našem příběhu nejsou jisti, zda by to mohl být jejich otec, a tak spěchají na půdu, aby tam našli starou fotografii mezi stránkami zaprášené rodinné bible. Při bližším zkoumání si diváci mohou všimnout, že stránky Bible popisují příběh o Abrahamově oběti Izáka. Film je prodchnut mnoha náboženskými symboly, otec například dává chlapcům první sklenku vína. Ale to je rovina, které se zde moc věnovat nebudeme. Tu a mnohé jiné si můžete vychutnat při vlastním shlédnutí filmu. Dále a posléze opakovaně se zde setkáváme s dvojím vnímáním otce, které je celý film zobrazováno na postojích Andreje a Ivana. Andrej hned od počátku touží svého otce zaujmout. Ivan z jeho návratu nadšený není. Narušil totiž jeho harmonii s matkou a babičkou.

Úvodní část filmu nám poměrně jasně ukazuje symbolický kontext vyprávění. Otcí je okamžitě jasné, že v jeho nepřítomnosti se chlapci stali měkkými a feminizovanými. A tak jakmile se otec vrátí, matka

se okamžitě uchýlí k pasivní roli. On usedá do čela stolu a rozhoduje, co se bude nadále dít. Matka se úplně ztrácí. A neprotestuje ani tehdy, když se otec rozhodne vzít syny na rybářský výlet. Výlet se pak stává vpravdě odysseovskou poutí, na které chlapci zažívají spoustu klíčových událostí a domů se vracejí změněni. Sám režisér Zvyagintsev, v jednom z mála rozhovorů k filmu, prohlásil: „Řekl bych, že je to o metafyzické inkarnaci pohybu duše od matky k otcí“.

Otec tedy se syny odjíždí pryč od jejich matky a oslabujících účinků moderní civilizace. Pryč z bezpečí symbiotického mateřského světa. Fyzická cesta postav je však jen vyprávěcí linkou, důležitější a podstatnější je cesta psychologická, která se odehrává v jejich nitru. Hned od počátku jsou chlapci vystavováni sérii zkoušek a konfrontací. Otec je testuje a zpochybňuje jejich představy o tom, jak se chovat. Jak zacházet s alkoholem, jak řídit auto, jednat s ženami, dostat svým slovům a skutkům, zjednat si spravedlnost, postavit stan, opravit loď a další. Ve všech těchto situacích jsme konfrontováni s množstvím různých pohledů. Nic z uvedeného není jen černé nebo bílé. Někdy nás překvapí nečekaná něha, jindy zas přímočarost hraničící s brutalitou. Svět už není to bezpečné místo v náručí matky. Dost často je plný těžkostí a slz, ale také krásy a uspokojení.

V závěrečná část filmu bere otec syny na opuštěný ostrov. Aby se tam dostali, musí proplout bouří spolu na malém člunu. Chlapci stále řeší svůj postoj k otci, někdy ho přijímají, jindy zkouší a občas zatracují. Vše jako by směřovalo k předpokládanému konci. Ivan otci ukradne symbol jeho mužské autority, nůž. Divák si okamžitě vzpomene na omšelé stránky bible s příběhem Abrahama a Izáka. Ale není to žádný ze synů, kdo tu má být obětován. To otec sám musí zemřít, aby mohl žít dál jako symbolický otec v mysli a jednání svých synů. (Nelze zde nevidět odkaz na klasické Freudovo dílo Totem a Tabu.) Poté, co se chlapci vrátí pozdě z rybářského výletu, uhodí otec Andreje. To on dostal otcovy hodinky, aby hlídal čas. Ivan nedokáže sledovat, jak otec bije bratra, a tak na něj vytáhne ukradený nůž. Po jejich hádce utíká Ivan do lesů k dřevěnému majáku. Stavbě podobné věži z úvodní scény. Tentokrát už se Ivan nebojí, leze nahoru a vyhrožuje otci, že skočí. Co se změnilo? Kde se najednou vzala ta

odvaha? Ivan se stejně jako Odysseus během cesty změnil. Už to není ten malý chlapec choulící se v náručí mámy. K pochopení o jak velkou změnu šlo se dostaneme během chvíle. Otec se zde konečně projevuje jako táta, ve své fyzické podstatě (ne té symbolické) a snaží se Ivana zachránit. Ztrouchnivělý maják ho však neudrží a on padá dolů, vstříc smrti. Vidíme ho, jak leží pod majákem v klasické póze ukřižování. Obětoval se zde, aby se z mrtvého, či nepřítomného otce mohl stát otcem symbolickým, a tím už navždy zůstat se svými syny.

Po otcově smrti dochází k výrazné změně v chování obou chlapců. Odkládají své adolescentní a nezralé hašteření a spolupracují způsobem, který dříve nedokázali. Táhnou jeho mrtvé tělo lesem a opakují si jeho fráze. Nakonec naloží tělo do lodky a vracejí se domů. Loď se jim ale během návratu potopí. Ivan jen bezmocně volá „tatínku“, což dokazuje, že teprve když se něco ztratí, odhalí se nám skutečná hodnota. V epilogu se pak vracíme k původní otázce. Jací otcové nám v životě chybí, ti reální nebo ti symboličtí. Chlapci nacházejí v otcově autě ukrytou fotografii, která je trochu odlišná od té z bible. Ukazuje matku, Ivana i Andreje, ale otec zde chybí. Není ani na žádné z fotek, které si chlapci v průběhu cesty pořídili. Jaké je tedy závěrečné rozřešení? To já nevím. Otec je určitě zásadním organizátorem duševního života tím,

‡

*Nespokojenost
v kultuře,
s. 72, 1930*

že slouží jako významná postava ve vývoji svého dítěte – a to jako dyadický i triadický objekt, jako základní vnitřní objekt či intrapsychická reprezentace, a jako ústřední postava v základní triadické a oidipovské struktuře mysli. Ale u každého z nás je proces odlišení otce jako funkce od osoby otce z masa a kostí (otce reálného a symbolického) různý.

A jak se tedy rozloučit? Ve své předmluvě k Interpretaci snů z roku 1908 Freud napsal, že smrt otce představuje „nejdůležitější událost a nejpalčivější ztrátu v životě člověka“.

Sigmund Freud: „Nedokážu si představit žádnou potřebu v dětství tak silnou jako potřebu otcovy ochrany“[‡]

Opočno, 10. 9. 2022

ROZMANITÉ PODOBY VÝVOJE OTCOVSKÝCH FIGUR V DĚJINÁCH DĚTSTVÍ

Přednáška *Martin Cipro*

Vážené dámy, vážení pánové, milí kolegové,

Rád bych vám přednesl malý exkurz do historie chápání otcovské figury tak, jak probíhal dějinami v Českých zemích a jak ovlivňoval nevědomé otcovské introjekty a dějinný vývoj superega. Tento vliv máme v sobě pevně zakořeněný jako určitý národní či český archetyp v našem kolektivním nevědomí, ať už se nám to líbí nebo ne. Historický vývoj směřuje od středověkých otců přísných a emočně odpojených až po současné milující a empatické otcovské figury, kde se téměř začíná stírat rozdíl mezi otcovským a mateřským přístupem ve výchově dětí. Ale pojďme nyní postupovat podle jednotlivých historických epoch...

Epocha I. Figura otce ve středověku

Pro historiky je obtížné zjistit z dostupných pramenů, jaká byla vztahová atmosféra ve středověkých

rodinách, především ve vztahu otců ke svým dětem. Jako zdroje posloužily rodinné kroniky, kalendářové záznamy, měšťanská korespondence nebo inkviziční protokoly. První zdroje pochází z počátku 14. století a z nich vyplývá, že matky projevovaly všestrannou lásku ke svým dětem, matka byla se svými dětmi téměř neustále, zajišťovala jejich základní potřeby, ale naplňovala i potřeby citové. Mazlily se s dětmi, líbaly je, obdarovávaly je penězi, sladkostmi, hračkami či oblečením. Matky těžce nesly separaci dětí, jejich nemoci či předčasné úmrtí. Ale co otcové? Jediné zmínky o otcovské lásce se týkají situací, kdy otec odjel na jarmark nebo na delší obchodní cestu, ze které pak přivezl dětem drobné dárky.

V českém středověkém prostředí o vztahu mezi otcem a dcerou vypovídají například listy mezi Oldřichem z Rožmberka a jeho dcerou Perchtou a svědčí o lhostejnosti a nezájmu o těžký osud jeho dcery.

Hagiografie (popisuje legendy ze života světců) jistou emocionalitu mezi otcem a dětmi vyjadřuje. Například blahoslavený šlechtic Hroznata z Ovence (narozen kolem roku 1160) velmi truchlil nad smrtí svého malého synka. Legendy a dvorská literatura však podle historiků není úplně spolehlivý zdroj poznání, protože měla tendenci k idealizaci vztahů mezi otcem a jeho dětmi.

Asi nejklassičtějším příkladem chladné otcovské figury ve středověku v Čechách byl král Jan Lucemburský, kdy jeho syn Václav (pozdější císař Karel IV.) příliš pozitivní emoční vztah od otce nezažil. V aristokratickém světě běžně panovalo značné citové odcizení způsobené častou a dlouhou nepřítomností otce.

Příběh otcovské figury Jana Lucemburského byl následující: Otec se synovi příliš nevěnoval. Objížděl totiž evropské rytířské turnaje a účastnil se bitev, kdy se o králi Janovi říkalo: „Bez Boha a krále českého není boje žádného“. Pro krále byl jeho syn spíše rizikem a potenciálním konkurentem o trůn. V určitém paranoidním stavu mysli proto nechal král Jan svého tříletého synka Václava uvěznit ve sklepení nejprve na hradě Lokti a pak další čtyři roky byl malý Václav uvězněn na hradě Křivoklát. Až jako sedmičletého poslal král Jan svého syna na studia do Francie, kde se právě Janova sestra provdala za francouzského krále Karla. Pro malého

Václava se tedy objevily v jeho životě dvě nové otcovské figury, které mohly kompenzovat apriorní zavržení od vlastního otce. Ve svém životopisu císař Karel IV. píše vzpomínku na svého biřmovacího kmotra (francouzského krále Karla, po kterém malý Václav získal své nové jméno) takto: „Král Karel mne velice miloval a přikázal mému kaplanovi, aby mne poněkud vycvičil v písmě, ačkoliv král sám nebyl písma znalý.“ Tím kaplanem byl slavný Pierre de Rosiers (čti rožér), pozdější papež Kliment VI., který dal Václavovi (Karlovi IV.) vzdělání. Byl to jeden z nejvzdělanějších lidí své doby a zasvětil Karla do filosofie, politiky a teologie. Musel to být pro Karla silný identifikační vzor veskrze pozitivní otcovské figury, který provázel životem císaře Karla téměř 30 let. U Karla tedy podle všeho zdárně proběhla kombinace identifikace s agresorem (otcovská figura Jana Lucemburského) a pozdější identifikace s dobrými, milujícími a respektujícími otcovskými figurami (francouzský král Karel a papež Pierre de Rosieres). Císař Karel IV. byl pak schopen dobře vyvažovat zdravou agresivitu (i v boji) s chytrou diplomacií a laskavostí. Současně byl schopen láskyplných vztahů, které ale projevil především při narození dlouho očekávaného syna Václava, následníka trůnu. (Karel měl nejprve 3 dcery a první syn mu zemřel v jednom roce). Přesto se císař Karel příliš o svého syna Václava emočně nezajímal. Naopak měl na synka velmi

vysoké nároky a jeho výchova byla plná oficialit, kdy už jako 2,5 letý byl synek Václav korunován českým králem. Vyprávělo se, že novopečený král Václav IV. pomohl při norimberském křtu křtitelnicí a při pražské korunovaci pokálel oltář sv. Mořice. Nic z toho ale nezměnilo nároky, jež otec Karel kladl na synovu výchovu a stejně silná byla i jeho umanutost, s níž lpěl na přítomnosti malého dítěte u úředních aktů. To vše ale později vyvolalo v dospívajícím synovi silně vzdorovitou reakci, kdy o panování nejevil příliš zájem, ale více ho přitahoval lov, zábava a ženy.

Ve vztahu krále Jana Lucemburského a jeho syna Václava (Karla IV.) lze vyzorovat podobnou paralelu, jako ve vztahu starořeckého mytologického krále Láia a jeho syna Oidipa. O osudu Oidipa toho známe mnoho díky geniální Freudově metafoře „oidipského konfliktu“. Ale co všechno víme o osudu krále Láia ještě předtím, než mu věštba prokovala otcovraždu? Láiov otec zemřel předčasně a malý Láios byl nezralý a nekompetentní pro převzetí moci. Vlady v Thébách se tedy chopil jeho strýc a pak jeho bratr. Láiov pocit nedostačivosti se posílil také v pozdější neschopnosti počít dítě se svou ženou Lokasté. Proto se šel dotázat do Delf, co je příčinou jejich neplodnosti. A tam se dozvěděl od Pýthie, že je to vlastně dobrá zpráva – to, že nemohou otěhotnět, protože jeho dítě bude příčinou Láiovy záhuby. Láios se

pak tedy odmítal milovat s Lokasté, přidělil jí oddělenou ložnici, ale přitom sám toužil po následníkovi trůnu. Dokonce ze zoufalství unesl syna krále Pelopa. Pelopův syn ale v Thébách spáchal sebevraždu. Za toto byl Láios již podruhé prokletý a král Pelops mu předpověděl, že Láia zabije jeho vlastní syn. Lokasté ovšem také chtěla mít s Láiem vlastní dítě. Využila královy opilosti či ho spíše sama opila a takto zplodili vlastního syna Oidipa... Dále již Oidipův tragický příběh známe. Je zajímavé, že Láios nedokázal svého syna rovnou zabít, ale svěřil jeho likvidaci sluhovi, tedy vlastně osudu, který Láios již nemohl či nechtěl kontrolovat.

Tím se vracíme zpět do českého středověkého prostředí a ke vztahu Jana Lucemburského k synovi Václavovi. Tříletý syn Václav si evidentně vytvořil silnou citovou vazbu na svou matku – královnu Elišku Přemyslovnu, se kterou trávil všechny svůj čas. Toto oidipské spojení matky se synem mohlo provokovat k nevědomé žárlivosti krále Jana a k násilnému odtržení syna od matky, kterou nechal internovat na Mělníku s oběma staršími dcerami. Otec Jan se tedy obával o svůj trůn, tedy o svou falickou moc, kde kastrální komplex řešil agresí proti své manželce a synovi. Tímto aktem král Jan nevědomě přerušil symbiotickou dyadickou vazbu mezi matkou a synem. Tím otevřel sedmiletému Václavovi prostor pro mužskou

identifikaci se silnou otcovskou figurou a současně otevřel synovi prostor pro triadické vztahy. Proto se také později otec a syn mohli spojit už jako dva silní dospělí muži proti společnému nepříteli – králi Bavorskému. Král Jan tímto uznal falickou kompetenci svého mladého syna. Teprve oční choroba a oslepnutí Jana Lucemburského vedlo k definitivnímu předání moci svému 25 letému synovi. Otcovská figura slepého krále Jana Lucemburského však neztratila na falické síle. Dál bojoval v evropských válkách a 5 let po předání moci synovi umírá hrdý a slepý Jan Lucemburský v bitvě u Kresčaku... Podobně i slepý Oidipus zůstává mocný i v době, kdy odešel do ústraní, jak to popisuje Sofokles v třetí části tragédie „Oidipus na Kolónu“.

Epocha 2. Otcovská figura v raném novověku

Novověký rodinný model většinou zahrnoval mnoho různých osob, které byly podřízeny přísné autoritě otce rodiny. Tato mocná otcovská figura zastupovala celou rodinu navenek vůči vrchnosti, církvi, obci a měla pravomoc členy rodiny trestat. Vedle pokrevních příbuzných patřili do rodiny i čeledí, učni, tovaryši, pacholci, děvečky, služky, kteří byli považováni za členy rodiny, někdy méněcenné v měšťanských a šlechtických rodinách. Celá rodina či „celý dům“ plnil funkci

ekonomickou (společně vyráběli i konzumovali), reprodukční (málo dětí se rodilo mimo rodinu) a v rámci rodiny probíhal transfer majetku mezi generacemi. Ovdovělý otec rodiny si často bral novou mladou ženu a pod jeho pravomocí žily děti ze dvou i více manželství. Zvykem bylo, že selskou usedlost dědí nejmladší syn, aby otec měl dostatek času na splacení finančních závazků a předal synovi grunt bez dluhů.

Teprve náboženská reformace v 16. století zbavila manželství svátostného charakteru, ale křesťanský dům se stal nejdůležitějším místem pro náboženskou výchovu dětí, kterou garantoval otec rodiny. Luterství a další směry protestantismu ponechaly nedotčen patriarchální charakter rodiny. Dále platí, že „otec je hlava rodiny!“ Přesto se zlepšuje i postavení žen, které už nemají být pouhou pomocnicí manžela, ale jeho družkou. Český protestantský duchovní a spisovatel Havel Žalanský (1567–1621) píše ve své postile (sbírka kázání na neděle a svátky): „Muž jest ovšem hlava ženy, ale ona jest sláva a koruna jeho a on se k ní jako k tovaryši života a království božích dědičce chovati má.“ Otec rodiny má tedy podle Žalanského tu a tam i poslouchat ženiných rad, zvláště v hospodářských záležitostech, kdy ženám mohou přicházet na rozum dokonce i lepší nápady než mužům. Katolíci však nadále trvají ve svých postilách na tom, že žena je jednoznačně podřízena manželovi...

Otec byl pro děti v době novověku stále ve formálním vedoucím postavení a nebyl příliš fyzicky ani citově k dispozici. Po práci otcové trávili čas v hospodě, kde se nejen bavili a socializovali, ale vedli i různá úřední a obchodní jednání. Oddělením pracoviště od bydliště dochází k dalšímu odcizení mezi otcem a jeho dětmi, zvláště pak u profesí vyžadujících dlouhodobý pobyt mimo rodinu (formani, voraři, obchodníci, zedníci, vojáci, apod.). U takových rodin přebírala otcovské funkce matka a rostl postupně význam a autorita ženy jak na venkově, tak i v měšťanských rodinách. Ve šlechtických rodinách docházelo k dlouhodobému oddělení otce od dětí v případě, kdy šlechtic dostal službu ve Vídni nebo pokud sloužil v armádě. Prameny uvádí, že odloučení dětí od otce vedlo k silnému symbiotickému poutu s matkou – např. Polyxena z Pernštejna měla velmi silné citové pouto se svým synem Václavem Eusebiem v důsledku dlouhodobé služby jejího manžela Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic u dvora ve Vídni.

Další komplikací posilující odcizení dětí od otce je velký věkový rozdíl mezi manžely, kdy otec-vdovec si bere stále mladší ženy a macechy jsou často mladší než otcovy děti z prvního manželství. Tento jev se objevuje ve všech společenských vrstvách. Například rytíř Hynek Krabice z Weitmile si roku 1562 bral jako čtyřnásobný 60 letý vdovec za manželku sotva 15 letou

Elišku Protivínskou, která mu v příchých deseti letech porodila dalších 6 dětí. Otec byl starcem již při narození svých dětí a evidentně nemohl mít ani fyzickou ani citovou kapacitu se dětmi jakkoli zabývat. Snad jen mohl uplatňovat svou pravomoc děti trestat...

Teprve od 17. století, zejména v prostředí městských elit, přestává být žena vázána jako pomocnice v manželově živnosti a jejím úkolem se stává výlučně péče o manžela, domácnost a děti. Křesťanská výchova se až do poloviny 19. století orientovala na pochopení světa jako božích díla a na podřízení se jeho normám. S tím souviselo i výchovné zaměření otců na zlomení dětské svévole. Protivení se božím přikázáním bylo vnímáno jako těžký hřích a dětský vzdor byl chápán jako selhání otcovské autority. Ideální podhoubí pro internalizaci a fixaci přísného a trestajícího superega. Otcovská figura je zástupcem Boha na Zemi a ten musí trvat principiálně na naprosté poslušnosti dítěte, vyžaduje disciplínu a k tomuto bohulibému účelu používá tělesné tresty. Některá svědectví říkají, že v Čechách panovala v té době ještě větší přísnost vůči dětem, než v jiných evropských zemích. Např. francouzští návštěvníci Prahy v 18. století se udivují takto: „V Čechách jsou děti velmi podrobeny svým rodičům. Nepřiblíží se k nim, ani se od nich nevzdálí bez toho, aniž by jim políbily ruku, což se dá pozorovat obecně u podřízených

vůči představeným, a chudák rovněž líbá ruce nebo oděv toho, od něhož dostává milodar.“

Historických dokladů otcovské lásky vůči svým dětem je málo a především vychází z analýzy rodinné korespondence. Otcové se většinou těší z početí potomka, zvláště pak syna, o kterého ale později neprojevují velký citový zájem. Výjimečné případy však popisují dokonce otcovskou lásku i vůči dětem z „levého boku“, tedy mimo-manželským. Například v roce 1629 pan Adam Jiří Kokořovec z Kokořova (šlechtic a majitel žlutického panství) v době své blížící se smrti hmotně zajišťuje i svého levobočka: „...aby můj syn z hospodyně Zuzany Švamberské zplozený, avšak pořádně a dostatečně legitimírovaný, jako chudátko nedostatečný nezletilý a ode všech jiných mých přátel bez vší pochybnosti zavržený, dokonce tak ode mne opuštěný a po smrti jiných opovržený nebyl.“ (citace z právních knih)

Jiná situace však byla na venkově, kde drsné prostředí utvářelo jiný vztah rodičů k dětem. Dítě zde mělo hodnotu až ve věku, kdy mohlo zastávat těžkou rolnickou práci. Například zprávy vojenských komisařů při zápisech k odvodu z roku 1771 vypovídají o tom, že komisařům rodiče na venkově s uspokojením představují své dítě „kripla“

a daleko více jim vadí, když onemocní jejich dobytče.

Při dokladování nezájmu otců o své nejmenší děti je často citován výrok francouzského renesančního humanisty Michela de Montaigne, který si ani nepamatoval, kolik dětí mu vlastně zemřelo v raném věku. Smrt dětí byla v době středověku a raného novověku chápána jako brána do nebes a návrat k Bohu, kde se mrtvé dítě v podobě andělíčka mělo přimlouvat u Boha za hříchy svých rodičů. Vztah rodičů k úmrtí dětí také přímo koreloval s počtem dětí. Pražský kanovník František Štěpán Náchodský se při kázání ptal, zda se má matka radovat z velkého počtu dětí, které porodila, a sám si odpovídá takto: „Přílišný užitek manželstva chudobu s sebou plodí, mnoho zubův mnoho chleba potřebuje. Málo rodiny míti jest lépeji je moci k slávě nebeské vychovati...“ Historici zde mluví o křesťanské rezignaci rodičů, kdy nábožensky zakotvený fatalismus někdy přechází až v pragmatický racionalismus ve vnímání smrti dítěte. Otcovský postoj k úmrtí vlastních dětí, zvláště pak synů, lze shrnout výrokem: „Bůh dal, Bůh vzal.“ Přesto mnozí otcové popisují hluboký zármutek a žal nad ztrátou svých potomků. Například Martin Luther po úmrtí své osmiměsíční dcerky lítostí onemocněl, a přesto vzdává díky Bohu za to, že se dcerka „znovu narodila do věčné Kristovy říše“.

Epocha 3. Figura otce v 19. století

Po celé 19. století až do první světové války žily dvě třetiny obyvatelstva Evropy na venkově a jen třetina ve městech. Zlepšovaly se životní podmínky, rodila se organizovaná zdravotní péče, zákonodárství, institucionalizace školství s povinnou školní docházkou, klesá počet dětí v rodinách, pomalu se snižuje kojenecká úmrtnost, porodnost převyšuje úmrtnost. Příští století mělo být stoletím dítěte, jak vyřkl i sám císař František Josef I. při oslavách 60 let panování roku 1908: „Vše pro dítě!“

Význam otce pokračoval v duchu hesla „hlava rodiny“, kdy veškeré hmotné zajištění dětí spočívalo na otci. Matky zpravidla neměly vlastní příjem. Otec rozhodoval o výběru povolání u nezletilých dětí. Synové měli převzít otcovu živnost či se vyučit řemeslu či studovat. Dcery čekaly na ženicha. Až koncem 19. století se mohly i dívky vzdělávat. Správa majetku dětí příslušela otci. Rodina se zmenšila na „nukleární“ tj. otec, matka a jejich vlastní neprovdané a neženaté děti. Ostatní příbuzní zauímají postupně vedlejší postavení. V chudých dělnických a rolnických rodinách byla výchova spíše živelná, často násilná a otec vnucoval dětem své vzory podle toho, jak byl sám svým otcem vychován. Tedy k ideálnímu rodičovství měli otcové daleko... Vědomá byla jen výchova k poslušnosti

a pracovitosti. Tradice hrály důležitou roli i v šlechtických rodinách, nicméně právě ony byly průkopníky moderních prvků humanizace a liberalizace výchovy. Otec byl nositelem rodu a potřeboval potvrdit svou falickou nadvládu počtem dítěte, nejlépe syna. Bezdětná rodina byla anomálií a neplodnost se považovala za boží trest a prokletí.

Otcové opouštěli domov často brzy ráno a vraceli se večer, kdy už děti spaly. Za to, že ekonomicky zajišťoval rodinu a hájil její zájmy navenek, náleželo otci právo na klid a odpočinek. Kult otce a jeho práce byl pěstován především v měšťanských rodinách. Ale ani řemeslníci, kteří pracovali v domácí dílně, neměli na děti čas a dětmi se nezabývali. Podobně i vzdělání otcové se věnovali své práci např. v advokátní kanceláři, lékařské ordinaci, či coby obchodníci byli celý den „na krámě“. Kult otce se projevoval až nábožnou úctou a přehnaným respektem, strachem a chvěním před mocnou otcovskou autoritou. Otcovská strohost až hrubost přispívala k posilování úzkosti z otce od raného dětství. Našly se ale i výjimky, kdy otcové se ke svým dětem chovali laskavě, vlídně a dokázali projevit lásku slovy i gesty. Již ve spisech osvícenských pedagogů a kněží, zvláště u německých filantropistů, se objevují návody pro otce, jak vybudovat citový vztah k dětem již v průběhu těhotenství. Český římskokatolický kněz Josef Ignác

Kerner roku 1825 sepsal příručku pro otce, jak své manželce napomáhat s těhotenstvím a porodem. Jisté prameny osobní povahy uvádí, že se někteří otcové i v 19. století těšili z narození děvčátka, které považovali za stejně hodnotné jako potomka mužského rodu. Od dcerky očekávali něhu, mírnost a oddanost. Tyto tradiční mužsko-ženské stereotypy „hodná holčička“ a „zlobivý kluk“ se zrodily právě v průběhu 19. století. Skutečnost, že narození dívky mělo neblahý ekonomický efekt, je však nesporná. Otec musel zajistit věno, což bylo náročné i pro mnoho zámožných šlechticů, a tak často dívky zůstávaly u otce neprovdány. Dívky byly „na obtíž“, zatímco chlapcům stačilo dát dobré vzdělání a sehnat jim přiměřeně bohatou nevěstu. Až v polovině 20. století dochází k větší emancipaci žen a k jejich ekonomické nezávislosti na otci. Rodiče v 19. století preferovali pořadí narozených dětí takto: nejprve dcera a pak syn podle úsloví „napřed chůva a pak kluk“.

V 19. století zůstává emocionální funkce rodiny podružnou a v popředí zůstává funkce ekonomická a sociálně-výchovná. Zhruba do poloviny 19. století nedávali otcové své něžné city dětem najevo. Mazlení bylo spíše nežádoucí, zvláště v drsném venkovském prostředí. Emanuel Drobil (učitel a inspektor státních škol) popisuje přístup otců k výchově ve druhé polovině 19. století takto: „Studený klid, ustaraná

tvář, zamračený, zlobný neb lítostný pohled, metla za obrázkem na stěně položená, tvrdé, úsečné slovo, nadávka, bití a dresura v tradičních zvyklostech, ale málo jasu, teplé vlídnosti, málo laskavých slov, přítulnosti, málo důvěrných hovorů a v mírném tónu sdílených porad, pokynů a poučení.“ Ke zviditelňování otcovských citů začalo docházet až ve 20. století. Drsná otcovská výchova měla vést ke schopnosti dětí obstát v drsném světě. Rozmazlené a zhýčkané dítě bylo znakem špatnosti. Odborná lékařská i pedagogická literatura často uváděla úsloví: „Vychování tvrdé dělá děti zdravé!“

Christian Gotthilf Salzmann, německý pedagogický reformátor, již v roce 1824 upozorňuje na neblahý vliv dělby výchovných rolí rodičů, kterou bychom mohli označit pojmem: strašení otcem. Bylo běžné, že matka nedisponovala dostatečnou výchovnou autoritou, proto delegovala agresi na otce tím, že zlobící děti strašila Pánem Bohem, bubákem a otcem. Jak píše Salzmann: „Účinek toho byl, že si děti Pána Boha, bubáka a tatínka oškličily stejným dílem...“

Stále po celé 19. století platilo biblické: „Cti otce svého, cti matku svou“, přičemž větší váhu má první část přikázání. Toto platilo v každém společenském prostředí. Přísných otců se bály děti dělnické, rolnické, měšťanské i šlechtické. Také tělesné tresty, které toleroval občanský

zákoník z roku 1811, byly především v pravomoci otců. Osvícení pedagogové sice psali o nevhodnosti tělesných trestů, ale vliv na každodenní výchovnou praxi měly jejich rady malé a změny nastávají až ve 20. století. Salzmann píše: „Mezi vychováním loveckého psa a dítěte musí rozdíl zůstatí“. Bylo to ale ve své době marné zvolání. V realitě platilo úsloví: „metla vyhájí děti z pekla“. Vykonavatelem trestu byl otec a „metlou“ byla vařečka, řemen, proutek, skutečná metla či pohlavěk. Tvořivosti otců ve formě fyzických trestů se meze nekladly: tahání za vlasy, za uši, zavírání do komory, klečení v koutě, stání v koutě, přivazování ke stolu, nebo strašení čertem, polednicí, klekánicí apod. Teprve koncem 19. století moderní pedagogika té doby a vznikající pediatrie tyto tresty zavrhovala. Rozumní otcové postupně opouštěli fyzické trestání dětí, ale důraz na autoritu a respekt k přísné otcovské figurě byl mnohem silnější než v současnosti. Otcovskou autoritu stvrzoval i způsob oslovování, kdy děti od 70. let 19. století začínaly rodičům vykat (nahradilo se tím starší onikání). Do poloviny 19. století si v prostředí šlechty vykali rodiče s dětmi navzájem. Tykalo se jen služebnictvu. Pak došlo ke změně, služebným se začalo vykat, děti dál vykaly rodičům, ale rodiče dětem začali tykat. Toto se přeneslo postupně i do měšťanského prostředí a stává se běžným až po roce 1918.

Epocha 4. ***Otcovská figura za První republiky a za Protektorátu***

Nová Československá republika přejala logicky řadu tradic od předchozí monarchie, ale dále šla cestou demokratizace výchovy, postupné liberalizace, ale především silné institucionalizace výchovy. Důležitý byl pokrok v legislativě na ochranu dětí. Například tělesné tresty ze strany učitelů sice byly zakázány již v roce 1870, ale v běžné praxi se používaly dál i v meziválečném období. Odhalené fyzické tresty byly v Československu posuzovány velmi přísně podle § 427 tehdejšího trestního zákona, kdy provinilým učitelům hrozily tresty odnětí svobody nepodmíněně v trvání od tří dnů do jednoho měsíce. Při opakovaném tělesném trestání dětí byli učitelé prohlášeni nezpůsobilými výkonu učitelského povolání a okamžitě propuštěni ze školských služeb.

Těžkou ránu dostala otcovská figura až koncem 30. let 20. století při všeobecné mobilizaci, kdy hrdí otcové nejprve narukovali na obranu vlasti. Zanedlouho však děti sledovaly, jak se jejich tátové vrací zpět po demobilizaci, zklamání, bezmocní a vzteklí. Pak musely děti sledovat okupaci Československa a ponižující rezignaci svých otců vůči nacistické síle. Protektorát byla také doba dvojí morálky, kdy co se říká doma, to se nesmí říkat ve škole ani jinde

na veřejnosti. Hrozily smrtelné tresty. Osudy rodin a jejich dětí byly za války samozřejmě velmi různé. Od tragických osudů dětí z vypálených obcí, přes děti, jejichž rodiče byli popraveni a děti pak živořily v internčních táborech, přes děti, jejichž rodiče se zapojili do zahraničního odboje, či děti vyhnané po zabrání Sudet, až po děti kolaborantů či děti rodičů, kteří se přizpůsobili okupaci. V očích dětí byli na autoritě poškozeni téměř všichni otcové...

Protektorát představoval velmi drsné ukončení prvorepublikových snah podpořit v duchu „století dítěte“ všechny zdravé aktivity směřující k autonomnímu dětství. Tato bolestná válečná zkušenost ovšem změnila myšlení rodičů, pedagogů, pediatrů a dětských psychologů, že dítě má být především autonomní subjekt, nikoli pouhý objekt zájmu dospělých. Novým cílem výchovy bylo pečovat o dítě, respektovat jeho individuální potřeby a ty skloubit s požadavky společnosti.

Epocha 5. Otcové poválečného období, normalizace a současnosti

Poválečné dětství bylo tehdy nesené na zjitřené nacionální vlně a české děti byly chápány jako stavební kameny nově budovaného národního a státního kolektivu. Tohoto cíle se po komunistickém puči v roce 1948 ochotně chopila komunistická výchova. Silný tlak na převýchovu

dětí v duchu socialismu vedl k další institucionalizaci výchovy a k devalvaci neúplných rodin, kdy heslem budovatelů bylo: „Lepší je kvalitní dětský domov než špatná rodina“ (např. matka samoživitelka, otec alkoholik, otec antikomunista, apod.). Instituce rodiny však i přes tento silný ideologický tlak zůstávala nadále pevná a opět ustanovila systém dvojí morálky, podobně jako za protektorátu. Dokonce i řada učitelů a vychovatelů svou horlivost a oddanost komunismu jen předstírala. Pak bylo možné dál aktivně provozovat například skautské hnutí, ačkoliv se nesmělo jmenovat Junák, ale Pionýr či Turistický klub. Dvojí morálka, resp. dvojí výchova se táhla celým obdobím komunistického režimu, kdy to, co bylo dětem předkládáno ve škole učiteli či vychovateli, se často ocitalo v rozporu s postoji a zkušenostmi rodiny. Rodiny se snažily koexistovat s režimem a uzavíraly kompromisy či dělaly ústupky, aby ukázaly dětem, jak lze v totalitním systému přežít. Také rodiny komunistů se musely přetvařovat, protože často deklarované postoje a hodnoty vůbec neodpovídaly reálným činům. Vznikala tak podivná atmosféra celospolečenské přetvářky a sebeklamu, ve které se akceptovalo, že řada vzývaných postojů a hodnot je pouhou kamufláží.

V proměně významu figury otce v polovině 20. století přispěl prudký růst počtu zaměstnaných žen, čímž se posiloval význam zařízení

kolektivní výchovy. Docházelo postupně k rozpadu tradičních velkých rodin, kdy mladí odcházeli do měst za prací a na venkově zůstávali jen prarodiče. Citová stránka výchovy se silně podceňovala a odborníci preferovali technickou formu péče. Například odborně-popularizační kniha „Naše dítě“ autorky Miroslavy Klímové-Fügnerové vyšla od roku 1944 do 70. let 20. století celkem 13 krát. Tato kniha zpochybňuje přirozenou kompetenci matky a zdůrazňuje aspekty kolektivní výchovy (jesle, školka). Dokonce i profesor Josef Švejcar (tehdy největší autorita v pediatrii v polovině 50. let zastával zvrácený názor, že umělá výživa plně i lépe nahradí mateřské mléko a kojení tedy není nutné). Teprve později tento nesmysl sám odvolal...

Ve druhé polovině 20. století se otcovské figury postupně vytratily z přímého vlivu na výchovu dětí. Jejich roli postupně převzali takzvaní odborníci v kolektivních výchovných zařízeních. V rodinách docházelo k postupné erozi otcovské autority, kdy otcové museli uzavírat nepříjemné kompromisy s vládnoucím režimem (zprvu nacistickým a pak komunistickým). Hrdinství se trestalo smrtí nebo uvězněním, proto otcové volili spíše cestu přizpůsobení se, čímž často utrpěla jejich autorita u dětí. Děti byly vychovávány především matkami a otec měl funkci jakési poslední instance, která řeší vážnější prohřešky dětí třeba i fyzickými tresty. Pokračoval tedy trend

„hrozba otcem“ tak, jako v 19. století. Vysoká rozvodovost však čím dál více vyřazovala otce z výchovného působení na děti. Přesto pokračoval růst citové angažovanosti otců při výchově dětí. Přispělo k tomu také socialistické hospodářství, kdy pracovníci nebyli motivováni k pracovním výkonům a relativně nízké pracovní tempo a slabá pracovní morálka vedla k tomu, že měli otcové více času být s rodinou. Tím se ale zvýraznily mezigenerační konflikty s dospívajícími dětmi a podle některých autorů docházelo v 70.–80. letech 20. století k růstu agresivity otců při výchově, protože si mohl otec na dětech vybíjet svou frustraci ze svého bezperspektivního a promarněného života. V té době stát i společnost nadměrně tolerovaly brutální „výchovné“ metody.

V 70. letech se začal postupně objevovat trend tzv. „nového otcovství“, zvláště v městských a vzdělanějších rodinách, kdy otec začíná být považován za stejně schopného a kompetentního pečovatele a vychovatele jako matka. Tato generace otců má být jiná, odlišná od předchozích generací. Objevuje se také pojem „angažované otcovství“, kdy od současného otce se očekává nejen to, že bude zodpovědný, spolehlivý, schopný finančně zajistit rodinu, ale také to, že bude naslouchat a rozumět své ženě a dětem a bude s nimi v blízkém kontaktu. To pro současné otce znamená více úkolů a psychických závazků.

Angažovaný otec na sebe nepřebírá úlohu matky, ale spolu s ní se na péči o dítě podílí. Přitom ale dál plní funkci živitele rodiny, nikoliv však už výhradního, jak tomu bylo v tradiční rodině. Otec samozřejmě nemůže matku nahradit, ale v mnohém jí může zastoupit. A totéž platí i naopak. Někdy je až komické sledovat, jakou mají některé matky představu o výchově k mužnosti u svých synů. Například jedna matka, která po rozvodu zůstala sama se synem, byla přesvědčená, že muži mají být odolní. Když jim doma v paneláku netekla teplá voda, nutila tato matka svého 8letého syna, aby se sprchoval studenou vodou. Myslela, že tím u syna posílí mužnost, ale nevěděla, že když neteče teplá voda, tak se chlapi prostě nemejou... Tuto zkušenost by mohl synovi zprostředkovat právě a pouze jeho chybějící otec...

Společenská transformace po listopadu 1989 nepřinesla zásadní změny v chování otcovských figur, ale pokračuje celkové oslabení otcovské autority tak, jak ho popisuje Alexander Mitscherlich (frankfurtský psychoanalytik) ve své knize „Společnost bez otce“. Mitscherlich vidí neblahé důsledky nepřítomného otce v omezení možnosti jeho syna, aby se s otcem identifikoval tím, že každodenně sleduje otce při různých činnostech. Tím v synově mysli vzniká jakási mezera, kterou zaplňují nevědomé fantazie, že jeho otec a jeho práce znamenají

zlo. Neznamená to, že otec je zlý, ale je to synova reakce na otcovu fyzickou i citovou distanci.

Také v současné české porevoluční době sledujeme trend popsany Alexandrem Mitscherlichem. Výstižně ho vyjádřil Jan Poněšický (2003): „Stále víc mužů trápí pochybnosti o sobě a o své potenci v širokém slova smyslu, stahují se do sebe, stávají se nespolehlivými a nezodpovědnými, přenechávají ženám starost o rodinný život i o výchovu dětí, vyhýbají se konfliktům, potlačují své emoce.“ Tento „únik z otcovství“ může mít řadu různých podob:

- despotický a příliš autoritativní otec praktikující na dětech psychoteror
- agresivní až sadistický otec, který týrá a bije své děti
- odpojený otec, který se nezajímá o své děti (tento otec bývá naopak silně napojený na jiná média – televize, PC, hospoda, práce, apod.)
- otec, který nedává dětem žádné hranice
- otec nejistý, ušlápnutý, nefalický, pod diktátem ženy, „pod pantoflem“
- otec, který vyklidil výchovný prostor a vzdal se svých rodičovských kompetencí

- otec fanatický sportovec, který nutí své děti k fanatickému sportování („dítě: můj projekt“)
- otec slaboch bez vůle, bez záměru, bez ambic, který o nic neusiluje, s ničím nebojuje
- otec příliš zjemnělý pečovatel o své děti v jejich nejranějším věku, který je dětem spíše empatickou a vždy emočně dostupnou matkou (někdy se hanlivě takoví tatínkové označují pojmem: „matkové“)

Takto mohou vypadat neblahé obrazy otcovských figur současnosti, jak je často popisují naši klienti. Jejich výčet a mnohé kombinace by jistě mohl pokračovat, ale dostáváme se k otázce, jaká je tedy

optimální otcovská figura? Donald Winnicott nám definoval dostatečně dobrou matku, ale jaký je tedy „good enough father“?

Luigi Zoja (italský jungiánský psychoanalytik a spisovatel) vyjádřil v „Soumraku otců“ (2017) tzv. „otcovský paradox“, kdy vůči rodině a potomkům má být otec laskavý a ochranný, a současně směrem ke světu dobytelský a vítězí. Zoja krásně popsal metaforu optimální otcovské figury analýzou mýtu o Odysseovi a jeho vztahu k synovi Telemachovi. Koneckonců Homér to napsal skvěle...

Děkuji za pozornost.

Opočno, 10. 9. 2022

Použité zdroje

Lenderová, M. et al. (2021). Velké dějiny zemí koruny české – dětství. Praha: Paseka.

Pecharová, L. (2016). Po stopách Karla IV. Praha: Portál.

Graves, R. (2004). Řecké mýty. Praha: Nakladatelství KMa.

Mitscherlich, A. (1992). Society Without the Father: A Contribution to Social Psychology. Publisher: Harcourt, Brace & World.

Poněšický, J. (2003). Fenomén ženství a mužství – psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy. Praha: Triton.

Zoja, L. (2017). Soumrak otců. Praha: Prostor.

VYDESENIE Z TIKOV

Kazuistika *Ivana Gallová*

Na obrazovke môjho mobilu sa objavilo meno, ktoré som mala už dávno uložené. S pani L. som sa zoznámila pred asi 7 rokmi, keď som pracovala na inom pracovisku a požiadala ma o konzultáciu ohľadom svojej staršej dcéry. Po dvoch stretnutiach sme sa zhodli na tom, že dcéra má veku primerané prejavy v správaní a že návšteva psychológa nie je potrebná, skôr by mohla zbytočne dieťa onálepkovať. Samozrejme, ak by sa niektoré prejavy v jej správaní zhoršili, prípadne začali narúšať fungovanie v rodine, v škole, v iných vzťahoch, mala sa mi ozvať. Počas rozhovorov sa začali v pani L. otvárať témy, ktoré s jej staršou dcérou súviseli len okrajovo, v tom čase ich však nebola pripravená ešte riešiť a ktoré mi dnes dávajú zmysel. Tie viac súvisia s Leou, o ktorej bude nasledujúca kazuistika.

Pani L. ma tentokrát požiadala o pomoc s mladšou dcérou. Váhala som, či sa do toho pustiť, pretože sa mi

vrátili mnohé obrazy o ich rodine, ktoré som mala uložené spred 7 rokov. Keď som počula v hlase pani L. zúfalstvo, bezmocnosť a strach o dcéru, rozhodla som sa byť im nápomocná, s odôvodnením sama pred sebou, že spolupráca nepokračovala v minulosti do terapeutick roviny. Taktiež je pravdou, že k môjmu rozhodnutiu prijať Leu do terapie, prispeli aj „rady“ niektorých kolegýň a známych, s ktorými pani L. komunikovala a ktorí ju posielali s dcérou na behaviorálnu terapiu, alebo k pedopsychiatrovi pre možný Tourettov syndróm, čo bola najdesivejšia predstava rodičov. Dohodli sme sa na termíne prvého stretnutia s oboma rodičmi.

Lea mala v čase začiatku terapie 8 rokov, chodila do druhého ročníka základnej školy v našom meste. Bola mladšou z dvoch dcér, jej sestra mala 10 rokov. Lea sa už dva roky trápila s prejavmi pripomínajúcimi tiky. Rodičia ich opisovali tak,

že počas rozprávania, ale aj v tichu, akoby spolu s nádychom Lea nahlas „zahíkala“. Rodičia tieto prejavy nazývali „zvuky“, ktoré boli raz silnejšie, inokedy slabšie, niekedy ich bolo veľa aj v jednej vete, niekedy ani jeden. Rodičia nevnímali žiadny vplyv na ich objavovanie a intenzitu. Rozpamätanie sa na prvé objavenie symptómov bolo pre rodičov skoro nemožné, datovali ich na obdobie medzi nástupom do prvého ročníka ZŠ a Vianocami spreď dvoch rokov. Nič výnimočné, ani náročné sa však podľa ich slov vtedy v živote Lei, ani ich rodiny, nedialo.

Rodičia Leu opísali ako veľmi múdru, najmä otec vyzdvihoval jej šikovnosť pri skladaní logických skladačiek a hraní hier. O tom ako perfektne dokáže logicky uvažovať a ako sa snaží, keď jej on dá nejakú úlohu, rozprával dosť veľa. Matka spomenula, že Lea občas vystupuje voči nim agresívne, že zvýši hlas, keď ju niečo hnevá a je drzá. Otec prikývol, že vie dosť vybuchnúť, keď s niečím nesúhlasí. Podľa ich slov, Lea rada chodí vonku s kamarátmi a so svojou sesternicou, robí modernú gymnastiku a hrá na hudobný nástroj.

Na prvom stretnutí s rodičmi si všimam ako obaja uvažujú a fantazujú o svojom dieťati, v čom sa zhodujú a v čom nie, či sa dokážu dopĺňať, podporovať, kto má k dieťatu bližšie a v čom...Leina mama dokázala viac o dcére premýšľať po emočnej stránke, snažila si ju predstaviť

v rôznych situáciách, ako sa môže asi cítiť keď sa jej to deje, celkovo pôsobila pokojnejšie oproti otcovi a zároveň zraniteľnejšie. Otec sa veľmi snažil zapojiť do uvažovania o tom, čo sa to Lei môže diať, čo môže prežívať, no bolo to pre neho veľmi náročné a väčšinou skončil pri premýšľaní o jej správaní a porovnávaní svojho vlastného detstva s jej. Hovoril, že potrebuje čas, aby si premyslel, čo môže jeho dcéra cítiť. Vnímala som, ako by veľmi chcel dokázať o dcére hovoriť podobne ako manželka – plynulo, s rôznymi popismi prežívania, spájať jednu situáciu s druhou. No trápil sa v tom. V ich manželstve bolo prítomné nevyslovené porovnávanie muža so ženou. Predo mnou sedela energická, utrpená žena a premýšľajúci, trápia sa muž, každý viac sám za seba.

Dohodli sme sa na termíne prvého stretnutia s Leou. Cítila som na sebe obavy a napätie, keďže prejavy, ktoré rodičia opisovali zneli vážne a trvali dlho. Uvažovala som, s čím všetkým môžu moje nepríjemné pocity súvisieť – robím tak vždy, aby som porozumela protiprenosovým pocitom pri rodičoch a aby som sa dokázala lepšie vžiť do toho, čo asi prežívajú pri nich moji detskí klienti. Cítila som napätie z vyšších nárokov, viac od otca, aj akúsi nedostupnosť, aj keď obaja navonok vystupovali otvorene.

Na prvom stretnutí som sa zoznámila s útlým dievčatkom, ktoré pôsobilo

tichšie a poslušne. Lea si hneď sadla na koberec ku kockám a popri našom zoznamovaní sa snažila z nich niečo postaviť. Z jednoduchých kociek stavala zložitým spôsobom jednoduchú stavbu – dom do ktorého sa snažila vložiť dve postele, televízor a sedačku. Zložitý spôsob znamenal to, že opakovane kocky spojila a keď dokončila jeden rad, prerábala ho buď celý, alebo len časť. Keď som to komentovala v zmysle, že vyzerá, akoby sa snažila domček stále vylepšovať a že to musí byť náročné toľko premýšľať a prerábať, odpovedala len, že to vôbec nie je náročné a že chce, aby bol pevný a vydržal. Celý proces stavby, bol rýchly a napätý. V kontakte so mnou odpovedala na všetky otázky, no priblížiť sa jej vzťahovo bolo ťažké. Bola zameraná viac na kocky a stavbu ako na mňa. Cítila som sa ako nejaký „kontrolór“, ktorý sa má na jej činnosť prizerať a následne ju zhodnotiť. No tieto pocity a myšlienky som si zatiaľ podržala v sebe ako hypotézu o jej možnom očakávaní hodnotenia jej výkonu. Tiež som si predstavovala, že stavba reprezentuje Leino vnútorné prežívanie, bolo podobne pevné v zmysle napätosti, zamerané na čo najdokonalejší výsledok, no nikdy nie dosť dobrý. Zároveň dianie v dome mohlo reprezentovať Leine vzťahy v realite, otázkou pre mňa bolo, kto sú osoby v dome.

Pri Lei sa mi na prvom stretnutí stalo niečo výnimočne neobvyklé. V čase, keď prišla prvýkrát, začala

druhá vlna pandémie, takže sme obe mali nasadené rúška. Zdalo sa mi, že Lea pomedzi rozprávanie akoby smrkala do seba sopeľ, čo sa pod rúškom nedalo rozpoznať, tak som jej ukázala kde nájde servítky. Ona odmietla s odpoveďou, že sa vysmrkať nepotrebuje. Zarazila som sa zo svojej reakcie a neuvedomenia si, že to posmrkovanie sú práve tie zvuky, ktoré ju trápia. Cítila som sa až hlúpo a mrzelo ma to. Priznala som otvorene, že som sa asi zmýlila, keďže rúško zakrýva nos aj ústa a že to boli asi tie zvuky, ktoré mi popisovali rodičia a kvôli ktorým prišla. Odpovedala so smútkom a potichu, že asi áno. Prišlo mi ľúto a to bol moment, ktorý nás prvýkrát spojil. Mala som predstavu, že sa stalo prvýkrát, kedy Lea zažila inú reakciu na jej zvuky ako obvykle, že cítila od druhého človeka niečo podobné, ako prežíva ona. V rodine ju často upozorňovali, že zase „to“ robí a že má skúsiť prestať, sľubovali jej odmeny, keď sa jej to podarí ovládať, dávali jej magnézium s komentárom, že to je liek, ktorý jej zvuky odstráni, no pokus o placebo efekt nefungoval. Matka na prvom stretnutí so zahanbením hovorila, že je z toho dosť často nervózna a že tiež reaguje neprimerane. Alebo sa stretávala s úplne opačnými reakciami, že sa ľudia tvárili, že nič nepočujú, napríklad v škole a podobne nereagujúco k jej ťažkostiam pristupoval aj otec.

Uvažovala som o svojom prehliadnutí jej zvukov. Napadlo mi, že možno

1 odohrávanie
glosár str. 80

Lea až tak veľmi túži, aby si zvuky nik nevšimol a zároveň ona si ich ani mnohokrát neuvedomuje a tak som túto jej túžbu a neuvedomovanie s ňou odohrala. Nanešťastie, v tomto prípade mi rúško bolo nápomocné a mohla som situáciu s Leou zvládnuť – hovoriť otvorene čo ju trápi, po čom asi túži a zároveň jej smútok a zahanbenie kontejnovať. Ako uvádza McWilliams, psychoanalytici zo vzťahového hnutia tvrdia, že odohrávanie¹ (enactment) je v terapii nevyhnutné, pretože nevedomé svety klienta a terapeuta vytvárajú spoločne odohrávanú dynamiku a úlohou terapeuta je previesť ju do reči a myšlienok (McWilliams, 2015). Konečne niekto s Leou prežíval smútok z jej trápenia, pomenoval ho, zotrval v ňom spolu s ňou a neutekal. Kontejnujúcu funkciu² matky prvýkrát popísal Willfred Bion (Póthe, 2013). Spočíva v tom, že dieťa prostredníctvom vonkajších prejavov vysielala intenzívne a ťažké emócie, predstavy a myšlienky smerom k matke, ktorej úlohou je ich kontejnovať, to znamená akoby uložiť do seba, spracovať a vrátiť dieťaťu v zrozumiteľnej a neohrozujúcej podobe. Neudržateľné pre dieťa sú najmä úzkosti, strachy a agresívne pocity, ktoré môže prejavovať plačom, krikom, búchaním, nepokojom a iným správaním, ktorému by mala matka porozumieť, uniesť a spracovať do zrozumiteľnej podoby. Takto sa dieťa učí spoznať seba a porozumieť svojmu prežívaniu bez toho, aby bolo vydesené.

2 kontejnujúca funkcia
glosár str. 80

Priebeh hry sa opakoval aj ďalších stretnutiach. Vracala sa k svojmu domčeku a stále ho predstavovala a vylepšovala. Stále ho obývali dvaja kamaráti, ktorí sa striedali pri televízore, chodili občas von, no nikdy nie spoločne. Nič nerobili spoločne. Deti na mňa pôsobili, že si moc nerozumejú, alebo že majú odlišné záľuby, no v niečom sú si určite blízky, keď spolu obývajú dom. Lea na moje slová reagovala a rozhovoriť sa o svojej staršej sestre. Volala sa Táňa a veľmi rada čítala. Lea to doslovne popísala, že „stále len číta“ a že ona by sa chcela s ňou hrať. Táňa robí športovú gymnastiku, už bola aj na súťažiach, taktiež hrá na hudobný nástroj. Veľmi dobre sa v škole učí. Sestry spolu trávajú veľmi málo času, Táňa má už svoje záujmy a nemá problém Leu tvrdo poslať od seba preč. Znelo to smutne, podobne ako pôsobil pohľad na spoločubývajúce deti v Leinom domčeku.

V priebehu tretieho stretnutia sa Lea pristavila pri piesku a začala sa v ňom hrabať, len tak zasypávala svoje ruky. „Môžeš so mnou, ak chceš“, povedala a pozrela neodvážne na mňa. S radosťou som sa pridala k spoločnej hre, ktorú navrhla ona. Bolo to prvýkrát, kedy Lea dlhšiu chvíľu nevydávala žiadne zvuky. Nechcela som na to upriamovať všetku svoju pozornosť, ale nešlo to a zároveň som nevedela, či to Lea registruje. Skúsila som popísať ako sa asi môže cítiť a spojiť to. Povedala som niečo ako: „Chcela si

len tak presýpať piesok, pôsobí to upokojujúco, keďže to nemá žiadny cieľ, len to je príjemné. Sa mi aj zdá, že keď si uvoľnená, neobjavujú sa tak často ani tie zvuky". Lea mykla oboma plecami, pozrela sa na mňa a usmiala. Pôsobila potešene a v tichosti súhlasila. Naše interakcie začínali byť viac vzťahové, dovoľovala mi sa k nej približovať.

Pred druhým stretnutím s rodičmi som uvažovala, čo sa asi Lei vo vnútri odohráva a s čím to môže súvisieť. Lea bola pre mňa smutným dieťaťom, išli mi hlavou obrazy ako sa nemá s kým hrať, ako je odmietaná sestrou, obchádzaná rodičmi, ako na ňu ľudia reagujú keď začne rozprávať a vydáva pri tom výrazné zvuky. Niekde vo vnútri pravdepodobne zápasí s pocitmi nedôležitosti a neschopnosti. Zároveň som v kontakte s ňou vnímala „len“ nemeslé dievčatko, ktoré sa rado smejie a dokonca sa občas potmehúcky na mňa pozrie, vnímala som ju inak ako sa prejavovala. Potrebovala som tomu kontrastu viac porozumieť.

Rodičov som poprosila, aby ešte viac porozprávali o vzťahoch v ich rodine. Dozvedela som sa, že Táňa ich v minulosti trápila viac, že Lea bola „bezproblémová“. Zároveň, Táňa si sama vybrala hudobný nástroj ešte pred nástupom na ZŠ, Lea sa nevedela rozhodnúť a vybrali ho rodičia, Táňa rada chodí na gymnastiku, Lei sa moc nechce, Táňa si zoberie sama knižku a číta si v posteli a Lea ju

otravuje, alebo chodí stále za nimi. Matka trávi s deťmi viac času, hoci kedy sa rozhodnú ísť spolu v trojici na výlet, otec ostáva doma, pretože sa venuje buď práci, alebo potrebuje byť sám. Pri týchto opisoch od matky zaznela aj výčitka voči otcovi, v zmysle, prečo len tak nejde niekam s deťmi, alebo s Leou keď ona chce. Otec svoje správanie nedokázal vysvetliť, mala som pocit, že by s nimi aj chcel tráviť viac času, ale nevedel ako, okrem venovaniu sa logickým hram. Na spoločnom stretnutí sa ukazoval aj vzťah medzi rodičmi, ktorí si boli vzdialení, netrúfali spolu čas, málo komunikovali, matka rozhodovala o väčšine záležitostí a otec bol často „iba“ prítomný. Na konci druhého stretnutia som rodičom ponúkla hypotetické úvahy o vnútornom prežívaní ich dcéry a navrhla pravidelnú psychotherapiu. Popísala som im, čo som pri Lei počas našich stretnutí vnímala a cítila – vnímala som osamelé dievčatko, ktoré sa snaží niečo urobiť, dôležité je pre ňu, aby to bolo čo najlepšie, aby niekoho zaujala. Pritom pravdepodobne nevníma, že je zo samoty smutná a z očakávaní napätá a možno niekde hlboko prežíva aj strach z odmietnutia.

Sama pre seba som uvažovala o projekcii³ mnou vnímaných nevedomých emočných a fantazijných aspektov v Leinom vnútri. Ako uvádza Pöthe (2013) emócie, zmyslové vnemy, nápady, nevedomé fantázie a predstavy nemôžu byť prístupné

myšlienkovému spracovaniu dovtedy, pokiaľ nemajú v mysli dieťaťa symbolickú úroveň. Ak k tejto premene nedôjde, sú emócie a fantázie vysielané, teda projikované, do vonkajšieho prostredia, kde sa jeho nositeľmi stávajú iné osoby, napríklad rodičia. Tento proces posielania „nestráveného“ emočného prežívania do iných osôb, ktoré sa v očiach dieťaťa stávajú jeho nositeľmi, je proces projekcie. Lea sa mohla cítiť neschopne, nedôležito a nevedomo očakávala od otca, že ju bude takto vnímať aj on. Preto napĺňala všetky jeho očakávania, plnila úlohy, ktoré jej dával, aj tie, ktoré si len predstavuje, že by mohol chcieť aby urobila, správa sa podobne ako on, aby k ohrozujúcemu odmietnutiu nedošlo. Avšak obrana u Lei funguje len čiastočne s vytvorením sprevádzajúceho symptómu. Cieľom navrhovanej terapie s Leou bolo vytvorenie blízkeho a bezpečného vzťahu, v ktorom sa bude Lea cítiť prijatá taká aká je, s tým, čo bude chcieť robiť a prežívať a sprístupnenie nevedomých fantázií do vedomia. Sekundárnym cieľom bolo pre mňa vymiznutie obťažujúcich zvukov. Rodičia s terapiou súhlasili.

Po opakovaných stavbách, sypaniach a skrývaniach v piesku (skrývanie sklenených kameňov, ktoré pre mňa reprezentovali skryté Lei-no vnútro, ktoré som túžila spoznať) nastala v terapii významná zmena. Lea prišla na terapiu a išla si umyť

ruky. Nevrátila sa stavať dom, ale zavolať ma na WC a do tváre mi fúkla bublinu z mydla. Spoločne sme sa na tom momente zasmiali a ja som čakala čo príde. Lea ma chcela naučiť ako urobiť veľké bubliny z mydla a čakala, ako ja budem reagovať. Keby som v tej chvíli prijala projikovanú rolu rodiča, povedala by som, že nie, nebudeme to robiť, lebo bude všade mokro a radšej by mohla robiť niečo zmysluplnejšie. Pravdepodobne by som odišla a čakala, čo „hodnotnejšie“ vymyslí. Mohla toto nevedomo očakávať aj Lea od vzťahových osôb? Pokúsila som sa jej očakávanie pomenovať a zároveň dopriať uvoľnenie a realizáciu jej nápadov, aby bola sama sebou. „Asi si očakávala, že poviem nie, keďže robenie bublín môže vyzerat' ako blbosť a bude z toho aj neporiadok, ale páči sa mi Tvoj nápad, podme na to, bude to zábava“, povedala som. Bola pri tom veselá, veľa rozprávala, ukazovala mi ako fúkať a potom sme to spoločne skúšali. Celú jednu terapiu sme prebublinovali pri umývaní. Lea bola šťastná, uvoľnená, s trpezlivosťou a radosťou mi ukazovala ako bublinu vyfúknuť, spoločne sme sa smiali a pretekali komu sa podarí väčšia bublina. Lea si dovoľila niečo urobiť podľa seba, nie podľa druhého, aj keď riskovala reakciu odmietnutia. K tejto zmene došlo po asi 5 mesiacoch každotýždňovej terapie. Uvažovala som, čo sa počas tých mnohých dní medzi nami, ale aj mimo terapie, udialo.

4 oidipovský konflikt
glosár str. 81

Voda aj piesok sú pre mňa „ranné“ témy, ktoré ma privádzali k úvahám o koreňoch vzniku Leiných ťažkostí. Predstavovala som si Leino zastavenie emočného vývinu v období asi 4 rokov. V tom období nastúpila jej sestra Táňa na základnú školu, kde sa jej veľmi darilo, začala chodiť na gymnastiku a všetci v rodine boli z nej nadšení. Lea bola „len“ malé dieťa, ktoré sa chcelo stále hrať. Rodičovská pozornosť bola upriamená na sestru a prácu, sestrina pozornosť na školu a vlastné záujmy. To malé dievčatko sa muselo cítiť opustene a smutne. Tieto významné zmeny v jej živote sa začali diať vo falickom období, uvažovala som teda o vplyve oidipovského konfliktu⁴ na jej ťažkosti. Leina pozornosť, aj emočné pripútanie smerovalo na otca, malé dievčatko sa chcelo otcovi zapáčiť, túžilo po jeho pozornosti, ten však bol ťažko čitateľný, zameraný viac na prácu, uzatvorený do seba a teda nedostupný. Takto som ho spoznala aj ja, zároveň sa mi spojili spomienky pred siedmich rokov, kedy pani L. otvorila „nechtiac“ tému partnerstva. Práve to bola téma, do ktorej sa vtedy nechcela viac ponoriť. Aj z toho som usúdila, že Lea nemala v tom období príležitosti zažívať svoju matku ako partnerku svojho otca, zažívala ich skôr oddelene a teda nebola vystavená ani situáciám prirodzeného a láskavého vylúčenia dieťaťa z rodičovského páru. Nezažila som to v trojuholníku s nimi ani ja, rodičia na seba nereagovali

partnersky, nespolupracovali, nedopĺňali sa, skôr sa porovnávali. Lea ostala v tomto období emočne zafixovaná, oidipovský konflikt nebol vyriešený. Otec bol nedostupný a matka, ktorá mala byť najprv rivalkou, bola príliš starostlivá a vyhýbajúca sa partnerskému fungovaniu. To znemožňovalo neskôr sa s ňou žensky identifikovať a zrieknuť sa priania priblížiť sa otcovi. Ako uvádza Fraibergová (2002), rivalita s rodičom rovnakého pohlavia je nakoniec prehlušená silou pozitívnych citových pudov. Okolo šiesteho roku sa u dieťaťa objavuje silná identifikačná väzba na rodiča, ktorý bol ešte donedávna jeho súperom. Lea nedozrela do štádia, že ak nemôže byť na mieste svojej matky, bude aspoň ako ona. Ostala teda zaseknutá v prianí po otcovej pozornosti, ktorý sa od nej síce odklonil, ale nie z dôvodu partnerstva s jej matkou, ale pre uprednostnenie práce a seba samého. To spôsobilo Lei zranenie v podobe znehodnotenia a namiesto pozitívnej ženskej identity prežívala pocit odmietnutia. Ten bol pre ňu neúnosný, vytváral v jej vnútri silné napätie a smútok. To všetko vyústilo do čiastočného „použitia“ psychickej obrany a sprievodného symptómu v podobe zvukov v období okolo 6. roku, kedy by už oidipovský konflikt mal byť spracovaný.

Po pár dňoch od našej terapie s bublinami mi telefonovala Leina mama s prosbou o spoločné stretnutie.

Rodičia si na ňom potrebovali potvrdiť svoje pozorovanie, že Leine zvuky sa výrazne zmiernili. Väčšinou rodičom priebeh terapií s dieťaťom nepopisujem, v tomto prípade som však zážitok s bublinami chcela zdieľať a tým rodičom viac priblížiť vnútorné prežívanie ich dcéry, najmä otcovi, ktorý mal mentalizačné schopnosti⁵ oslabené. Takto si ľahšie dokázal predstaviť, čo si Lea pravdepodobne vo svojej fantázii predstavuje že on si predstavuje, čo pri tom asi prežíva a čo potrebuje. Rodičia sa veľmi snažili Lei porozumieť a spoločne o nej premýšľali. Som presvedčená, že nielen ich túžba a snaha dcére pomôcť, boli počas terapie dôležité, ale aj ich individuálne vnútorné zmeny a aj partnerské. Smutná matka z prvého stretnutia začínala prežívať radosť, prekvapenia, trávila s dcérou viac spoločného „babského“ času a prejavovala aj nervozitu a hnev na svojho manžela. Taktiež neustále zamyslený otec sa premieňal na otca s emočným záujmom o svoju dcéru, zvolňoval z nárokov na Leu, aj na seba. V súvislosti s týmito zmenami som uvažovala aj o našom terapeutickom vzťahu. To, čo sme v našom vzťahu spolu zažili a spracovali, ilustruje situácia z jedného stretnutia, na ktoré prišla Lea smutná. Aj keď z môjho pohľadu bývala Lea smutná často, niekedy to bolo citelné až príliš, ako aj v tento deň. Vyslovila som svoje vnímanie nahlas. Leina spontánna reakcia bolo popretie smútku a začala vyberať krabicu

so spoločenskými hrami. „Môže byť ťažké hovoriť o tom, čo cítiš, hlavne ak to ľudia okolo Teba nevnímajú a možno tomu ani nerozumejú, ale aj na to sme tu spolu, pokúsim sa Ti porozumieť“, povedala som, aby od svojho prežívania opäť neodchádzala. Lea vyberala Človeče nezlob se pre malé deti (kocka a polička a farbami, nie s číslami) a začala plakať. Cez plač a zvuky sa jej ťažko rozprávalo, preto som trpezlivo načúvala a nakláňala sa bližšie k nej. Hovorila, že nechce ísť na gymnastiku, že to tam nemá rada, lebo majú prísnu trénerku, jej veľa cvikov nejde a asi je najhoršia. Pôsobila ako malé nešťastné 5ročné dievčatko, bolo mi jej veľmi ľúto, čo som nahlas popísala. Keď sa upokojila, spýtala som sa jej, či o tom vedia rodičia, že a prečo tam nerada chodí. „Nie, oni by aj tak chceli, aby som tam išla“, odpovedala. „Vyzerá, že je pre Teba ťažké hovoriť o tom čo chceš, alebo nechceš, hlavne rodičom, ktorí majú na veľa vecí asi iný názor. Ja som s Tebou zažila už viac situácií, kedy bolo pre Teba ťažké mi povedať, čo by si chcela robiť a radšej si robila už overené činnosti, alebo také, na ktoré si zvyknutá doma, napríklad skladanie kociek a lega. To asi robíš doma často a asi sú vtedy spokojní aj rodičia. Ale Ty nie a to ma mrzí, lebo si môžeš myslieť, že o teba nemajú záujem a potom byť smutná, nespokojná alebo napätá a nahnevaná“...chvíľu ostalo ticho. „Keď budeš robiť viac čo chceš, budeš veselá, uvoľnená, napríklad ako

keď sme robili spolu bubliny“, hovorila som pomaly, chcela som pomenovať jej vnútorný proces potláčania vlastných potrieb s cieľom vyhovieť druhému. Aj keď som si nebola istá, Lea to prijala a začala opäť plakať so slovami, že nikto sa s ňou nechce hrať tak, ako by ona chcela, že by sa chcela ísť niekam kúpať a mama jej to len sľubuje, že také veci ako robila so mnou by rodičia nikdy nerobili, lebo sú hlúpe a detské. Jej slová boli bolestivé a verím, že mnohokrát to tak doma aj bolo – otec jej nerozumel a detské hry nepovažoval za hodnotné, matka mala povinnosti okolo domácnosti, sestra sa venovala svojim záľubám. No verila som, že keď im povie čo cíti a chce, budú sa snažiť reagovať a konať inak. Protiprenosovo som mala potrebu ju zachrániť, telefonovať matke, nech napríklad ide s ňou do Aquaparku, alebo nech jej aspoň napustia doma vaňu a špliechajú sa s ňou...časť z tých pocitov boli moje – mala som Leu veľmi rada a časť patrili pravdepodobne jej nevedomým očakávaniam. Pomenovala som to nahlas, že možno by si priala, aby som jej v tom pomohla a rodičom povedala o tom, čo by chcela a „prikázala“, aby to urobili. Lea pokrčila plecami a zostala ticho. Nemohla som to urobiť za ňu, potrebovala som ju podporiť v sebaujadrení. Povedala som jej, že s nimi budem ešte určite hovoriť, aj bude vedieť o čom, ale zatiaľ chcem podporiť viac ju, aby si dovoľila hovoriť nahlas svoje prania a túžby, so mnou si to môže

vyskúšať a potom sa jej to podarí aj doma. Usmiala sa na mňa.

Lea pokračovala v gymnastike a po pár týždňoch začala niektoré gymnastické prvky predvádzať aj na terapii. Vnímala som to ako snahu o pozornosť, pochvalu, vyzdvihnutie šikovnosti, ale aj ako tému, o ktorej potrebuje so mnou hovoriť a priblížiť sa mi. Gymnastika bola veľká téma, ja som si s radosťou všetko vypočula – čo tam robia, kedy bude mať prvé preteky, aj s obdivom som sledovala jej ohybnosť a šikovnosť. Obdobné situácie sme zažívali aj s hrou spoločenských hier, pri hádzaní a kopaní lopty, hraní s plastelínou... všetko chcela robiť a postupne to nahlas aj hovorila. Na náš vzťah nahliadam tak, že Lea potrebovala dlhšiu dobu kontejnovať emócie, v rodine neprejavovala čo prežíva a ak áno, málokedy na ne niekto reagoval/všimol si ich. Cez môj kontejnujúci prístup viac porozumela tomu, čo cíti. Reakcie na jej aktivitu pre ktorú sa rozhodla a spoločné rozhovory o zážitkoch z celého týždňa náš vzťah upevnili natoľko, aby sa mohla so mnou identifikovať a tým sa odpútať od otca, nepotrebovala si udržiavať viac jeho priazeň s cieľom udržať si vlastnú hodnotu. Tú už nachádzala vo svojich vyjadreniach, rozhodnutiach a vo svojej činnosti na ktorú som ja v terapii reagovala. Verím tomu, že paralelne sa dialo niečo podobné aj v ich rodinných vzťahoch, že dochádzalo k zblížovaniu matky s dcérou a zároveň sa na

seba a svoj vzťah zameriavali aj rodičia, čo podporovalo emočné dozretie u Lei a spracovanie oidipovského konfliktu.

Zvuky, ktoré som počula na začiatku terapie sa postupne vytrácali, najprv ich vystriedali iné, raz išlo o slabé „cknutie“ jazykom o zuby, inokedy silnejší nádych s našpúlenými perami. Pre mňa to boli znaky emočných zmien, ktoré sa v Lei diali. Zmeny zvukov som vnímala ako prechodné a verím, že boli cestou k ich úplnému vymiznutiu.

Cez leto sme mali prázdninovú pauzu, pred ktorou ma rodičia poprosili, či by sme mohli po lete terapiu postupne ukončovať. Rodičia mali pocit, že dcére viac rozumejú, vedia čo majú robiť, vnímali, že Lea je uvoľnenejšia, spontánnejšia, šťastnejšia a to bol pre nich znak pre ukončenie terapie. Zvuky, ktoré ich trápili na začiatku sa neobjavovali. Vyjadrila som neistotu, čo bude po dvoch mesiacoch pauzy,

keďže najväčšie zmeny sa práve diali a bolo by dobré v nich zotrvať. Rodičia však boli neoblomní a tak som súhlasila s jednou požiadavkou, aby ukončovanie nebolo kratšie ako tri mesiace. Súhlasili. Po lete pokračujeme ďalej, lúčime sa a čaká nás posledný spoločný mesiac.

Ciele terapie boli z môjho pohľadu naplnené, vytvorili sme blízky terapeutický vzťah v ktorom Lea mala priestor na prežívanie svojich trápení pri niekom, kto to prežíva spolu s ňou, kto jej pomohol porozumieť svojim potrebám a s kým zdieľala každodenné zážitky. Cez identifikáciu s terapeutkou začala viac rozumieť sebe, čo cíti, čo si praje a odvážila sa to postupne vyjadrovať bez nevedomých obáv z ponížujúcej/negatívnej reakcie od okolia. Našla cestu k svojej matke a zároveň sa mohla odpútať od svojho otca. Obťažujúce zvuky vymizli a verím tomu, že koniec terapie spoločne odsmútime.

Odohrávanie (Enactment)

Pojem popísal predstaviteľ vzťahovej psychoanalytickej školy Theodore Jacobs v roku 1986, ktorý kládol dôraz najmä na protiprenos analytika a jeho dôsledky pre klienta a ich vzájomnú interakciu. Pojem vysvetľuje opätovné prežívanie určitej role klienta z jeho detstva, ktorá sa objavuje v terapii: analytik dostane špecifickú rolu, ktorú má zastávať a ich vzájomná interakcia je týmto ovplyvňovaná. Klient nie je schopný odstupu a náhľadu na znovuobjavené správanie a prežívanie z minulosti. K nevedomým vzorcom dyadických interakcií prispieva analytik aj klient, ale vo všeobecnosti sú iniciované klientom. Vo vzťahovej psychoanalýze je ústredný činiteľ terapeutickkej zmeny oslobodenie sa analytika a pacienta od opakujúcich nevedomých vzorcov prostredníctvom reflektujúceho uvedomenia si vzťahovej interakcie v terapii. Najmä traumatizovaní klienti sa spájajú so svojimi terapeutmi nie prostredníctvom slov, ale skôr nevedomo – konaním cez disociované časti seba a reprezentácie objektu. Taktiež ide o primárny obranný proces používaný malými deťmi na prejavenie stavov mysle, ktoré nemôžu vyjadriť slovami.

Pojem odohrávanie sa používa aj v chápaní "Acting out"=defensive enactment. V tomto ponímaní ho prvýkrát použil Sigmund Freud a popisoval ním konanie klienta mimo pracovňu terapeuta, ktoré malo stelesňovať pocity k analytikovi, ktoré si klient neuvedomuje, alebo cíti príliš silnú úzkosť, aby ich vpustil do vedomia, najmä v prítomnosti analytika. Neskôr sa tento pojem používal všeobecne k popisu správania, ktoré je riadené nevedomými potrebami zvládnuť úzkosť spojenú s vnútorne zakázanými pocitmi a prianiami alebo traumatickými spomiankami.

Kontejnujúca funkcia

Predstavuje matersko-podpornú funkciu terapeuta, prostredníctvom ktorej sa buduje v terapii pozitívna vzťahová skúsenosť a prehľbuje terapeutický vzťah. Termín prvýkrát popísal Willfred Bion v roku 1959 ako ochotu analytika znášať, že pacient do neho uskladňuje neznesiteľné negatívne emócie ako úzkosť, výčitky svedomia, pocity hanby, bezmocnú zlosť, pocity menejcennosti a pod. Vychádzal z poznania, že predovšetkým pacienti s ťažkými poruchami nemali v detstve žiadne primárne vzťahové osoby, ktoré by boli ochotné a schopné prijať ich trápenie a strach, ich zlosť a bolesť, „stráviť ich“ a láskavo na ne reagovať.

Projekcia

Ide o obranný mechanizmus prostredníctvom ktorého sa emócie alebo pohnútky, ktorým sa človek bráni, resp. sú pre neho neúnosné/neprijateľné, pripisujú niekomu inému. Je to proces, v ktorom je to, čo je umiestnené vo vnútri, mylne chápané ako niečo, čo prichádza zvonku. Projekcia môže prinášať aj nedorozumenia a spôsobovať škody v medziľudských vzťahoch, napr. v prípade, keď premietané postoje vážne skresľujú objekt na ktorý sú prenášané, alebo keď sú obsahom projekcií nepriznané a veľmi negatívne časti seba. Ľudia sa necítia dobre, keď sú vnímaní

negatívne a ak sa k nim niekto správa tak, akoby ho odsudzovali, alebo mu závideli, vznikajú nedorozumenia a konflikty. O patologickej forme môžeme hovoriť v prípade, ak človek používa projekciu ako hlavný spôsob chápania sveta a vyrovnávania sa so životom a keď popiera to, čo vysielala. V tomto prípade už môžeme hovoriť o paranoidnej osobnosti.

Oidipovský konflikt

Názov je prevzatý z príbehu gréckej mytológie o Oidipovi, synovi tébskeho kráľa Laia a jeho manželky Iokasty, ktorý sa márne usiloval vyhnúť splneniu veštby, že zabije vlastného otca a ožení sa s vlastnou matkou. Psychoanalýza pokladá základné prvky oidipovskej situácie za charakteristické pre všetkých ľudí, každé dieťa prechádza oidipovskou situáciou a spôsob, akým rieši konflikt medzi pozitívnymi/erotickými citmi voči rodičovi opačného pohlavia a rivalitu voči rodičovi toho istého pohlavia, určuje mnoho reakcií v neskorších vzťahoch každého človeka. Keď je oidipovské obdobie „dobré“ zvládnuté zo strany rodičov aj dieťaťa, je v latentnej fáze konflikt opustený, znovu ožíva v puberte, až napokon ho nahrádzajú záujmy a vzťahy človeka mimo pôvodnej rodiny. Podľa Freuda je Oidipov komplex jadrom obsahu neuróz.

Mentalizačná schopnosť

Označujeme jedným pojmom mentalizácia, t.j. proces spracovania emočných zážitkov na symbolickej úrovni. Ide o zúčastňovanie sa na vnútorných stavoch u seba a u ostatných a má kľúčovú úlohu pri vytváraní kvalitných medziľudských vzťahov. Mentalizovanie je zväčša podvedomá, z väčšej časti intuitívna, imaginatívna mentálna aktivita. Imaginatívna z toho dôvodu, že si musíme predstaviť, čo druhí ľudia cítia a čo si myslia. Mentalizácia sa podieľa na regulácii emócií, na voľbe presvedčenia a takisto podmieňuje naše správanie. Pri obmedzenej schopnosti mentalizovania je kapacita identifikovať, modulovať a vyjadrovať afekty výrazne obmedzená.

Použité zdroje

FRAIBERG, S. H. (2002). *Magické roky*. Praha: Triton.

JACOBS, Th. (1986). On Countertransference Enactments. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 34, pp 289–307. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/000306518603400203>

KOŠŤAN, R., BERNADIČ, M. (2018). *Mentalizácia: Úvod do mentalizovania/mentalizácie. Časť I. Psychiatria – psychoterapia – Psychosomatika*, 25, 2018, č. 1, str. 25–36.

McWILLIAMS, N. (2015). *Psychoanalytická diagnóza*. Praha: Portál.

PÖTHE, P. (2013). *Emoční poruchy v dětství a dospívání*. Praha: Grada.

SCHLEGEL, L. (2004). *Základy hlbinej psychológie (I, II, III)*. Trenčín: Vydavateľstvo F.

WÖLLER, W., KRUSE, J. (2011). *Hlbinná psychoterapia*. Trenčín: Vydavateľstvo F.

O AUTORECH

Karel Flaška

Dětský psycholog a psychoterapeut, kandidátní člen České společnosti pro analytickou psychologii. Provozuje soukromou praxi v Praze. Věnuje se převážně dětem a dospívajícím, ale také dospělým klientům.

Lenka Očková

Absolvovala výcvik v dětské psychoterapii na Tavistocké klinice v Londýně. Pracuje s dětmi, dospívajícími a rodiči v soukromé praxi, vyučuje na Tavistocku a IPDAR a nabízí klinickou supervizi.

Peter Pöthe

Psychoanalyticky orientovaný dětský psychoterapeut a psychiatr, přes 20 let pracuje v soukromé praxi v Praze, organizuje, přednáší a superviduje v rámci výcviků dětské psychoterapie, zakladatel a jednatel Institutu pro psychoterapii dětí a rodičů, autor několika monografií o psychoterapii dětí.

Martin Galbavý

Psychoanalyticky orientovaný dětský psychoterapeut. Člen dětské sekce České společnosti pro psychoanalytickou terapii, Asociace manželských a rodinných poradců ČR a České asociace pro psychoterapii. Provozuje soukromou praxi v Praze, kde se věnuje dětem, dospívajícím a rodinám.

Martin Cipro

Klinický psycholog, psychoanalytický psychoterapeut, výcvikový lektor a supervizor Institutu aplikované psychoanalýzy Praha. Absolvoval výcviky v individuální, skupinové a párové psychoanalytické psychoterapii, celková praxe cca 25 let. Pracoval v DS Horní Palata a na Psychosomatické klinice v Praze, dnes v soukromé praxi.

Ivana Gallová

Psychologička a psychoanalytická terapeutka vo výcviku pracujúca pod supervíziou. Pôsobí v Liptovskom Mikuláši v súkromnej praxi, kde pracuje s deťmi aj dospelými a v OZ Psychologický inštitút, ktorého cieľom je zvyšovať povedomie o psychickom zdraví a ťažkostiach, poskytovať psychologické a konzultačné činnosti najmä na Liptove a podieľať sa na vzdelávaní laickej aj odbornej verejnosti. Od roku 2013 sa spolupodieľa na organizovaní vzdelávania v detskej vzťahovej psychoterapii na SR.

*Institut psychoterapie dětí a rodičů – IPDAR
a Prague Independent Group*

pořádají konferenci

DĚTSTVÍ A DOSPÍVÁNÍ V PŘECHODOVÉ DOBĚ ***Nejistota a naděje***

Konference je určena jak odborníkům z pomáhajících profesí,
tak všem ostatním zájemcům.

Termín 31.3.–1.4. 2023

Místo Základní škola pro žáky s poruchou zraku,
Náměstí Míru 19,
120 00 Praha 2 – Vinohrady

Za organizační výbor MUDr. Peter Pöthe
Mgr. Bc. Martin Galbavý

Podrobnější informace, program a přihlášku najdete na:
Web www.adpsa.cz

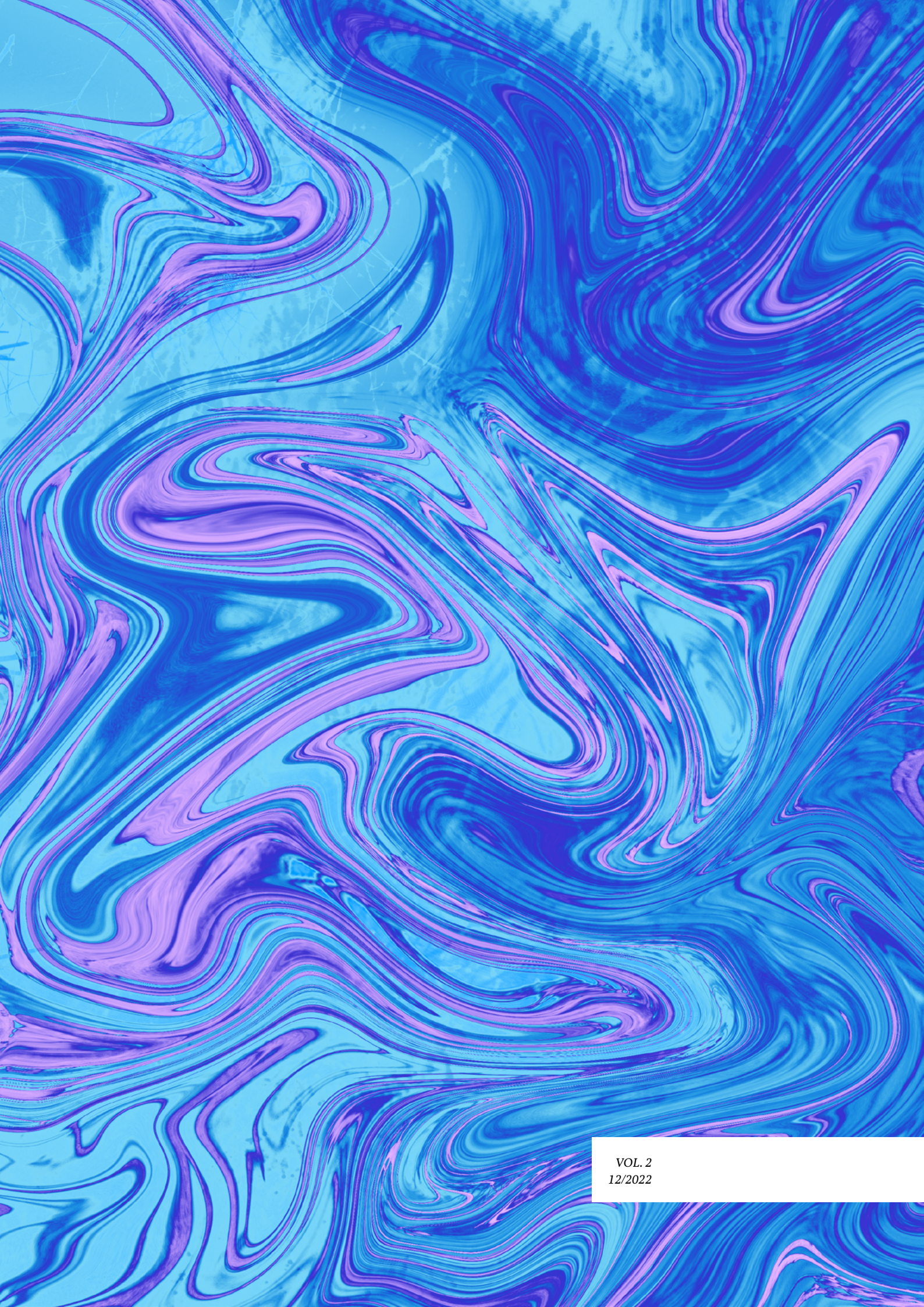
E-mail info@adpsa.cz

VÝVOJOVÁ A VZTAHOVÁ TERAPIE DĚTÍ

Peter Pöthe

Autor v knize shrnuje své zkušenosti z více jak dvacetileté terapeutické práce s dětmi a dospívajícími. Opírá se o nejnovější znalosti a praktické zkušenosti, které v průběhu své praxe načerpal. Kniha je přehledně a systematicky zpracovaná a bude užitečným nástrojem pro všechny dětské terapeuty, ale nejen pro ně. Užitečné informace zde najdou i učitelé, sociální pracovníci, nebo rodiče.

VOL. 2
12/2022